

317.482

BUDAPESTI MŰSZAKI EGYETEM
TERMÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
NYELVI INTÉZET

FOLIA

PRACTICO - LINGUISTICA

XVII.évf. 1-2.sz.

ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI KUTATÁSOK A
BUDAPESTI MŰSZAKI EGYETEMEN

1987

317.482

F O L I A P R A C T I C O - L I N G U I S T I C A

XVII. évfolyam

1987.

1-2. szám

ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI KUTATÁSOK A
BUDAPESTI MŰSZAKI EGYETEMEN

Szerkesztette:
Szóllósy-Sebestyén András

BUDAPESTI MŰSZAKI EGYETEM
TERMÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
NYELVI INTÉZET

LEKTORÁLTA

Dr. Feniczgy György
Hársné Kigyóssy Edit
Hell György
Dr. Jakabfi Anna
J. Soltész Katalin
Dr. Klaudy Kinga
Major Ferencné dr.
Papp Ferenc
Dr. Rác Endre
Seregy Lajos
Dr. Tóth Mihályné

Szerkesztőbizottság:

Aradi András
Brodzsky Éva
Dr. Estók Tivadarné
Szöllősy-Sebestyén András (főszerkesztő)

ISSN 0134 - 0492

Felelős kiadó: Fazekas Pálné dr., a BME TTK Nyelvi Intézetének
igazgatója

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM

ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI KUTATÁSOK A BUDAPESTI MŰSZAKI
EGYETEMEN

	Oldal
Fazekas Pálné dr.: Előszó	7
<u>Nyelvoktatási tanulmányok</u>	
Sziklainé dr. Gombos Zsuzsanna: Néhány gondolat a beszédközpontú nyelvoktatásról	13
Julia M. Willebrand - Berényi Katalin: Testing in Hungarian as a second language: research in progress	23
Fehér György - Molnár István: Nyelvoktatás és személyi számítógép	31
Somos Edit: Szaknyelvoktatás könnyen, gyorsan, ...	41
Élthes Ágnes: A műszaki kultúra közvetítése a szaknyelv- oktatásban	51
Gyömörey Erzsébet: Idegen nyelvű műszaki szövegek nehézségi fokának vizsgálata	73
<u>A műszaki szöveg</u>	
Kelemen Éva: A francia szakszókincs kutatásának néhány kérdése	109
Dr. Sturcz Zoltán: Műszaki stíluselemek modern irodalmi nyelvünkben	125
Bózsó Lászlóné - Vioralikné Németh Rozália: Deverbális főnévi szerkezetek az orosz nyelvű tudományos- leíró prózában	141
Fodor Katalin: Magyar műszaki szövegek mondatértékű szerkezeteinek számítógépes vizsgálata	155
T. Somogyi Magda: A képzett igék csoportosításának lehetőségeiről	175
Dr. Gyórfiyné Magasi Márta: Állítások szerkezete magyar műszaki szövegekben	193

Tóth Klára: Коммуникативные единицы со значением статичности в русских, немецких, венгерских текстах по специальности; некоторые вопросы их сопоставительного исследования	205
Aradi András: Az aktuális mondattagolás vizsgálata magyar műszaki szövegekben	253
Dr. Estók Tivadarné: Mikroszövegek mondatok feletti struktúráinak vizsgálata	279
Szóllósy-Sebestyén András: A szaknyelvkutatástól a szakmai kommunikáció és nyelvhasználat kutatásáig .	299
Contents	335
СОДЕРЖАНИЕ.....	337

E L Ő S Z Ó

Folyóiratunk 1987. évi összevont száma a BME Nyelvi Intézetében folyó nyelvészeti kutatómunka jelenlegi állapotát tükrözi, eredményeit foglalja össze.

A kutatások az intézet megalakulásával (1969) egy időben kezdődtek, majd az évek során három fő irány kristályosodott ki, melyet jelenleg három Tudományos Kutatási Fejlesztési Alap téma képvisel. A három TKFA kutatócsoport az intézeti tudományos munkák szervezeti keretét adja. Ezen kívül a fejlődés során néhány egyéni kutatás és a Módszertani Koordináló Bizottság (MKB) tevékenysége egészíti ki a Nyelvi Intézetben folyó tudományos munkát.

A három kutatócsoport témája, illetve a munkák céljai és feladatai a következők:

1. Téma: Pedagógiai grammatika orosz szakszövegek elemzése alapján

Célok és feladatok: A szakszövegre jellemző szerkezeti, jelentésbeli egységek (szó- és mondat szerkezetek) gyűjteményének összeállítása, a szakszövegolvasás és -fordítás oktatásában felhasználandó lexikogrammatikai gyakorlatok alapjaként.

2. Téma: Számítógép alkalmazása az idegen nyelvek oktatásában és az idegen nyelvű szövegvizsgálatokban

Célok és feladatok: a) programok beszerzése, átdolgozása, fejlesztése és készítése oktatási céllal

b) idegen nyelvű műszaki szövegek nehézségi fokának vizsgálata a megértés és a magyarra fordítás szempontjából. (Ez a részterület a 13/1985. MM utasításban előírt "közepes nehézségű szöveg" kritériumainak a felderítését is célozza.)

3. Téma: A magyar műszaki nyelv és stílus műfaji változatainak és grammatikai szintjeinek vizsgálata
Célok és feladatok: a magyar műszaki nyelv grammatikai vizsgálata; e vizsgálat kiterjesztése a szöveg szintjére. (Az egyes résztémákon belül eddig elért eredmények felhasználása különféle szövegtípusok elkülönítésére, illetve összevetésük a szövegek szerkezeti és /pragmatikai/funkcionális szempontok szerinti vizsgálatával.)

Minden egyes téma - mint ez bizonyos fokig az eddigiekből is kitűnik -, résztémákból áll, melyeken a csoporton belül kisebb kutatócsoportok dolgoznak. A három téma ugyanakkor nem egymástól teljesen elszigetelt terület, az érintkezési pontok lehetővé teszik és feltételezik egymás eredményeinek figyelemmel kísérését, a kutatások kölcsönös megismerését és az egymás közti szakmai konzultációkat.

A témák kialakulása, a célok, feladatok meghatározása természetesen nem véletlen. Ezek a BME nyelvoktatási sajátosságainak (speciális nyelvoktatás) és igényeinek megfelelően alakultak, másrészt a kutatók (akik egyben oktatók) egyéni érdeklődése alakította ki őket. Ez utóbbi azért lényeges, mert ezt az érdeklődést éppen az oktatási gyakorlat keltette, s így a BME-n folyó nyelvoktatás fejlesztése a gyakorlati és az elméleti munka összefonódásának és egymásra való hatásának a jegyében történt és történik. Ennek egyik eklatáns megnyilvánulása a Módszertani Koordináló Bizottság tevékenysége, mely a Módszertani Füzetek folyamatos kiadásával az oktatásban közvetlenül felhasználható gyakorlattá teszi az elméleti munka eredményeit. S ugyanez jellemző az évek során megjelent (és megjelenő) tankönyvek, jegyzetek, terminológiai szótárak, segédanyagok sorára, melyekben realizálódának a kutatások, s melyek gyakorlati alkalmazása vissza is hat az elméleti vizsgálódásokra.

A fentiek már körvonalazzák, hogy a Nyelvi Intézetben folyó kutatások területe elsősorban az alkalmazott nyelvészet.

Egyrészt az intézeti oktató munka által felvetett igények alapján ez szükségszerű, másrészt az oktatók előképzettségének is szerepe van a csoportos és az egyéni kutatási témák megválasztásában. A nyelvtanár-kutatók felkészültsége érinti a pedagógia, a pszichológia, az oktatásszociológia stb. területét is, a kutatómunkában azonban elsősorban a nyelvoktatás módszertanának ismerete, továbbfejlesztése, speciális és új eszközrendszerek, didaktikai eljárások feltárása szerepel motivációként. Az alkalmazott nyelvészeti kutatás másrészt azt jelenti, hogy az intézeti tudományos munka egyben nyelvhasználat-kutatás, speciálisan a szaknyelv, a műszaki nyelv használatának törvényszerűségeit kívánja feltárni az idegen nyelvekben (oroszl, angol, német, francia) és a magyar nyelvben.

Hasonló a helyzet a számítógép felhasználását illetően is. Az oktatásmódszertani vizsgálatokon kívül a nyelvészeti kutatásokban is alkalmazzák eszközként a kutatók.

A Nyelvi Intézet oktatóinak tudományos munkássága, eddigi eredményei egyetemünkön kívül is széles körben ismertek. Ezek a Folia Practico-Linguistica régebbi számaiban is megtalálhatók. (Az 1983/2. szám a 3. téma részeredményeit foglalja össze.) Egyéb hazai és külföldi folyóiratokban, kiadványokban is jelentek meg publikációk. De ilyen általános és összefoglaló képpel, mint amelyet jelen számunk ad, eddig még nem léptünk nyilvánosság elé. Kutató oktatóink rendszeresen szerepelnek itthon és külföldön más egyetemek és főiskolák által rendezett szakmai, szaknyelvi konferenciákon, országos fórumokon és nemzetközi rendezvényeken (pl. MAPRJAL), magyar és idegennyelvű előadásokkal.

Kapcsolatok, együttműködések alakultak ki a magyar felsőoktatási intézményekkel. Pl. a magyar műszaki nyelvi kutatások alkalmazási területe átfogja az egész magyar műszaki felsőoktatást vagy pl. a számítógép alkalmazásainak kutatásában együttműködés alakult ki a debreceni KLTE-vel. További feladatok között szerepel az AILLA szaknyelvi szekciójának felkérésére a MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munka-

bizottságával együtt a Budapesten szervezendő VII. Európai Szaknyelvi Szimpózium megszervezése.

Az intézetünkben folyó alkalmazott nyelvészeti kutatásoknak a jövőben nő a jelentősége egyetemünkön belül is. A szakmai képzés részének tekinthető anyanyelvi és idegenyelvi szakmai kommunikációra való felkészítés a Nyelvi Intézet új feladata lesz egyrészt a tolmács- és fordítóképzés keretében, másrészt annak az igénynek is meg kell felelnünk, hogy a magyar hallgatók anyanyelvi készségeinek, nyelvhasználatuknak fejlesztését feladataink közé soroljuk.

Azzal a reménnyel bocsátjuk útjára folyóiratunknak ezt a számát, hogy sikerült benne keresztmetszetét adni a Nyelvi Intézetben folyó kutatómunkának, eddigi eredményeinek, a kutatás további tendenciáinak, és felkeltenünk ezzel az olvasók érdeklődését.

Budapest, 1987.

Fazekas Pálné dr.
igazgató

NYELVOKTATÁSI TANULMÁNYOK

Sziklainé dr. Gombos Zsuzsanna:

NÉHÁNY GONDOLAT A BESZÉDKÖZPONTÚ NYELVOKTATÁSRÓL

Napjaink nyelvoktatásában egyre inkább dominál a kommunikáció-központúság. A nyelvoktatási célkitűzések, az ezeknek megfelelő módszertani alapelvek, ill. a gyakorlati megvalósítást szolgáló oktatási stratégiák mind arra irányulnak, hogy a nyelvet tanuló a különböző beszédhelyzetekben beszélő partnerét megértve, beszédzándékának sikeres megvalósítására, gondolatainak hű kifejezésére váljon képessé.

Műgyetemi nyelvoktatásunk is a fenti alapelvre épül, messze túlhaladva azt a korábbi állapotot, amikor nyelvoktatásunk egyedüli célkitűzése a szakszöveg megértése és a fordítás volt. A fordítás, mint szöveg-dekódolási feladat a továbbiakban csak mint minimális program szerepelhet bizonyos céltanfolyamoknál oktatásunkban; nappali tagozatos hallgatók esetén a szaknyelv elsajátítása, a köznyelv ismeretén alapuló studium, és a nyelvoktatás egészének célja, hogy hallgatóink az általuk tanult idegen nyelvekből a szövegértésen túl a nyelv köznyelvi és szaknyelvi változatában mind magasabb szintű élőbeszédbeni jártasságot szerezzenek.

Az élőbeszéd oktatásához elengedhetetlenek a valós kommunikációs helyzeteket bemutató és azok oktatását célzó nyelvkönyvek.

Ahogy a nyelvtudományban hosszú ideig a struktúra volt a fontos és nem foglalkoztak a nyelv funkciójával, a nyelvoktatásban - különösen a műszaki érdeklődésű hallgatók esetén - elterjedt a strukturák szinte tartalomtól elszigetelt bemutatása. A nyelvi strukturák fontos alapismereteket nyújtottak a nyelvről, rendszerbe foglalták - különösen haladók számára - a leíró nyelvtan eddig gyakran esetlegesen ismert tényeit. A képletszerű, könnyen áttekinthető sablonok könnyen illeszkedtek a műszaki-természettudományos hallgatók szemléletmódjába, így fordítás oktatásánál, ill. nyelvi szerkezetek magyarázatakor ma is sokszor felhasználjuk ezeket a formulákat.

A valódi kommunikáció elsajátítására törekvés azonban azt jelenti, hogy a hallgató elsősorban arra kíváncsi, hogy egy adott kommunikációs igény - egy adott kommunikációs helyzetben - hogyan elégíthető ki maradéktalanul. A tanulót arra kell megtanítanunk, hogy különböző kommunikációs feltételek esetén, egy adott kommunikációs funkció betöltésére milyen nyelvi formák érvényesek.

A nyelvhasználatból való kiindulás már több mint 30 éve alap gondolata volt A.S.Hornby pedagógiai szótárainak. A nyelvet használatában mutatta be. Szótára nem szavak merev felsorolását adja, hanem tükrözi a szavak helyét a nyelvhasználat adta rendszerben, azaz szöveggörnyezettől való függésben.

Az előbeszéd tanításához eredményesen használhatók olyan régóta ismert művek, mint Hornby 1954-ben megjelent Guide to Patterns and Usage in English, vagy W.S. Allen: Living English Structure c. példatárszerű gyakorlat-gyűjteménye. E munkák olyan kifejezés- és mondat-sablonokat mutatnak be, amelyek kellő automatizálás után eredményesen alkalmazhatók a beszéd gyakorlatában. Természetesen a kész kifejezés- és mondat-minták megtanítása feltételez olyan nyelvórákat, ahol a szerkezetek használata szöveggörnyezetükben is bemutatást nyer.

A kifejezés- és mondatmintákból kiinduló nyelv-, ill. beszédmegközelítés sokkal hatékonyabb, mint a csupasz nyelvtani váz és lexikai elemek segítségével konstruált műmondatok sora, de még messze áll a valódi nyelvi megnyilatkozástól, vagyis annak a ténynek a produktív ismeretétől, hogy kontextus függvényében a mondat vagy kifejezés számtalan pótlólagos jelentéstartalmat nyerhet.

A kommunikációs alapelvű nyelvoktatás kiindulópontja tehát a közlés egésze, azaz a beszéd-situációban felerősülő megnyilatkozás. Ennek megfelelően el kell tekinteni attól a generatív grammatikából származó gyakorlattól, hogy a nyelvreírás középpontjába a mondatot helyezzük. (A korábbi struktúra-illusztrációk döntően mondatközpontúak voltak.) A funkció alapján történő rendszerezés tapasztalata bizonyította, hogy a hagyományos nyelvreírás különböző fejezeteiben szereplő,

gyakran a strukturális leírás különböző hierarchia szintjén lévő nyelvi szerkezetek kerülnek a funkció szerinti rendezés azonos csoportjaiba, osztályaiba. Ahogy H.G. Widdowson hangsúlyozta: "Nagy hiba volt azt feltételezni, hogy a mondatok felépítéséből, és a mondatok, mint nyelvi egységek jelentéséből egyenesen következik ezek kommunikációs használata. A tanulónak azt kell megtanítani, milyen értéket kapnak ezek a mondatok, mint állítások, értékelések, beszámolók, leírások stb."

Egy-egy közlés a kommunikációs helyzet függvényében többféle jelentést kaphat. Egy olyan egyszerű mondat, mint "Fázom", bírhat egyszerű közlés értékkel, máskor kérésre utalás (tulajdonképpen felszólítás), sőt egy harmadik helyzetben magyarázat értékű lehet. A szövegben való érték a kommunikatív szituáció meghatározta relációs érték, amely esetenként lexikailag és szintaktikailag jelzett, máskor pedig szupraszegmentális elemeken keresztül jut kifejezésre. Jól látható egyes mondatok funkcionális meghatározottsága abban az esetben, amikor a mondatnak vagy kifejezésnek valamilyen, az ábrázolástól eltérő funkciója dominál. Ide tartoznak pl. a logikai állításokat kifejező mondatok sorába nem sorolható olyan, sztereotíp helyzetekben használt kifejezések, mint pl. a köszöntések, üdvözlések. Ezen kifejezések használata, sőt az őket kísérő viselkedés is szituációhoz kötött.

A modalitás újfajta értelmezést kaphat a kommunikációs cél függvényében. Ugyanannak a funkciónak a betöltésére bizonyos helyzetekben többféle modalitású szintaktikai szerkezet alkalmas, máskor egy-egy modalitás különböző funkciókat tölthet be.

Mint tudjuk, a kommunikáció számos, többek között nem-verbális csatornán is történik, azaz az információk közvetítése különböző nyelvi és nem nyelvi jelek segítségével valósul meg. (Ld. gesztusok, hanglejtés, intonáció.) A viselkedés egy adott szituációban olyannyira a kommunikáció része, hogy a hiteles beszédshituáció tükrözésében semmiképp sem elhanyagolható. A szociolingvisztika és pszicholingvisztika

is foglalkozik a nyelvelemzés szempontjából e viselkedési sablonok leírásával és elemzésével, a nyelvoktatás során pedig ezek az elemek gyakran országismereti tényezőkként épülnek be a hallgatók ismereteibe.

Míg a nyelvi struktúrák forma szerinti rendszerezése viszonylag egyszerű feladat, a kommunikatív szituációk rendszerbe való foglalása - a szituációk szinte megszámlálhatatlan volta miatt - igen bonyolult. Nehéz feltérképezni a különböző érdeklődésű hallgatók esetén a leggyakoribb kommunikatív szituációk táráát.

Tudományos-műszaki jellegű tanulmányok esetén gyakori tevékenységi forma az osztályozás, a definíció, következtetési műveletek nyelvi megformálása, míg a köznapis társalgási helyzetekre másfajta nyelvi formák (üdvözlés, napi információcsere fordulatai stb.) jellemzők.

Az újfajta tananyag tárgyalási módszere természetesen a nyelvtant is más szempont szerint rendszerezve nyújtja a hallgatóknak. Ilyen kommunikatív alapon rendezett nyelvtan pl.: Geoffrey Leech, Jan Svartvik műve (1975). A szerzők általános kommunikatív szituációkat sorolnak fel, majd alattuk azon nyelvi eszközök sorát, amelyekkel az adott kommunikatív szituációkban előforduló jelentések kifejezhetők. A magyarázat az egyes jelentések kommunikatív szituáció általi meghatározottságára mutat rá.

Pl.: Hatásgyakorlás valakire főcím alatt szerepelnek:

- Parancs;
- Felkérés;
- Tanács, javaslat, felhívás;
- Közvetett parancs;
- Figyelmeztetés, ígéret, fenyegetés;
- Közvetett figyelmeztetés, ígéret, fenyegetés.

Ezután következik azon nyelvi formák felsorolása, amelyekkel az egyes kommunikatív szituációkban a fent említett tartalom kifejezhető.

A nyelvtani magyarázat kiinduló pontja sohasem egy izolált kifejezés vagy mondat, hanem a magyarázat azt tárgyalja, hogyan jelenik meg az adott mondat, kifejezés az egész szövegben, mint a kommunikatív szituációhoz kötött szöveg eleme.

Számos olyan nyelvkönyv van, amelyben a szöveganyag tárgyalásához az osztályozás, a rendszerezés fő szempontja a kommunikációs szükséglet.

W.S. Fowler, J. Pidcock, R. Rycroft (1980) nyelvkönyvében az olvasmányok tartalmát általánosító főcímek mellett a tartalomjegyzékben a szerzők felsorolják azon kommunikatív tartalmakat, melyek kifejezési módját illusztrálja a szöveg, majd a nyelvtani rendszerezés annak alapján történik, hogy milyen szerkezetek szolgálnak az illető általánosított kommunikatív tartalom kifejezésére.

Mivel a rendező elv a kommunikatív tartalom, így - mint említettük - a nyelvi megvalósulás szintjén szókapcsolatok és mondatok - amelyeket a leíró nyelvtan egész más fejezetekben tárgyal - azonos alcím alatt szerepelhetnek.

Pl.: Vélemény-összefoglalás kifejezésére egyaránt szolgálnak az:

It is easy

It is obvious

főnévi igenevet vonzó személytelen szerkezetek, vagy az:

All it proves is that ...

It's worth remembering that

mellékmondatot kívánó főmondatok.

Mivel maga az olvasmány valamilyen kommunikatív tevékenység megvalósítási módjait illusztrálja, majd a nyelvtani összefoglalás is ezt tudatosítja, a gyakorlatok a használatában megismert beszédtevékenységre való aktivizálást szolgálják.

Hasonló alapon épül fel Leo Jones: Ideas c. könyve, vagy a Magyarországon is kiadásra került Opening Strategies c. nyelvkönyv. Nyelvtani útmutatójában az utóbbi is kommunikatív

szándék szerint rendezi a szöveganyagban szereplő szerkezeteket, sőt még az igeidők tárgyalása is funkció alapján történik (pl. a közelmúltban lezajlott események címszóval vezeti be a szerző a Present Perfect tárgyalását, vagy a közeljövőben lezajló cselekvések címszó alatt egyesíti a going to, ill. a folyamatos jelen idejű alakok megfelelő használatát).

A mondaton túllépés, a konkrét szöveg egészéből való kiindulás azért fontos, mert így pontos tartalmat nyerne olyan elemek, amelyek eddig a nyelvoktatás peremére szorultak, holott a beszéd egész fonalához, a logikai váz megalkotásához elengedhetetlenek. Szerepet kapnak a szöveg egésze szempontjából oly fontos, modalitást kifejező elemek, amelyek oktatása korábban, amíg mondat-sémákkal dolgoztunk, szinte elsikkadt, így a tanulók később és alig-alig használták őket. Pedig nem szorul magyarázatra, hogy a modális elem mennyire szerves része a közlésnek. Elég arra gondolni, hogy olyan érzelmi-értelmi viszonyulást kifejező szavaknak, mint:

remélem, hogy ...

bárcsak ...

nem hinném, hogy ...

kíváncsi vagyok, hogy ...

csak egy adott beszédshituációhoz kapcsolódva van valódi jel-értékük.

Az említett nyelvkönyvek érdeme, hogy konkrét beszédhelyzetek és azok nyelvi jellegzetességeinek ismeretében építik fel tananyagaikat. Az angol nyelvoktatási szakirodalom alaphelyzetként említi, amikor a hallgató a kommunikáció során tesz szert kommunikációban való jártasságra. Így aktivizálják az ismerttetett nyelvkönyvek is a tanulókat. E módszer a megértés ellenőrzését nem pusztán reprodukálással kívánja megoldani: hasonlóan, mint a valódi beszédtevékenység során, a kapott információ a beszélőpartnert (jelen esetben a tanulót) különböző tevékenységekre készíti.

A tanuló nem a kapott információt ismétli, hanem azt tudásanyagába építve, további feladatok megoldásával bizonyítja a megértést, ill. folytatja a kommunikációs láncot. Természetesen a feladatok fokozatos nehézségűek. Először, általában a szövegből nyerhető információk alapján von le a hallgató következtetéseket, és a feladatlapok, táblázatok kitöltése csak a megértés ellenőrzésére szolgál. Később, a hallgató olyan feladatokat kap, amikor a már ismert sémák alapján, magának kell, az adott kommunikatív szituáció meghatározta konvenciók ismeretében, önállóan formába önteni gondolatait, kifejeznie érzelmeit, véleményt alkotnia, következtetéseket levonnia. A jól előkészített tananyag érzelmek megfogalmazására, véleményalkotásra készlet, ezzel segít leküzdeni az idegennyelvű beszéddel szembeni gátlást. Fontos, hogy az olvasmány olyan sablont nyújtson, amely önálló gondolatok megfogalmazásában is eredményesen használható. Amennyiben a tankönyv példát nyújt a különböző stílusok beszédhasználati normáiról, a hallgató számára a nyelvhasználati stílusok meghatározottsága is világossá válik.

A beszédnyelv oktatásához természetesen igen hasznosak a hanganyagok, valamint a videoanyagok. Az anyanyelvű beszélők megértése először igen komoly feladatot jelent, és a beszédértéshez különböző mértékben, fokozatosan jutnak el a hallgatók. Másrészt a nyelvet beszélő országban eredeti helyszíneken játszódó, hiteles szituációk élményjellegükből fakadóan motiváló erejűek. A szemléltetett anyag további beszédtevékenységre aktivizál. A hallgatók körében pl. igen népszerűek az olyan gyakorlatok, amikor a képi anyaghoz kísérszöveget kell írniuk, kitalálhatják egy történet befejezését, vagy vitatkozhatnak a video-film szereplőinek véleményével.

A hallgatóság korától, érdeklődési területétől is függ, hogyan, milyen témák felvetésével sikerül őket beszédre buzdítanunk. A beszédközpontú nyelvoktatással kapcsolatos

elméleti munkák elemzése, az ezeken alapuló nyelvkönyvek oktatásából leszűrt tapasztalatok azonban egyértelműen bizonyították e módszer hatékonyságát, amelynek eredményeire a továbbiakban mi is támaszkodni kívánunk oktatási segédanyagok készítésénél, akár az idegennyelvi beszédkész-ség kialakítása (kezdő csoportokban), akár később, a beszéd-készség mind magasabb szintre történő fejlesztése érdekében.

I r o d a l o m :

1. ABBS, B., FREEBAIRN, I. 1986: Opening Strategies,
Tankönyvkiadó
2. ALLEN, W.S. 1947: Living English Structure,
Longmans
3. HORNBY, A.S. 1954: Guide to Patterns and Usage in English,
Oxford University
4. FOWLER, W.S., PIDCOCK, J., RYCROFT, R., 1980. Incentive Themes
Thomas Nelson and Sons Ltd.
5. JONES, S. 1984: Ideas,
Cambridge University Press
6. LEECH, G., SVARTWIK, J. 1975: A communicative Grammar of
English Longman
7. WIDDOWSON, H.G. 1972: The teaching of English as communication
ELT 27/1: 15-19

ON THE COMMUNICATIVE PRINCIPLE OF LANGUAGE TEACHING

Zsuzsanna Sz. Gombos

Opposed to the earlier practice of language teaching for engineering students focused mainly at reading and passive understanding pieces of technical literature, the author of the article emphasizes the primary importance of the communicative principle-aimed at developing communicative skills for active participation both in everyday and special communicative situations- in any stage or field of language teaching.

While the previous practice of language teaching started out from the syntax of the sentence and concentrated on the syntactical function of its elements, communication-oriented language teaching treats all type of utterances meeting the same or very similar communicative needs under the same heading regardless the position of their constituents in the hierarchy of traditional grammar.

After referring to the historical bases of communication-oriented language teaching, a brief account is given on some recent language books based on this principle.

At the end of the article, the author deals with the application of this method in everyday teaching practice. After the acquisition of ready patterns of usage of well-defined speech situations further the students should solve more and more complicated communicative tasks so reaching a higher level of communicative skills.

О КОММУНИКАТИВНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКУ

Сиклаинэ Гомбош Жужанна д-р

В противопоставлении с общепринятой раньше практикой обучения научному стилю речи сосредоточенной в первую очередь на пассивное чтение и восприятие текстов научно-технического профиля, автором статьи подчёркивается особая важность коммуникативной направленности обучения во всех сферах обучения иностранным языкам, в целях развития умений активного участия в повседневных и специальных речевых ситуациях.

Насколько прежде исходным пунктом считалось предложение /его синтаксическое строение и грамматическая функция его элементов/ при новом подходе под одним и тем же заглавием трактуются единицы речи / часто совсем разные по их месту в иерархии синтаксических форм/ удовлетворяющие одинаковые или сходные коммуникативные потребности в определённой речевой ситуации.

Ссылаясь на литературу применения метода коммуникативной направленности в обучении языкам, в статье представляются некоторые учебники основанные на этом же принципе.

В конце статьи подводятся итоги о применении трактуемого метода в педагогической практике; указывается на фазы процесса с механического овладения студентом схемами высказаний в определённых ситуациях до активного использования ими соответствующей данной речевой ситуации.

Julia M. Willebrand - Berényi Katalin:

TESTING PROFICIENCY IN HUNGARIAN AS A SECOND LANGUAGE:
RESEARCH IN PROGRESS

Project Description

We will describe a cooperative research study begun during the 1986-87 school year at the BME. The researchers are a team of teachers of the Magyar Csoport lead by the 1986-1987 Fulbright lecturer in TEFL. The project, an investigation of Hungarian as Second Language (HSL) proficiency tests, includes a comparison of holistic and frequency count composition scoring procedures, an examination of the effect of topic on ratings on compositions, an evaluation of the reliability of composition ratings by trained and untrained teachers of Hungarian as a Second Language (HSL), and the development and validation of an HSL proficiency self assessment instrument.

Background

Most of the research in testing second language proficiency has investigated tests of English as a Second Language (ESL). Languages such as Hungarian are rarely represented in the testing literature. Since much of the research into how effective, valid, and reliable second-language (2L) proficiency tests are has been carried out in the USA and Britain, the usefulness of comparative research in other language and particularly a non Indo-European language cannot be overestimated. The questions which the research addresses have value for the field of FL testing in general. For example, it is usually acknowledged that holistic scoring methods for rating compositions are at least as reliable and considerably more efficient than frequency-count methods (Cooper, 1977; Oller, 1979). Yet, since the most widely cited work in this area

has involved ESL, little is known about the interaction between the language being investigated and holistic scoring procedures. This research in progress will address the issue of the interaction, if any, between the language being tested and the scoring procedure used to rate composition tests. A second issue which the study addresses is the question of what effect training in the pedagogy of the tested language has on the reliability of raters. The classic study by Diederich (1974) examined the effect the training and experience of teachers of English had on their rater reliability. In the present study, two teacher cohorts, both groups native speakers of Hungarian, one group trained as HSL teachers, the other group trained as EFL teachers, will rate compositions. A third issue the study examines is the interaction, if any, between topic or composition task and method of scoring or rating compositions. Finally, an instrument which permits students to self-assess their level of proficiency in HSL is being developed and validated. Work on a limited scale much of it in Sweden (Von Elek, 1985; Oskarsson, 1980) has been done on the development of self-assessment instruments in English and Swedish. Extending this work to a less commonly taught language will provide valuable information about the general validity of this type of proficiency test.

Procedure

The first step in the project required gathering the end-term compositions written by students in the HSL department. These compositions were based on a reproduction task. The stimulus for the composition was a technical topic previously read and discussed by the students. Students were assigned a composition title and directed to write a composition of 17 to 20 sentences describing the content of the text they had read. Since frequency count scoring had already been completed on the 25 compositions we were able to gather, this simplified the data collection process. However, as a

consequence of their being part of the end-term papers, while the compositions were being corrected mistakes and errors were marked and underlined. Because these compositions would be used to compare two different rating schemes, frequency count and holistic scoring procedures, they were going to be rerated holistically. Since the highlighting of errors might influence the ratings when these compositions underwent the holistic scoring procedure, copies of the compositions had to be made with the scoring marks eliminated. Therefore, the compositions had to be typed to include the student's grammar and spelling errors but not the frequency count error markings. The typed versions will be used in the holistic scoring procedure. An advantage of using these compositions is that the students who wrote them are still in their second year at the university and thus we have been able to involve them in the second stage of collecting the research material, i.e. in writing another type of composition, a free composition on a topic given by us.

The next step in the process was to find a topic suitable for these second compositions. We wanted an everyday topic that would be familiar to all the students and one which was not dependent on individual prior knowledge of a given subject. After some discussion we agreed on the topic "My First Day at School". The directions for the topic included structuring questions to help refresh the student's memory, such as:

How old were you when you first went to school?

Who took you to school on the first day?

Did you want to go or not?

What did you expect?

What was your most pleasant experience there?

Our colleagues gave us 45 minutes of class time during which those students who had written the first "reproductive-type" composition wrote another "free-type" composition on this new topic. Students were not given any help while writing the composition nor, were they permitted to use dictionaries. These two sets of compositions are the sample data whereby we will examine:

- (1) the interaction, if any, between topic and composition rating,
- (2) the relationship between two types of scoring procedures
- (3) the relationship between rater pedagogical training and composition ratings.

Apart from the compositions, a third means of evaluating student's HSL proficiency, a student self-assessment test, is being developed and validated as part of this research project. We developed this instrument by adapting a self-assessment test for English (ESL) proficiency described in Maceda-Willebrand (1984). The ESL Self-Assessment Test consists of four parts: READING, WRITING, SPEAKING, and LISTENING. We used this test as the basis for our HSL Self-Assessment instrument (HSLSA) but translated it and revised the content to fit the circumstances of living and studying in Hungary. With this new test students read statements about things they can say, understand, recognize, and write in Hungarian. They use a scale of 1 to 4 to rate how hard or easy it is for them to use Hungarian in the situations described. Before administering this new self-assessment test we tried it out on a number of subjects. As a result of this pretesting, items which were ambiguous or unclear were revised. This revised form of the HSLSA was given to the students who had written the two types of compositions.

In order to measure the reliability of this new instrument a test-retest procedure has been carried out. A test is said to be reliable if its scores remain relatively stable from one administration to another. In order to determine the reliability of the HSLSA the students involved in the research project completed the HSLSA soon after they wrote their free-topic compositions and then redid the HSLSA two weeks after they completed their first self-assessment of their proficiency in Hungarian. Correlations of scores on the two tests will provide an index of reliability.

It is of great importance that any new test be evaluated to see that it is measuring what it is supposed to measure that is to see that is valid. In order to get an index of the validity of the HSLSA measure, teachers of students who have completed the test will be asked to evaluate their students proficiency in the three skills areas, reading, writing, and listening/speaking. Correlations between student's self-assessment of proficiency and teacher's evaluation of proficiency will provide an index of concurrent validity.

After the HSL teachers and the EFL teachers have completed the ratings of the composition and the student's teachers have completed their teacher-evaluations, statistical analysis will be done. These analyses include:

(1) Correlations between ratings of "Free-topic" and "Reproductive topic" compositions.

(2) Correlations between holistically scored and frequency count scored compositions.

(3) Correlations between ratings of the same type of composition by HSL and EFL teachers.

(4) Correlations between test and retest scores on the HSLSA.

(5) Correlations between teacher's evaluations of student's proficiency and student's self-assessment of proficiency on the HSLSA as a validity index measure of the concurrent validity of the HSLSA.

(6) Kuder-Richardson Formula 20 measure of the internal consistency reliability of the HSLSA.

After the EFL and HSL teachers have completed the rating of both types of compositions statistical analysis will begin. It is expected that the final results of the research project will be known in January 1988.

REFERENCES

Cooper, C.R.1977. Holistic Evaluation in Writing. In C.Cooper and L.Odell (eds).

Evaluating Writing: Describing, Measuring, Judging. Urbana, Ill.: National Council of Teachers of English. 3-31.

Diederich, P.B.1974. Measuring Growth in English. Urbana, Ill.: National Council of Teachers of English.

Maceda-Willebrand, J.1984. Exploring Proficiency in a Second Language Through Analysis of ESL Tests and Demographic Learner Variables. Unpublished doctoral dissertation. Columbia University.

Oller, J.W.Jr.1979. Language Tests at School. London: Longmans Group Limited.

Oskarsson, M.1980. Approaches to Self-assessment in Foreign Language Learning. Oxford: Pergamon Press.

Von Elek, T.1985. A Test of Swedish as a Second Language: An Experiment in Self-assessment. In Y.P.Lee, A.Fok, R.Lord and G.Low (eds) New Directions in Language Testing. Oxford: Pergamon Press. pp. 47-57.

A NYELVTUDÁS SZINTJÉNEK TESZTELESE
A MAGYAR MINT MÁSODIK NYELVBEN

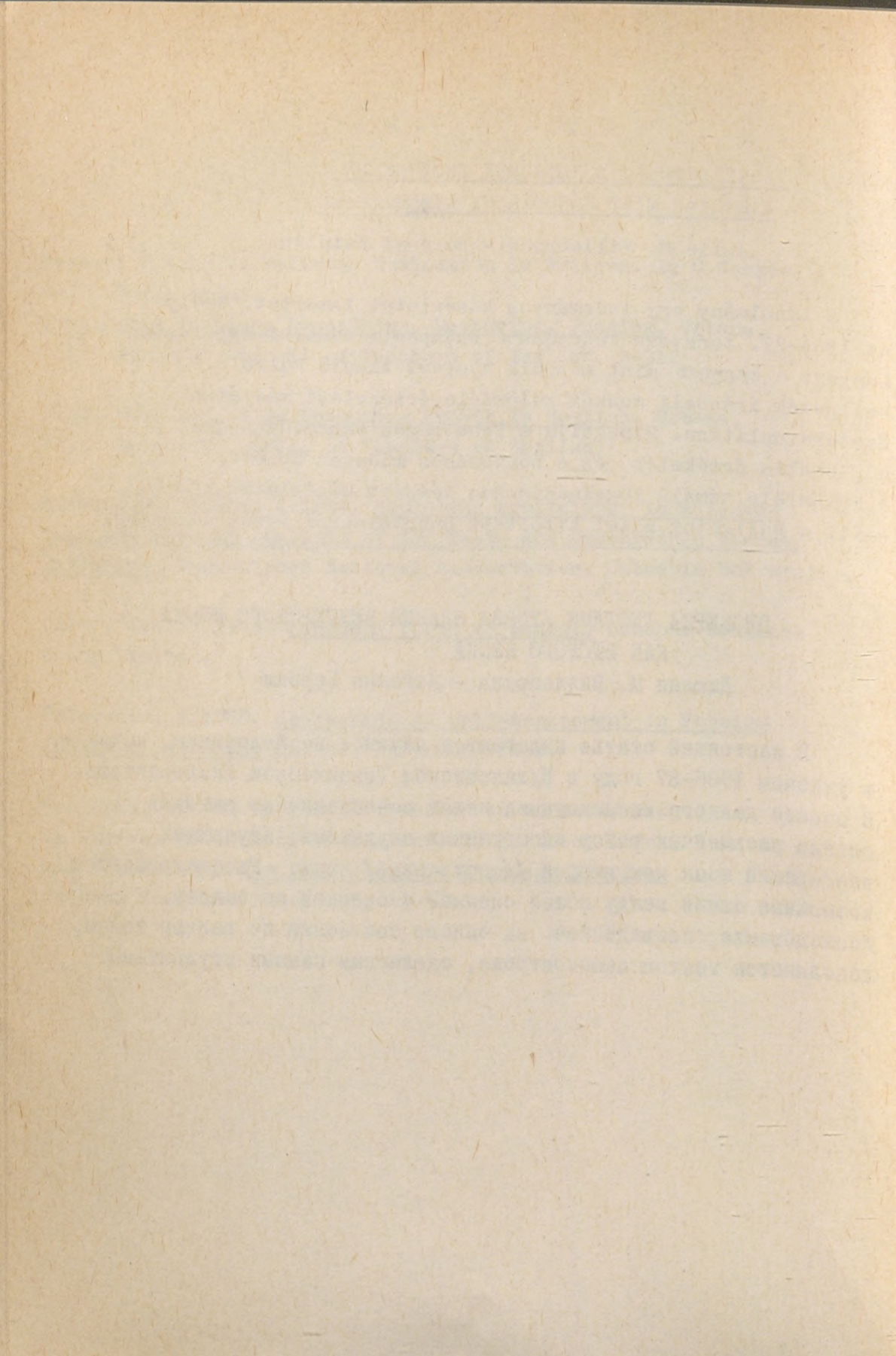
Julia M. Willebrand - Berényi Katalin

A tanulmány egy tudományos kísérletet ismertet, amelyet az 1986-87. tanévben kezdtünk a Budapesti Műszaki Egyetemen. Lényege a magyart mint második nyelvet tanuló külföldi hallgatók írásbeli munkái különféle értékelési módjainak összehasonlítása. Vizsgálja a lehetséges összefüggéseket a globális értékelés és a pontozásos módszer között. A különféle témájú fogalmazásokon végzett kísérletet kiegészíti a hallgatók által kitöltött önértékelési teszt elemzése.

ПРОВЕРКА ТЕСТАМИ УРОВНЯ ЗНАНИЯ ВЕНГЕРСКОГО ЯЗЫКА
КАК ВТОРОГО ЯЗЫКА

Джюлия М. Виллебранд - Каталин Берени

В настоящей статье излагается научное исследование, начатое в учебном 1986-87 году в Будапештском Техническом Университете. В основе данного исследования лежит сопоставление методов оценки письменных работ иностранных студентов, изучающих венгерский язык как второй /иностраннй/ язык. Рассматриваются возможные связи между общей оценкой и оценкой по баллам. Исследование, проведённое на основе сочинений по разным темам, дополняется тестом самоконтроля, сделанным самими студентами.

Fehér György - Molnár István:

NYELVOKTATÁS ÉS SZEMÉLYI SZÁMÍTÓGÉP

(Mit várhat a nyelvoktatás a személyi számítógéptől?)

1. Ha korunkat nem az eléggé vegyes érzelmeket keltő "atomkorszak" elnevezéssel jellemezzük, azt szoktuk mondani, hogy a számítógépek korát éljük. A számítógép szemünk előtt tört és tör be az élet minden területére, legyen az termelés vagy kereskedelem, tudomány vagy művészet, oktatás vagy szórakozás.

A tanár az új technikai eszközökben mindig azt keresi, hogyan járulhatnak hozzá ezek az eszközök az oktatás gondjainak a megoldásához: a tanári munka megkönnyítését, az oktatás eredményesebbé tételét, a tanulás vonzóbbá válását reméli tőlük. A vele szemben ülők, a tanulók pedig azt remélik, hogy a legújabb technikai csoda segítségével megszabadulhatnak a tanulás fáradalmaitól, könnyebben és gyorsabban juthatnak az elsajátítandó anyag birtokába.

2. Cikkünkben a technikai eszközök közül a számítógépről kívánunk szólni, amely sokkal erősebb érzelmeket kavart fel hívei és ellenzői oldaláról egyaránt, mint az eddig "egyedül üdvözítő"-nek kikiáltott más technikai eszközök (magnetofon, nyelvi laboratórium stb.) vagy módszerek (szuggesztópédia, távoktatás stb.). Rögtön hangsúlyozni szeretnénk, hogy célunk sem nem a "mézesmadzag" huzogatása, sem nem a kiábrándítás. Mint a számítógépes nyelvoktatás őszinte hívei, a lehetőségek körvonalainak reális megrajzolására törekszünk.

3. Tapasztalataink ugyanis eléggé sokfélék a határtalan lelkesedéstől a teljes elutasításig. Ezen nem is csodálkozunk, látva azokat a hirdetéseket, amelyek igen rövid számítógépes nyelvtanulás esetén jó nyelvtudást ígérnek, s még csak tanfolyamra se kell járni: elég néhány száz forintért megvenni pár programot és ha valakinek van néhány perc szabad ideje,

leül a gépe elé, s észrevétlenül, játszva megtanulja a nyelvet.

Az efféle - a nyelv gyors és "fájdalom nélküli" elsajátításával kecsegtető - ígéretekkel más technikai eszközök és módszerek hívei is próbálkoztak, de ennyi "pozitívum" (gyors, könnyű, játékos tanulás tetszőleges kiválasztásával, azonnali értékeléssel, visszacsatolással, listákkal, szinte társalgási lehetőséggel) még soha nem szerepelt a "mézes-madzag"-on, s ekkora lehetőség sem kínálkozott azok előtt, akik az új technikai eszközökben és módszerekben elsősorban az üzletet látják.

Meggyőződésünk, hogy a számítógép nem csodaszer, amely megkímél a fáradságos tanulástól, s nem is bűvös gömb, amelybe csak a hozzáértő láthat bele, s az átlagos - számítástechnikai alapismeretekkel nem rendelkező - nyelvtanár jó esetben is csak bűvészinás lehet, ha egyáltalán megpróbálkozik ezzel az eszközzel. A számítógép mindenkié: nyelvtanaré és nyelvet tanuló diáké, hallgatóé egyaránt.

4. A számítógépes oktatás híveinek is szembe kell nézniük azzal a problémával, hogy a módszernek nemcsak előnyei vannak. Egy szakember véleménye szerint "A számítógépes oktatás hátrányai, illetve a tőle való idegenkedés okai három csoportba oszthatók, ezek:

- a költségek,
- az oktatók ellenállása és
- az oktatás személytelenné válása, a tanuló valamiféle magára maradástól való félelem" (Brückner 1978:180).

4.1. A költségek a számítógépes rendszerekre, nem pedig a ma már néhány (tíz)ezer forintba kerülő személyi számítógépekre vonatkoznak, ezt az okot tehát elvethetjük.

4.2. Az oktatók ellenállása véleményünk szerint két forrásból táplálkozik:

- a.) nem tudják, hogy a számítógép használatához semmiféle matematikai előképzettség nem szükséges;
- b.) félnek a számítógépes oktatástól, mert nem tudják, mi lesz a szerepük benne (sőt: lesz-e egyáltalán szükség rájuk). Erre a kérdésre a 7. pontban felelünk.

4.3. Az oktatás személytelenné válásától, a tanuló magára maradásától való félelem is indokolatlan: igaz, hogy a gép lép az emberi - a tanárral való - kapcsolat helyébe, de ez érvényes a tankönyvekre vagy a magnetofonra is otthoni tanulás esetében. Márpedig a számítógép - mint arról ugyancsak a 7. pontban szó lesz - nem a tanórára, a tanár helyett, hanem az órán kívüli gyakorlásra, önellenőrzésre ajánlható.

4.4. Azt mondhatjuk, tehát, hogy ha a számítógépes oktatással kapcsolatos problémák valóban a fentiek, az első a személyi számítógép esetén kiesik, a második és harmadik megfelelő felvilágosító munkával, helyes propagandával megszüntethető.

5. Milyen területeken szolgálhatja a számítógép az idegen nyelvek oktatását? Jelenlegi ismereteink szerint három területen.

5.1. A tanítandó nyelv szöveganyagának sokoldalú feldolgozásával és vizsgálatával jelentősen segítheti a tananyag kiválasztásának és elrendezésének fáradságos munkáját. E tekintetben elsősorban a nyelvdidaktikával foglalkozó szakemberek érezhetik és használhatják ki a számítógép nyújtotta előnyöket. Ez a terület keveseket érint, így nem jelent különösebb hátrányt, hogy ez a munka a feldolgozandó anyag mennyisége miatt nem személyi, hanem komolyabb memóriával rendelkező számítógépet kíván.

5.2. Fontos terület a már elkészült tananyagok értékelése. Ehhez már elegendő a személyi számítógép is, lévén a feldolgozandó szöveganyag jelentősen kisebb, ráadásul egységekre (évfolyamokra, leckékre, kötelező és fakultatív részekre stb.) bontható, melyek szükséglet és tetszés szerint külön-külön és összesítve, illetve bármilyen szempont szerint csoportosítva vizsgálhatók. Elkészíthető például egy-egy tankönyv, jegyzet gyakorisági szójegyzéke (ilyenek már elkészültek), melyből az egyes lexikai egységek sorsa (első előfordulásuk, ismétlődésük száma és helye stb.) minden korábbi eljárásnál pontosabban megtudható. Egy ilyen szójegyzék, mivel a szavakat csökkenő gyakoriságuk sorrendjében is ki tudja mutatni, szinte felbecsülhetetlen segítséget nyújthat a tanároknak

az adott tananyaghoz kapcsolódó gyakorlatok, tesztek, ellenőrző dolgozatok összeállításában.

"Épp az orosz gimnáziumi tankönyvek számítógépes feldolgozása mutatta ki tételszerűen, hogy egyrészt mennyi kevésbé szükséges, ritka szót is tanítunk, másrészt még a legszükségesebb szavak is mily kevészer ismétlődnek, még ha a szövegeken kívül, különféle gyakorlatokban, fordításokban való előfordulásukat is tekintjük" (Papp 1984a:7). A szójegyzéket vagy egyéb anyagokat szalagon vagy lemezen tároljuk, így megvan az a lehetőség is, hogy az anyag bármikor újra elővehető és az éppen jelentkező új didaktikai feladatnak megfelelően átrendezhető, illetve válogatható, vizsgálható.

5.3. A számítógép legkonkrétabb, legközvetlenebb találkozási pontja a nyelvoktatásban az ú.n. nyelvoktató, nyelvgyakorló programokon keresztül valósul meg. A Nyelvi Intézetben HT gépre a következő gyakorló nyelvi programjaink vannak:

Angol nyelv: EPO, ENGI

Francia nyelv: FRFN, EIFFEL

Német nyelv: LÜCKENSPIEL, WORTJAGD, SEEKAMPF, SATZDORF

Orosz nyelv: RUSVID, SLOVA, ÚRCSATA, GRAVBET MOB,
GRAVBET OB

Alighogy (a 70-es évek végén) megjelentek az első kisszámítógépek, azonnal felvetődött az a kérdés is, hogyan hasznosíthatók a nyelvoktatásban, s megjelentek az első programok is. (Természetesen már előzőleg is folytak ilyen irányú kutatások. Tudomásunk szerint például Magyarországon Papp Ferenc alkalmazta elsőként a számítógépet nyelvoktatási céllal. "Hogyan tanítunk meg az orosz igék parancsoló módjának képzésére egy embert és hogyan - egy elektronikus számítógépet?" című cikkét - megjelent 1969-ben, a Magyar Nyelvőr 93. évfolyának 4. számában - mindenkinek ajánljuk, akit a címben felvetett feladat vagy általánosságban nyelvoktatás és számítógép kapcsolata érdekel.)

A programok a nyelvoktatás egy-egy mozzanatára, bizonyos gyakorlást, fáradságos memorizálást igénylő szakaszára készültek és készülnek. Egy részük játékos elemeket is tartalmaz,

mintegy alkalmazkodva a megcélzott korosztály életkori sajátosságaihoz, illetve a legtöbb emberben meglévő szórákozva tanulási igényhez, s egyuttal ötletesen felhasználva a számítógépek hanggenerálásában és grafikai megjelenítésében meglévő technikai lehetőségeket.

6. Egy cikk keretében nem vállalkozhatunk a számítógépes oktatásban rejlő összes lehetőség feltárására, a két leglényegesebbre azonban ezúton is szeretnénk felhívni a figyelmet.

6.1. Az egyik a számítógépnek az a sajátos adottsága, hogy nem egyszerűen csak reprodukálni képes a bevitt információt (mint pl. a nyomtatott tananyagok, a magnetofon, a film vagy a video), hanem mintegy modellálni tudja az emberi nyelv működését - mégha jelenleg elég szűk keretek között is. Bizonyos lexikon (szó-, képző-és ragtár) felhasználásával egy megadott belső algoritmus alapján a gép nyelvi szempontból érvényes, helytálló beszédanyagot képes létrehozni. Ennél az adottságánál fogva maga képes generálni a mondat-egységeket, összeállítani a megoldandó feladatokat. Egy viszonylag kisebb terjedelmű (kb. ezer egységből álló) szótár és néhány (15-20) legalapvetőbb mondatszerkezet programba történő megfelelő beépítésével a kisméretű számítógép több százszoros mennyiségben képes különböző, grammatikailag helyes mondatokat alkotni! Nagy hiba lenne, ha nyelvoktatásunk a számítógépnek ezt a (mondjuk így!) "tananyagszerző képességét" nem igyekezne kihasználni.

6.2. A másik lehetőség, melyet bármely más technikai eszközzel szemben ismét csak a számítógép mondhat magáénak, az, hogy általa teljesen egyéni, didaktikailag tökéletesen szabályozottá tehető a nyelvtanulás: a számítógép egy megfelelően elkészített program segítségével a nyelvet tanuló számára szinte magántanárrá, korrepetitorrá válik. Interaktív kapcsolatban áll a nyelvet tanuló felhasználóval, annak jó vagy rossz válaszaitól függően válogat számára újabb és újabb feladatokat, automatikusan beszabályozza a megfelelő tanulási szintet, nem enged továbblépést a szükséges tudásszint elérése nélkül, s lehetőséget is ad, hogy végleges elakadás esetén

a programba beépített ún. help file-hoz forduljon segítségért. Vagyis mindazoknak a didaktikai alapelveknek a megvalósításához, amelyeket a programozott oktatás kutatói már évtizedekkel ezelőtt nagyon alaposan kidolgoztak, a számítógépben most a legoptimálisabb technikai eszköz áll a rendelkezésünkre.

7. A következőkben választ kívánunk adni a 4.2. és a 4.3. pontban felvetett problémákra, aggályokra.

7.1. Az oktatás személytelenné válásával kapcsolatban a válaszadást egy kérdéssel kezdjük:

"Milyen helyet foglalhat el a kisszámítógép oktatásunk, azon belül nyelvoktatásunk egész rendszerében?

Nyilván kiegészítő szerepet" (Papp 1984a:6).

"Mindegyik nyelvben van egy sor jelenség, amelyet egyszerűen meg kell jegyezni" (Papp 1985:57) és "... amely méltatlan a valóban emberi tanárhoz - tanuláshoz, amely méghozzá tanulóktól - egyedektől függő mennyiségű és minőségű gyakorlást kíván, a tanóra kollektív jellegű foglalkozásain tehát eleve csak kis hatásfokkal oldható meg, vagy egyáltalán megoldhatatlan. Éppen ezeket a dolgokat kell 'gépre vinni'...." (Papp 1984b: 83).

"Fontos, hogy ... felhívjuk a tanuló figyelmét az élő szerkezetekben való gyakorlásra - ám ezt ne erőszakoljuk gépen: jó formális bevésés után várhatóan vigabban fog menni az élő emberi óra, élő szituációkkal és dialógusokkal, de ez utóbbiak azért főleg az óra feladatát jelentik" (i.m.: 85).

Tehát nem az oktatás személytelenné válásáról van szó, hanem arról, hogy a számítógép a munka egy részét "átvállalja". Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az "átvállalt" munka éppen a leglélektelenebb, legegységesebb része az oktatásnak: ragozások, képzési formák stb.

7.2. A 4.2. pontban felvetett kérdésre (hogy ti. milyen szerepe lesz a tanárnak a számítógépes oktatásban, ha egyáltalán szükség lesz rá) szintén már előttünk megadták a választ: "A komputer nem helyettesítheti a tanárt, nem is ez a feladata. Alkalmazásának lényegét az adja, hogy több időt szabadít fel a tanár - tanulók számára a valóságos kommunikáció

céljára" (Kecskés 1985: 8-9). A problémát "... a tanárnak kell alkalmasint először exponálnia - de azután egyénileg a tanulónak kell bevésnie ... a gép segítségével" (Papp 1984b: 84), utána pedig az órán "élőben" bizonyíthatják a tanulók az otthon tanultak ismeretét.

Vagyis a számítógépnek megvan a maga helye a nyelvoktatás folyamatában, de elsősorban egyéni tanulásra való. "A jövő útját abban látjuk, hogy a különböző, főleg mechanikus gyakorlást, súlykolást igénylő, algoritmizálható feladatokat ki kell vinni az osztályteremből - ráruházni a komputerre" (Kecskés i.m.: 9).

A tanárnak pedig éppúgy megmarad a szerepe, ahogy a nyelvi laboratórium esetében, amely szintén " ... akkor vált igazán hatékonyá, amikor nem nyelvi órákat akartak ott tartani, hanem a gyakorló hely szerepét kezdte betölteni. A tanár kijelöli a feldolgozandó anyagot, a tanuló kiveszi azt a médiatárból - akkor gyakorol, amikor kedve tartja, ideje engedi, és addig, ameddig akar. Ugyanez látszik célszerűnek a számítógép esetében is" (i.m.: 10).

Tehát továbbra is a tanárnak kell tartania az órákat, a számítógéppel való kapcsolat pedig nem azt jelenti, hogy távolról szemléli, hogyan dolgozik helyette a gép, hanem azt, hogy irányítja a tanulók ezirányú munkáját, felhívja figyelmüket a gyakorlandó számítógépes anyagra, a gyakorlás céljára és módjára.

8. Összegzésként ismét csak azt mondhatjuk: nyelvet tanulni ezután, a számítógépek világában is időigényes és fáradságos munka lesz. A számítógép ebben olyan segítséget tud adni, amelyre más technikai eszközök képtelenek. A nyelvtanárok és alkalmazott nyelvészek feladata - a mi feladatunk - a számítógép helyének és legcélszerűbb alkalmazásának megtalálása, a megfelelő gyakorló anyagokról való gondoskodás és nem utolsósorban a számítógépes oktatás propagálása nem is annyira az erre fogékonyabb tanulók, mint inkább a tanárok körében.

I r o d a l o m :

- Brückner Huba 1978: Számítógépek az oktatásban. Számítógépes oktatás (Központi Statisztikai Hivatal, Bp.)
- Kecskés István 1985: Nyelvoktatási célú grammatikai programok mikroszámítógépre (Kandidátusi disszertáció, Debrecen)
- Papp Ferenc 1984a: Magyar nyelvoktatás és az iskolai számítógépek (Magyar Nyelvőr, 1984/1.)
- Papp Ferenc 1984b: Nyelvoktatás és kisszámítógép (In: Számítógép és nyelvoktatás II., Veszprém)
- Papp Ferenc 1985: Обучение русскому языку с помощью микрокомпьютеров в школах Венгрии /Русский язык за рубежом, 1985/I /

LANGUAGE TEACHING AND PERSONAL COMPUTER

G. Fehér - I. Molnár

Computers have recently appeared in all fields of life, among others in language teaching, too. Unfortunately, some people have abused and abuse the possibilities and say personal computer is a panacea, a "cure-all" being able to rid students of the tiring studying of languages because it can teach easily, in a "painless" way. Other people are filled with fear of technics or think computers will supplant teachers. In their article the authors enumerate the spheres in which personal computers - in their opinion - have advantages over other technical instruments. But they emphasize that personal computers cannot replace teachers because they can be used first of all out of the classroom, in the course of the individual learning.

Обучение языку и микрокомпьютер

Д. Фехер - И. Молнар

В наше время ЭВМ появилась во всех областях жизни, включая и обучение языку. К сожалению многие злоупотребляли и злоупотребляют возможностями и утверждают, что микрокомпьютер - это панацея, "чудотворное лекарство", которое будет освобождать учащихся от утомительного обучения языку, потому что обучает легко, "без боли". Другие боятся или самой техники или того, что микрокомпьютер займет место преподавателя.

Авторы в своей статье перечисляют области, в которых - по их мнению - микрокомпьютер имеет выгоды по сравнению с другими техническими средствами. Но подчеркивают, что он не может заменить преподавателя, ведь его надо использовать в первую очередь вне урока, в процессе индивидуальной учебы.

Somos Edit:

SZAKNYELVOKTATÁS KÖNNYEN, GYORSAN ...

Metodikai vázlat egy szakmai téma feldolgozásához

Miért könnyebb, gyorsabb a szaknyelv tanítása és elsajátítása, mint a köznyelvé? Hiszen tapasztalataink szerint a bölcsészképzésben részesült nyelvtanár és a leendő szakember (hallgató) inkább "alulmotivált" az idegennyelvi képzési folyamatban - kompetenciahiányának vagy részleges hiányának tudatában. Maga a szakmai nyelvi anyag bonyolultabbnak tűnik szemantikai és szintaktikai szempontból egyaránt.

Bizonyos mértékű szakmai (műszaki) kompetencia kialakítása a tanár részéről feltétlenül szükséges, mindemellett nem vállalhatja fel a szakmát átfogó összes műszaki probléma megértését, csak a globális tájékozódást. Az NSZK-ban történtek kísérletek ⁽⁴⁾ arra, hogy szakemberek (minimális pedagógiai vértzettség birtokában) oktassák a szaknyelvet. Magyarországon nem ez a helyzet, bár a jelenleg idegen nyelven (angolul) oktató szakembereink a térítéses képzés keretében szert tehetek némi általunk is hasznosítható tapasztalatra. Jelen helyzetben két csatornán biztosíthatjuk a tanár számára a műszaki jártasság megszerzését: a kari oktatókkal és a hallgatókkal kialakított partneri kapcsolatban.

Ami pedig magát a szaknyelvet illeti, az egy félévre szűkített szakmai idegennyelvi anyag, az abban tükrözhető műszaki valóság jól körülhatárolható, áttekinthető. A műszaki hagyományok, szabványok, törvények, képletek évtizedek, évszázadok, egyes tudományok esetében évezredek folyamán alakultak, kristályosodtak. A rendelkezésünkre álló lexikonok, szakkönyvek, gyakorisági szótárak, szókinszimumok és a számítógépes szövegnyelvészeti eredményeinek birtokában könnyebb megoldanunk a műszaki nyelv adaptálását

oktatási céljaink ismeretében. Az ún. II. típusú záróvizsga kitűzött célja, hogy a hallgató önállóan, 3 percig beszéljen a megadott szakmai témáról. Pedagógiai célkitűzésünk pedig - bizonyos társadalmi, környezeti változók mellett -, hogy ne "csak" mérnököt, hanem értelmiségi funkciókat ellátó embert képezzünk.

Az építőmérnöki tevékenység egyes ágazataiban (vízépítés, magas és mélyépítés, útépités) mintegy 250-300 lexikai egység elegendő ahhoz, hogy az idegennyelvi szakmai percepció, reprodukció és produkció működőképes legyen. (Természetesen hozzáértve a köznyelv tanulásának során elsajátított 1500-2000 lexikai egységet is.) A szaknyelvi szövegek elsajátításában támaszkodnunk kell - és lehet - a köznyelvben kialakított készségek, jártasságok eszköztárára a nyelvtanuló részéről, másrészt arra, hogy a szaknyelvi képzés középpontjában ne maga a nyelvi anyag legyen, hanem a hallgatók önálló munkájának módszertani szempontok alapján történő szervezése. Az önálló munka azt jelenti, hogy a tanár úgy szervezi az elsajátítási folyamatot, hogy szerepe inkább a stimulálásra, impulzusok adására korlátozódik, teret engedve a hallgatói kreativitás fejlesztésének.

Metodikai vázlatunk az adott német nyelvű szakmai témacsoport feldolgozásához a következő szempontokat tartja szem előtt:

1. A szakmában való globális tájékozódás műszaki-történeti és szak-országismereti (Fachlandeskunde) szempontból. Jelen esetben a közlekedésépítő hallgatók vizsgatételei között szsreplő "Alagútépítés" c. témáról van szó.

Tapasztalataink szerint a magyar nyelvű szakmai anyag oktatásában és tanulásában kevés ismeretre tehetnek szert egy-egy műszaki probléma megoldásának történeti háttéréről. Pl.: az alagutak esetében háttéranyagaként a német nyelvi órán hallanak először arról, milyen műszaki feltételeknek (a dinamit feltalálása, munkagépek fejlesztése, szigetelési eljárások tökéletesítése) kellett létrejönniük ahhoz, hogy a XX. században hosszú és biztonságos alagutakat építhessünk.

Az erről szóló szöveg kapcsán megismerhetik Ausztria és Svájc műszaki teljesítményeit, kiegészítve az NSZK és NDK hasonló építő tevékenységével, tehát felmérhetik a német mérnöki tudományok szerepét az európai civilizáció fejlesztésében.

2. Német szaknyelvi források ismerete

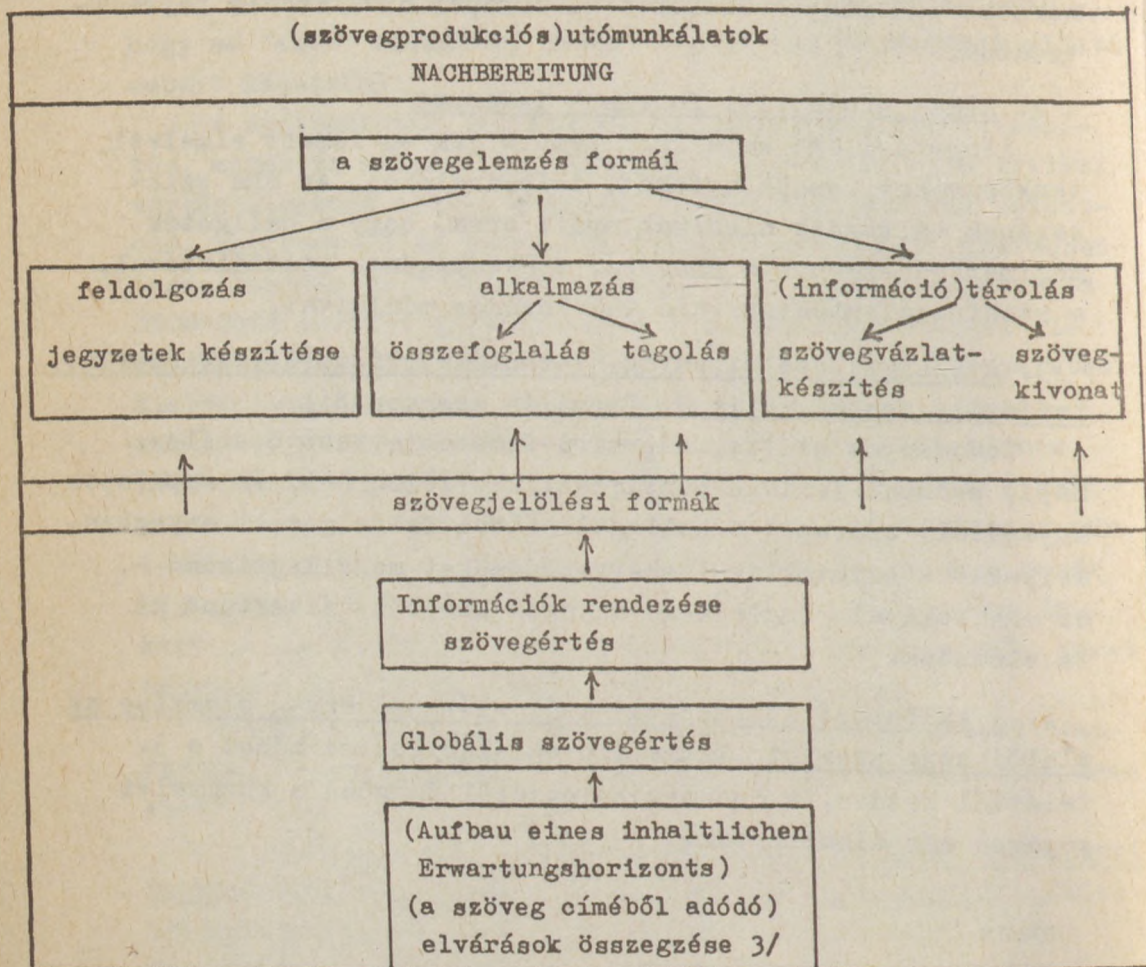
Könyvtári óra keretében bemutatjuk az ismert elméleti tankönyveket, szakkönyveket, folyóiratokat. Az óra színterének változása alkalmat nyújt arra, hogy a hallgatók megismerkedhessenek a könyvtár szakanyagának használatával, a szakfolyóiratokban való tájékozódás módjaival.

3. A szakmai nyelvi anyag "lebontása" stílusrétegek szerint, tartalmi, funkcionális és formális szempontból

Tudományos stílus, népszerű-ismeretterjesztő stílus, napi, szakmai jellegű publicisztika (főleg heti és napilapok anyagából) szerepel a hallgatók által feldolgozott anyagban, melyeket - szintaktikai szerveződésüket megvilágítandó -, az egy témával foglalkozó anyagok köréből választunk ki és elemzünk.

4. A különböző stílusrétegekből származó anyag elemzése az alábbi séma szerint (Ezt a szövegfeldolgozási módot a 3. félévtől kezdve, a csoport szintjétől függően a köznyelvi anyagon már alkalmaztuk.)

Építőköcka-rendszerű szövegelemzés(2/) Baukastensystem)

Magyarázatok a táblázathoz:

- Az elvárások összegezése: A cím alapján bizonyos képzeink támadnak arról, mi is a cikk tartalma; mozgósítjuk mindazt, amit a témáról tudunk (anyanyelven).
- Szövegértés: Elolvassuk a szöveget és aláhúzzuk a fontosabb részeket. Ezzel átfogó képet nyerünk a tartalomról és felépítésről.

3/ A modell ismertetésénél zárójelben szerepelnek saját kiegészítések ill. az eredeti német terminus, olyan helyeken, ahol nem találtam egészen pontos magyar megfelelést.

- Elemzés: Az adott célkitűzés szerint választjuk a megadott formák közül azt, amelyekre éppen szükség van.
- Szövegjelölési formák: Optikailag elkülönítjük (két színnel jelöljük) az ún. tartalmi (Inhaltswörter) és az ún. szerkezeti (Strukturwörter) fontosságú szavakat.
- Jegyzetek készítése: A szöveg mikro- és makrostruktúrájának létrehozása, tartalmi, gondolati menetének "láthatóvá" tétele. Ez a beszámoló és az összefoglalás előkészítő művelete. Nem kíván szintaktikailag teljes mondatokat, erős nominalizáció útján világítja meg a szöveg logikai összefüggéseit.
- Tagolás:
  - a) Belső tagolás (immanente Gliederung): a szövegben levő tagolás követése.
  - b) A szövegtől elkülönülő tagolás (explizite Gliederung): milyen résztémákra bontható a téma egésze, milyen logikai sorrendben követik egymást?
- Szövegvázlat készítése (Textstrukturskizze): Nincs kötve a megadott gondolatmenet hű követéséhez, az a fontos, hogy tartalmi, gondolati információkat és összefüggéseket világosan érzékeltessen.
- Szövegkivonat: Információtárolás, rögzítés egy bizonyos aspektusból, esetleges későbbi felhasználás céljára.
- Utómunkálatok (Nachbereitung): A szöveg kritikus megítélése, saját vélemény megfogalmazása.

A szövegelemzési modell ismertetése után a metodikai vázlat következő szempontja:

5. A német nyelvű általános (köznyelvi) kommunikáció sémáinak ismerete

A szaknyelvvél érintkező formák elemzéséről van szó, melyet szerepjátékokkal gyakorolhatunk. Újabban elemzések készülnek a beszélt műszaki nyelvről az NDK-ban és NSZK-ban is.

A szóbeli kommunikáció szituatív gyakorlásának főbb pontjai:

- bemutatkozás, az első kapcsolatteremtés formái;
- a szakmai helyzetekben előforduló leggyakoribb udvariassági formulák (levelek, meghívók, tudományos konferencián részvétel, hivatalos vendég kísérése stb.);
- a szakmai előadásokban és vitákban használatos fordulatok (helyeslés, egyetértés, elutasítás, véleményformálás stb.).

7. Jártasság megszerzése a csoportdinamikában

A pár- és csoportmunkában kidolgozandó feladat célkitűzésének megfelelő eszközök kiválasztása, a kivitelezés módjai, önismeret és a társak ismerete, az interakciók megszervezése egyéniség és nyelvtudás függvényében.

8. Egyéni feladatok kivitelezése (kiselőadás, hozzászólás)

Egyéni munkamódszer kialakítása, hatékonyságának növelése (a tanár és a diáktársak részéről visszacsatolás biztosítása):

Kiselőadások esetén: konzultáció a tanárral, empátikus szempontok érvényesítése az anyagfeldolgozás során, a beszédprodukciónak minőségi kritériumainak megállapítása. Itt figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy diákjaink egyetemi tanulmányaik ideje alatt - a vizsgák kivételével - ritkán vagy alig beszélnek kisebb-nagyobb auditórium előtt, tehát anyanyelvi kompetenciájuk is csekély. Írott stílusuk sem vall fejlett íráskészségről (l. kari lapok, idegennyelvről magyarra történő fordítások).

Az alábbiakban bemutatunk egy témacsoportot, melyet az Alagutak c. vizsgatételhez kapcsolódva dolgozunk fel 2-3 dupla órán. A metodikai vázlatban ismertetett nyelvi tevékenységek receptív és produktív felbontásban kb. 50-50 %-ban szerepelnek. A feldolgozás módjai: frontális, pár- és csoportmunka, egyéni munka.

Nyelvi anyag	Nyelvi tevékenység		Nyelvi szint	Kapcsolódás szakmán kívüli területekhez
1) A világ híres alagútjai (ismeretterjesztő könyv)	receptív hallás hallás utáni értés	produktív beszéd szakmai beszélgetés	szöveg	műszaki történelem, szakmai országismeret
2) Az új osztrák alagútépítési módszer (tudományos cikk)	olvasás szövegértés szövegkivonat-kész. (pármunka)	beszéd	szöveg fejezetel	országismeret csoportdinamika
3) Közúti és vasúti alagutak az NSZK-ban (publisztika, újságcikk)	olvasás szövegértés jegyzet-készítés (csoportmunka)	beszéd	szöveg fejezetel	szakmai országismeret
4) Alagútépítés (tudományos stílus)	hallás utáni értés	kiselőadás (egyéni munka)	szöveg	
5) Szakmai folyóiratok idevágó cikkei (rezümék ismertetése)	otthoni	jegyzet-készítés beszéd	szöveg-kivonatok	szakmai országismeret
6) Szakmai szerepjáték (vendégek az építkezésen, újságíró az építkezésen, brigádmegbeszélés) (a beszélt stílus, szakmai zsargon)	csoportmunka pármunka	beszéd beszélgetés riport		pszichológia (kommunikáció, interakciók szervezése)

Az alagútépítéssel összefüggő szakszavak nagy részét hatszor-hétszeri ismétlésben hallják, mondják ki a hallgatók. Az ismétlődő órán (5.-6.) kialakul az "Alagútépítés" vizsgatétel kapcsán elmondandó háromperces anyag, melynek vázlata közösen készül. (3 perc: másfél oldal közepes beszédsebességgel.) Házi feladatként megírják a szövegvázlathoz megadott tagolásban a "vizsgakiselőadás"-t.

Bibliográfia

1. Barten, H., - Hofman I.: Zur Ermittlung von Praxisanforderungen an das kommunikative Können ausländischer Studierender für den fachsprachlichen Deutschunterricht
Unser Thema 4. Lektorat für deutsche Sprache und Literatur
Budapest (1987. Hrsg. v. S. Dallmann)
2. Brücher, K.-H. - Wagner, U.: Begreifen und Bewerten
(Studienreihe Deutsch als Fremdsprache) 9 Verlag L. Lensing
GmbH Dortmund (1981)
3. Bechtel, Ch. - Simson, E.: Lesen und Verstehen (Studienreihe
Deutsch als Fremdsprache) 3 Verlag L. Lensing GmbH
Dortmund (1980)
4. Ehnert-Hartung: "Wie sollen Studierende des Faches Deutsch
als Fremdsprache auf ihre zukünftige Tätigkeit als
Fachsprachenlehrer vorbereitet werden?"
DuFU 1987/4-5.
5. Fischer, G. Methoden der fachsprachlichen Fremdsprachenausbildung Teil 1.-2. Wiss. Schriftenreihe der TH Karl-Marx-Stadt 14/1984 15/1985
6. Förster, U.: Landeskunde und Entwicklung sprachlichen Könnens
VEB Verl. Enzyklopädie 1983.
7. Pléh, Csaba: A pszicholingvisztika horizontja Akadémiai
Kiadó Budapest, 1980.
8. Weber, S. - Schwabe F. - F13, S.: Übungen zur produktiven
sprachlichen Tätigkeit VEB Verl. Enzyklopädie Leipzig 1984.

HOW TO TEACH AND LEARN THE TECHNICAL LANGUAGE
EASILY AND QUICKLY?

Edit Somos

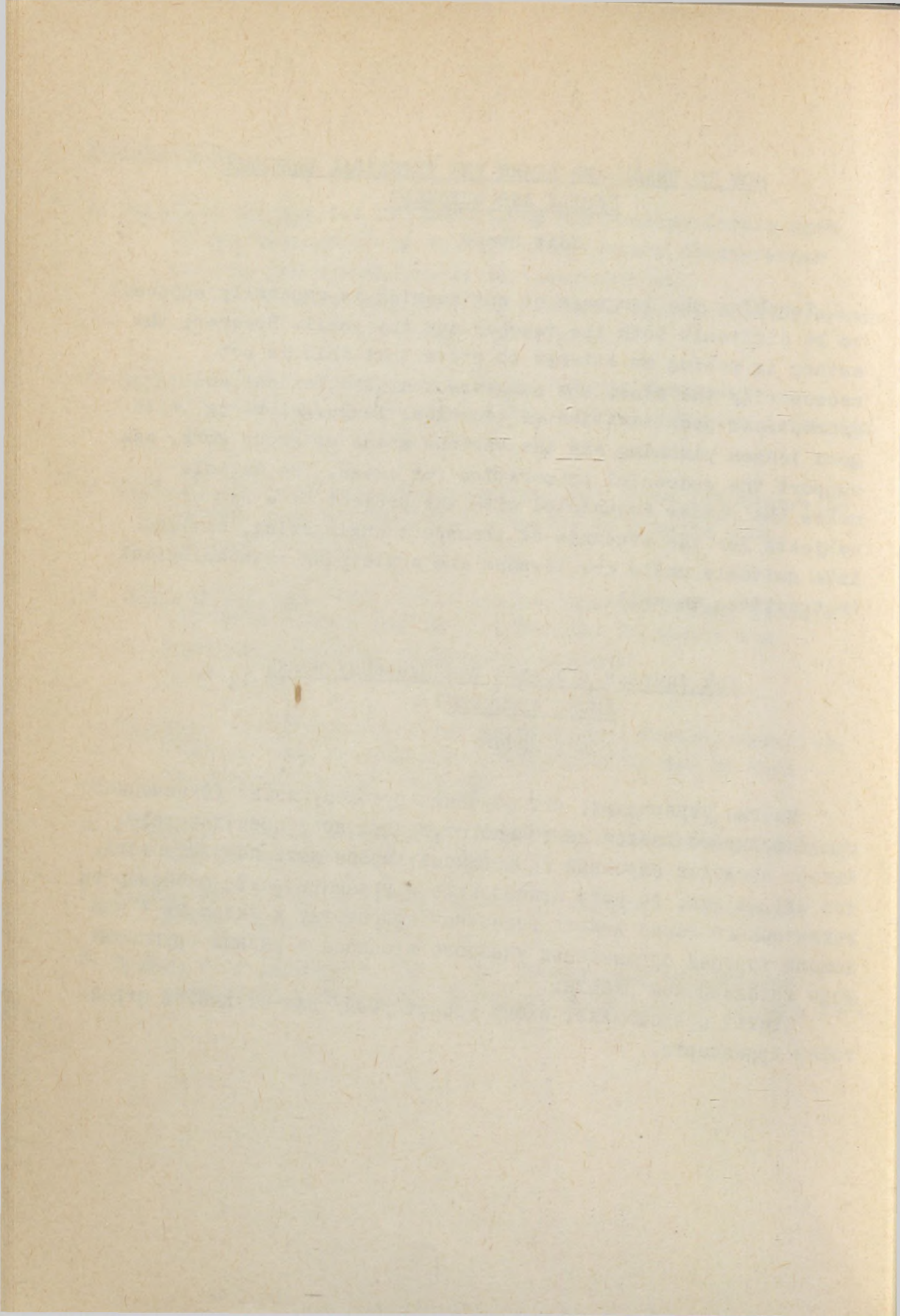
Teaching the language of engineering is generally supposed to be difficult both the teacher and the pupil. However, the author is making an attempt to prove that this is not necessarily the case. She suggests that the lexical and grammatical peculiarities of technical language, along with good lesson planning and the various means of group work, can support the successful preparation for exams. The article makes the reader acquainted with the project of a set of subjects for the students of transport engineering, divided into suitable units for lessons and containing methodological instructions as well.

Как учиться русскому техническому языку
легко и быстро?

Эдит Шомос

Многие утверждают, что обучение русскому языку технического профиля трудно даётся не только студенту, но и преподавателю. Автор проводит скромный эксперимент, чтобы дать почувствовать, что это не так, то есть лексические и грамматические особенности технического языка делают возможной подготовку к экзамену - при помощи хорошей организации учебного процесса и разных групповых форм методической работы.

Статья представляет схему уроков /тем/ для студентов строителей транспорта.

Élthes Ágnes:

A MŰSZAKI KULTÚRA KÖZVETITÉSE A SZAKNYELVOKTATÁSBAN

A szakmai idegen nyelv, azon belül a műszaki-tudományos nyelv tanítása nem tűzheti ki célul a műszaki kultúra elméleti kérdéseinek megvilágítását, mindazonáltal az utóbbi évek hazai és külföldi műveltségkutatási eredményei, s a műszaki kultúra fogalmának, helyének meghatározására irányuló törekvések a gyakorló nyelvtanárban is joggal felkeltik annak igényét, hogy már az általános nyelvi, később pedig a szaknyelvi kurzus során oktatott szövegeket tematikai szempontok szerint kapcsolatba tudja hozni a műszaki kultúra elemeivel, másrészt oly módon válogasson össze kiegészítő anyagokat, hogy a nyelvi szinttől függően megvalósulhasson a célnyelv és az anyanyelv műszaki kultúrájának összehasonlítása, a technika új vívmányainak, a csúcstechnológiáknak a bemutatása, ami egyúttal motiválja a műszaki érdeklődésű hallgatóság nyelvtanulási kedvét.

A nyelvoktatás és a műszaki kultúra tematikai kapcsolódási pontjain túlmenően az sem elhanyagolható tényező, hogy az egyes tankönyvi olvasmányok, szakszövegek, vagy az adott szakterületet érintő idegen nyelvi publikációk nyelvezete, a rá jellemző szintaktikai, grammatikai, stilisztikai, szemantikai és nem utolsó sorban terminológiai szerkezetekkel kommunikációs eszközként közvetíti a műszaki kultúra területeit, a különböző szövegfeldolgozási eljárások (fordítás, tartalmi kivonat, a kulcsszavak felsorolásán alapuló vázlat stb.) megkövetelik a helyes idegen nyelvű szakterminológia alkalmazását, valamint a terminusok pontos magyar megfelelőinek keresését, a szakszavak kötési módjaiban jelentkező, magyartól eltérő szerkezetek, s szövegszerkesztési jellegzetességek kontrasztív elemzését, ily módon ötvözve a műszaki kultúra tartalmi s nyelvi aspektusait.

A műszaki kultúra a nyelven, illetve a nyelvoktatáson keresztül megvalósuló közvetítésének vizsgálatához elengedhetetlen

a fogalom körülhatárolása a műveltségkutatás tükrében. A kanti értelmezésre vezethető vissza a kultúrának "az egyén és a társadalom szellemi életeként" való meghatározása.^{1/} A kultúr-antropológia, továbbá a kultúrszociológia a kultúra ilyen szűkebben vett fogalmától egy szélesebb, rendszerszemléletű kategória felé haladt, amely már az egyéni-társadalmi magatartás szerkezetét, funkcióit, az értékek és normák közvetítés-rendszerét is tartalmazza. A legutóbbi évek marxista kutatásai között a kultúra mint rendszer vizsgálata kiemelt helyet foglal el.^{2/} Vitányi Iván a kultúra egyfajta egysíkú megközelítését cáfolva állapítja meg, hogy "a kultúra nem pusztán a jelszerű objektívációkhoz való viszonyt foglalja magában (tehát a nyelvet, művészetet, tudományt, filozófiát, vallást, erkölcsöt, jogot), hanem a társadalmi viselkedés, a politika, a szokások kultúráját csakúgy, mint az anyagi kultúrát, a termelés, a fogyasztás kultúráját."^{3/} E meghatározás implicite magában foglalja azokat a nyelvészetből ismert elméleteket, amelyek értelmében a kultúra komplex jelenségének egyik alkotó része a nyelv, amely mint a tiszta szemiotikai rendszer képviselője az alkalmazott szemiotikai struktúráknál - illusztráció, fotó, film, dia, hangifektusok - egyértelműbben, ugyanakkor szerteágazóbban képes közvetíteni a kultúra kategóriáinak leképezését, s a kommunikáció a kultúra minden alakzatának, s a szociális viselkedés minden egyes aktusának nyilvánvalóan vagy rejtett formában lényeges alkotóeleme.^{4/}

A XX. századra a műszaki kultúrának a műveltségben játszott szerepére vonatkozóan két, egymástól alapjában véve eltérő irányzat bontakozott ki. Az egyik, nem csekély részben a kanti, természetet és kultúrát szembeállító kultúrafelfogás hatására az egységes kultúra kettősségét, illetve történeti szétválását hangsúlyozza. A Weber ún. civilizatorikus (technikai) és ún. kultúrális (humán) fejlődést különíti el, értékprioritást adva a humán, társadalomtudományi műveltségnek, szemben a technikai, természettudományi kultúrával.^{5/} A másik a korszerű műveltséget az anyagi és szellemi, a humán és a természettudományos kultúra egységéből származtatja. (Ez utóbbi nézetet tükrözi az MTA Elnökségi Közoktatási Bizottságának állásfoglalása.)

Ez azt jelenti, hogy a technikai műveltség az általános műveltség részét alkotja s többi hat "domb", vagyis a nyelvi, kommunikációs, a matematikai, a természettudományos, a történeti, a társadalmi, a politikai, az esztétikai és a szomatikus mellett, s olyan társadalmilag szükséges és célszerű magatartások összessége, amelyekkel az ember képes környezetében tájékozódni, módszeresen újabb ismereteket szerezni, környezetéhez aktívan alkalmazkodni.^{6/} Ebben a szemléletben az általános műveltség szintjén egységként jelentkezik és kezelhető a szakmai szinteken elkülöníthető "több kultúra" is. A technikai kultúrának, mint az általános kultúrszféra szerves részének a felfogása lényegében a klasszikus Athénba visszavezető gondolat, ahol a techné átfogóan az ember értékes tevékenységét jelölte, ellentétben a rabszolga minden teleológiától megfosztott munkájával, a banausissal.^{7/} A szofisták a korabeli technikai eszközökkel magas szinten bánni tudó polihisztorok voltak (Hippiasz), s magában az antik görög filozófiában központi helyet foglalt el a techné. Szokratész szinte azonosította vele a filozófiát, Platon az ideákat azokkal a vonásokkal ruházta fel, amelyek szerinte a techné produktum-fogalmait jellemzik. Arisztotelésznél némiképpen háttérbe szorult a techné, hiszen utópista államából kitiltotta a kézművességet (mint az embert lealacsonyító tevékenységet), ugyanakkor a rabszolgaság intézményének fennmaradásáért a termelőeszközök, a technika fejletlenségét tette felelőssé.^{8/}

A technikai ismeretek pontosan az ősi, kézműves technétől kiindulva egyrészt fejlődéstörténetileg építhetők fel a következő fokozatokon keresztül: egyszerű szerszámok, eszközök, egyszerű gépek, munkagépek, géprendszerek, nagy technikai rendszerek, mind komplexebb struktúrák.^{9/} Másrészt a technikai műveltség ismeretének köre keresztmetszeti szempontból határozható meg a tudományközi kapcsolatok mellett (társadalomtudomány, természettudomány, művészetek, pszichológia, matematika) egy mindennapos, sokdimenziós rendszer által.^{10/}

A technikai kultúrának ez a műszaki tudományok felől közelítő interpretációja tudatos vizsgálódás után a nyelvkönyvek többségének tematikai felépítéséből is levezethető,^{11/} elsősorban

a mindennapos, sokdimenziós rendszer területéről, amelynek fő alkotói a következők:

- külső, technikai környezet (közlekedés, ipar, mezőgazdaság stb.);
- otthoni környezet (tisztálkodás, főzés, időmérés, lakásvilágítás, fűtés, vízszolgáltatás stb.);
- játék (szórakozás, sport);
- tömegkommunikációs eszközök (mindenekelőtt a rádió és a televízió, amelynek közlései számos technikai ismeretanyagot szolgáltatnak, de az általános társalgási anyagokban mint a szabadidő eltöltésének járulékos témái szerepelnek).

A technikai ismeretek tanításától várt, szűk értelemben vett szakmai eredmény a rendszerezett ismeretek elsajátítása, melyeknek fő alkotói a leggyakoribb anyagok és tulajdonságaik, a legáltalánosabb technológiák, a lakásban és környezetében, és a szabadidő eltöltésekor bennünket körülvevő világ technikai tárgyainak működési elvei.^{12/} (A szaggatott vonalak a szaknyelvben, az egyenes vonal a társalgási nyelvben, a kettő együttes használata pedig a szakmai és általános társalgásban egyaránt szereplő ismertebb műszaki témák jelzésül szolgálnak.)

Az általános műveltség rendszerébe való beilleszkedés megköveteli, hogy a középfokú képzésben a technikai tényező más tantárgyak oktatása során is megkapja a kellő hangsúlyt. (Pl. a tudomány- és technikatörténetnek át kell hatnia a történettanítást.) A 11/ sz. jegyzet alatt felsorolt, különböző szintű és nyelvű nyelvkönyvekből vett példák azt igazolják, hogy az általános társalgást, a hétköznapi kommunikációt középpontba állító tananyagok tematikai megszerkesztésében is felfedezhetők a technikai műveltségnek a szakkutatásokban kiemelt alapelemei.

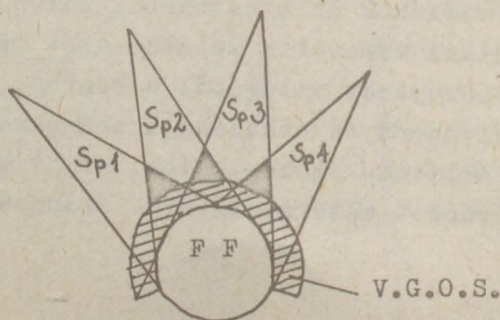
A nyelvoktatás a műveltségi komponensek határterületén mozog, amennyiben egyesíti a nyelvi, kommunikációs réteget és a benne foglalt tartalom lefedi a műszaki kultúra egyes területeit. Az általános műveltség szerves részét képező technikai ismeretek az idegen nyelvet tanító nyelvtanár szempontjából leginkább úgy vizsgálhatók, ha azokat a szaknyelvi, pontosabban a műszaki-tudományos nyelv közegébe helyezi.

A szaknyelv sem válik le a kultúra körétől, nem azon kívül álló speciális jelenség, számos terminusa pedig - az ember alkalmazkodása révén az őt körülvevő technikai környezethez - az általános nyelvben is megtalálható, legfeljebb gyakori előfordulása vagy közismert funkciója miatt nem tudatosan szakszóként használatos. A tudományos szókincs kutatói már megállapították, hogy a köznyelvből számtalan szakszót átvesz a szakterminológia^{13/} (ezt példázza a csaknem valamennyi szakmai idegen nyelvre jellemző gyakori stiláris jelenség, az antropomorf metaforák alkalmazása, ami egyúttal a szomatikus kultúra közvetett hordozója a szaknyelvben, pl. dent de scie - die Zahne der Sage - saw tooth - fűrészfog), de ennek mintegy a fordítottja is beigazolódik, ha megfigyeljük néhány nyelvkönyv alapszókincsén belül a műszaki terminusok jelenlétét. A Mellékletben közölt táblázat franciaországi és hazai nyelvkönyvekből kiemelt témakon keresztül szemlélte-tti azt, hogy a francia mint idegen nyelv oktatásának részét képezi a technikai kultúrszféra. E nyelvkönyvek lexikai váza kifejezésre juttatja, hogy jóllehet a hangsúly az általános, beszélt nyelvi fordulatok elsajátíttatásán van, a műszaki kultúra egyes komponenseit - általános társalgási témakörbe ágyazottan - terminológiai szinten néhány specifikus szó is közvetíti, amelynek idegen nyelvű értelmezése újabb szakszavak ismeretét igényelné, ami viszont már feltételezi a szaknyelvi studiumok emeltebb szintjét. E viszonylag kis számú, a műszaki témakörök pontos megfogalmazását elősegítő terminus a műszaki-tudományos idegen nyelvvel való ismerkedés alapjait jelentheti műszaki érdeklődésű hallgatók számára. Természetesen, a műszaki kultúrához kapcsolható témák az általános társalgás keretein belül tágabb értelemben vett országismereti tények közlésére szolgálnak kiindulópontként. (Az általános jellegű országismereti adalékok és a háttérben potenciális témaként meghúzódó technikai ismeretek találkozását példázza az ott-honi technikai környezet világából a konyha, a főzés témaköre. A nyelvkönyvi olvasmányok étkezési szokásokat, gasztronómiai érdekességeket állítanak középpontba, érintik a francia és a magyar konyhaművészet eltéréseit. Vö. Francia nyelv alapfokon,

illetve Francia nyelvkönyv II. vonatkozó olvasmányai. E téma további megközelítési lehetősége a főzési technológia ismertetése, végül speciális műszaki anyagként következhetne az egyes háztartásban használt gépek műszaki leírásainak ismertetése, amely már villamosmérnöki, gépészmérnöki ismereteket követel.)

A műszaki kultúra elmélyültebb, több rétegű közvetítése valósul meg az általános nyelvi szakaszt követő műszaki-tudományos nyelv oktatása során. A szükséges tudásanyag - jelen esetben a nyelvi kurzus törzsanyagát alkotó szakszövegek, vagyis a szaknyelv írott formája - kiválasztásához elmondható, hogy minden tudományterület ismeretanyagát fel lehet osztani gyorsan változó és viszonylag állandó elemeket tartalmazó részekre.^{14/} Ezek az állandó részek a műszaki nyelv oktatásában a gépészet területén nagyrészt gépleírásokat, technológiai eljárásokat, fémmegmunkálási módokat, eszközöket és használatukat, a műszaki kultúrtörténet néhány fejezetét ölelik fel az általuk lefedett minimum-terminológiával, viszont a "pillanatnyi technika pillanatnyi jellemzőit", amelyeket a közoktatás a tankönyvek útján - a szótárszerkesztési kutatások pedig a szótári állományokon keresztül - nem követhet, motivációt felkeltő szövegválasztásokkal célszerű a stabil vázhoz kapcsolni.

A műszaki kultúrát legegységesebben közvetítő jelrendszer, a szaknyelv hierarchikus felépítését szemléletesen mutatja be az az ábra, amelyet André Phal, francia terminológus, az ún. V.G.O.S. (Vocabulaire Général d'Orientation Scientifique) szerzője vázolt fel.^{15/} Ennek figyelembevételével nyelvészeti szempontból azzal egészíthető ki az idézett nyelvkönyvek lexikai felépítése, vagyis az általános szókincsbe épült szakterminológia elemzése, hogy a lexikai anyag döntő többsége a FF-re (Français Fondamental = francia alapszókincs)^{16/} épül, a kimutatott műszaki terminusok pedig egy-egy szakterület specifikus nyelvi rétege irányába mutatnak.

A legbelső koncentrikus kör szókincse a FF-1 és FF-2-be tartozó szavakból tevődik össze, s ez alkotja a különböző szakterületek nyelvi struktúrájának magvát. A második körgyűrűben az FF-ből átvett, az összes szakágazatban használt lexikai egység, vagyis az általános tudományos szókincs található, ez a lexikai réteg kapta a V.G.O.S. elnevezést. A legszélső körvonalon helyezkednek el a specifikus terminológiák. Minél jobban eltávolodunk a kör középpontjától, annál szűkebb terület szakszavait képzelhetjük el a "nap" tányérjából kiinduló sugár csúcsában. A sötétben satírozott részek azt jelölik, hogy gyakran két-három szakterületnek is lehet közös szava, tehát nem minden műszaki-tudományos terminológiai egység monoszémikus, ami némiképp kiegészíti Louis Guilbert terminus-definícióját,^{17/} amely szinte teljesen kizárja a tudományos szakszavak poliszémiáját. (A francia ajustement pl. a közlekedésben beállítást, a gépészetben illesztést jelöl, a barrière szó a közlekedésben sorompó, a gépészetben védőrács értelemben használatos.) A tudományos szókincs terminusai tehát a pontos megjelölésen túl konnotatív értékkel is rendelkezhetnek, s miután a két érték közti határvonal gyakran elmosódik, a szűkebb értelemben vett kontextus (pl. jelzős szerkezet) vagy a szöveg egésze (bekezdés vagy fejezet szinten) hordozza azt a szükséges kiegészítő információt, amely lehetővé teszi a szóértelme teljes felzárását.

A Phal-féle séma nem tartalmazza a terminológia szemantikai felépítését, amely asszociatív és fogalmi szemantikai mezőkre tagolódik, ahol a szakszavak alá- vagy fölérendelődéssel kapcsolódnak egymáshoz, s ily módon vertikális vagy horizontális szemantikai síkokba rendeződve, tipikus szintaktikai és stilisztikai eljárásokon keresztül hordozzák a szakmai tartalmat.^{18/}

A szaknyelv maga tehát három lexikai síkot ötvöz, az általános nyelvi, az általános tudományos, végül a szakmai terminusokat,^{19/} de nem azonos a terminológiával,^{20/} amely egy adott tudományos terület fogalmaira és referenciáira utaló rendszerekre és alrendszerekre épül, s a szaknyelv legspecifikusabb rétege, kiindulási pontja az érintett szakterület szövegeinek sokasága, végeredménye a segédletként jól használható egy vagy többnyelvű szakszótár, lexikai gyűjtemény, szókincs-minimum.^{21/} Magyar

mérnökhallgatók számára értékes, ugyanakkor reprezentatív anyag a Vocabulaire Essentiel des Langues de Spécialités - a franciaországi egynyelvű értelmező szótárak mellett - amely tíz műszaki terület 1000-1000 legfontosabb és leggyakoribb szakterminusát tartalmazza, s egyúttal a magyar-francia műszaki kultúrális kapcsolatok együttműködésének példája. Az Ipari Minisztérium és a Magyar Kereskedelmi Kamara jelölte ki a szótárban előforduló, s a francia-magyar műszaki együttműködés szempontjából különösen fontos témaköröket, amelyeknek lexikai anyagát francia szakmérnökök ellenőrizték az ACTIM irányításával.^{22/}

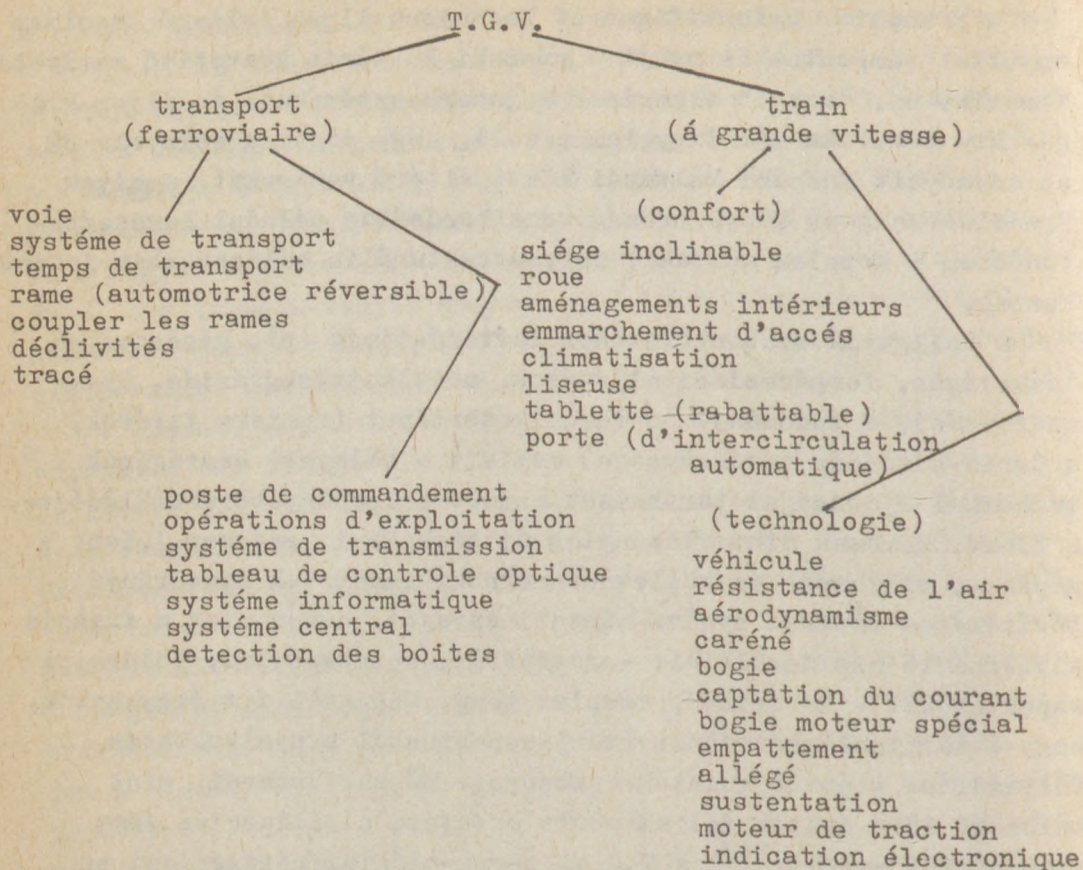
A Műszaki Egyetemen folyó francia szaknyelvoktatás törzsanyagát a tíz dossziéból álló Le Français Scientifique et Technique I-II.^{23/} alkotja, alapvető elméleti megnevezésekkel, azok műszaki alkalmazásaival, az egyes műszaki témakörök alapszókinccsével, amelynek aktív memorizálását megkönnyíti a rövid, világosan, logikusan felépített olvasmányok rendszere, s a terminusok használatát igénylő kérdéssorok. Annak ellenére, hogy a hangsúlyt elsősorban a szintaxisra és az írott szakszövegek értésére helyezték a szerzők, sem a terminológiai aspektus, sem a beszélt nyelv gyakoroltatása nem hiányzik. Ha ezt az alaptankönyvet a műszaki kultúra felől közelítjük meg, a tematikai vázat tekintve elének tárul egyfajta kultúrmozaik, amely a francia műszaki-tudományos nyelv által közvetített műszaki ismeretek stabil vázat alkotja tartalmi, nyelvi szinten egyaránt. Az első kötet a következő tematikai séma felvázolását teszi lehetővé:

- tudománytörténet (Bertin, Fresnel)
- világszínvonalú technikai megoldások, felfedezések
(Le Concorde, Mystère, Alouette, II, Le bathyscaphe de Cousteau, Le four solaire d' Odeillo)
- általános műszaki, illetve szakterülethez köthető ismeretanyag
(L' automobile, Le moteur á explosion, La carburateur, L'Avion, La poussée d' Archimède, La lumière).

Az utolsó csoportba sorolt témák szakmai tartalma már jórészt ismert a hallgatók számára anyanyelvükön, e szövegtípus elősegíti a szaknyelvi kifejezőmód gyors memorizálását s a terminusok felhasználását szakmai társalgási helyzetekben.

A Français Scientifique et Technique ilyen jellegű tagolása egyúttal támpontot is nyújt a műszaki kultúrát közvetítő motiváló tematika ún. "mozgó" elemeinek megszerkesztéséhez. Az ilyen kiegészítő tematika már figyelembe kell, hogy vegye a célnyelv és az anyanyelv műszaki kultúrái közti eltérő vonásokat, amelyek Franciaország és Magyarország vonatkozásában például legszembe-tűnőbben a komplex műszaki, infrastrukturális hálózatokban jelentkeznek.

A hallgatók szakterületéhez tartozó témák (pl. gépészetben lézervágás, forgácsolási eljárások, pótalkatrészgyártás, üzem-szervezés), a tudomány- és technikatörténet (Lumiére fivérek, a Curie házaspár tevékenysége) mellett a célnyelv országának technikai újdonságai tarthatnak számot a legnagyobb érdeklődésre. A T.G.V. nemcsak mint viszonylag új technikai rendszer jelent a gépész-, villamos- és közlekedésmérnöki ismeretek szakirányú bővítéséhez értékes nyelvi-műszaki anyagot, hanem mint a francia civilizáció más területeit - gazdasági, kereskedelmi, földrajzi aspektusokat - is érintő, komplex téma. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a terminológiát módszertani aspektusból a nyelvoktatás folyamatába beépítő kutatók a köznyelv műszaki szavai, mint kulcsszó köré építik fel az adott oktatási civilizációs téma szemantikai mezőit.^{24/} A T.G.V. terminológiai rétegei ezt az elvet követve két alapszó köré rendezhetők; transport (közlekedés) és train (vonat).

A francia posta kommunikációs és információs hálózatának bemutatása a T.G.V.-hez hasonlóan komplex műszaki ismeretek továbbítását, valamint a francia és a magyar műszaki kultúra összehasonlítását teszi lehetővé a hétköznapi szinttől (a telefonkészülék műszaki ismertetése) a telefonhálózati kábelrendszerekig. A PTT által kibocsátott színes diasorozathoz mellékelt kísérő füzetek műszaki szakszövegekként használhatók, amelyeknek szakmai tartalma - elsősorban a híradástechnika területén - gyakran a szakterületen szerzett ismeretanyagon is túlmutat. A diasorozat tematikája az általános civilizációs szinttől az egyre specifikusabb műszaki területekig a következő fokozatok szerint állítható sorba:

- 1.) Egy levél útja (Voyage d' une lettre)
- 2.) Postai szolgáltatások (Services de la poste)
- 3.) A postai csekk (Le chèque postal)

4.) Pénzügyi szolgáltatások (Services financiers) 5.) Telekommunikációs hálózat (Télécommunications) 6.) A postai bélyeg nyomtatása (Impression d' un timbre postal) (speciális technológiai leírások) 7.) A telefonkészülék (Le poste téléphonique) 8.) Telefonösszeköttetés (Communication téléphonique; rádióhullámok elektronikai elemzése) 9.) Telematikai szolgáltatások (Télématique).

A telematika témaköréhez kibocsátott kísérőszövegek olvasása során ütközik a magyar szakember leginkább a francia műszaki nyelv minden más szakmai idegen nyelvtől megkülönböztető jellegzetes vonásába, a nagyszámú neologizmus jelenlétébe, ami a terminológiai kreativitás megnyilvánulási formája, a francia nyelv rendkívül érzékeny reagálása a gyorsan fejlődő és egyre szélesebb ismereteket igénylő tudományos-technikai fejlődésre. Elméletileg Franciaországban a neológiai kutatásnak kettős célja van, egyrészt figyelemmel kísérik a tudományos élet legújabb eredményeit, másrészt a Minisztériumi Terminológiai Bizottságok hivatalosan támogatott nyelvújító tevékenységük során javasolt vagy kötelezően előírt terminusokként terjesztik elő - 1974 óta - a műszaki-tudományos élet terén évente megjelenő angol szakszavak túlnyomó többségének francia megfelelőjét. A FRANTERM szerkesztésében megjelenő szótárak és lexikai gyűjtemények az egyes Terminológiai Bizottságok által leltárba vett neologizmusokat tartalmazzák a kiemelkedően vezető iparágak és műszaki tudományok területén. A neologizmus-kutatás átfogó, szintézist teremtő produktuma, az 1984-ben megjelent Dictionnaire des néologismes officiels (Hivatalos neologizmusok szótára) felsorakoztatja az új francia terminusokat, valamint olyan terminológiai egységeket, amelyek új jelentést vettek fel. Mellékletként ebben a szótárban megtalálható a Francia Postaügyi Minisztérium rendelete is a posta-és távközlési szókincs fejlesztéséről s ezt követően a posta témakörében megjelent, elsősorban műszaki neologizmusok definíciói, alkalmazási területei, s az angol eredeti szakszó. Az említett diasorozat szakszövegeinek terminológiai bázisát alkotó új fogalmak egyértelműsítéséhez hasznos segítséget nyújt a FRANTERM szótárában közölt definíciók lefordítása.

A diafilmek alkalmazása a nyelvtanulás megfelelő szakaszában meghatározó szerepet játszhat a motivációban. A képi anyagok nyelvi-szakmai előtanulmányok után alkalmassá tehetik a hallgatókat rövid előadások tartására, a francia posta műszaki vetületeinek mikrotémákon keresztül történő ismertetésére, a neologizmusok és a francia műszaki szövegek szintaktikai szabályainak helyes használatára, amihez támpontot ad Vigner mondat-elemzési módszere^{25/}, vagyis bármely, műszaki szövegben szereplő mondat felosztása központi magra ("noyau central"), amely kevésbé specifikus terminusokból áll és ún. kiegészítő elemekre ("élément d' expansion"), ez utóbbiak hordozzák a szakmai tartalmat. (Pl. Les cables/de branchement aérien/sont constitués de conducteurs/en bronze ou en acier recouvert de cuivre/isolés. = Az elágazó légvezetékeket izolált bronz vagy rézzel bevont acélvezetékek alkotják. : A példamondat a "La communication téléphonique c. füzet második szövegéből, a Le cable aérien-ből való. Terminológiai szinten a mondat felvillant néhány tipikus terminuskötési esetet; Nom+en, Nom+de, Nom+adj., Nom+de+adj.)^{26/}

Végezetül, a műszaki kultúra közvetítésének motiváló tényezőiről szólva az érdeklődést felkeltő tematika, annak diákkal történő szemléltetése mellett említést érdemel a változatos szövegtípusokkal való órai munka is, amelyeket a hallgatóság nyelvi és szakmai kompetenciaszintje szerint osztályozhatunk. Gépészmérnök hallgatók számára érdekességet jelenthet a szakterületükhöz kapcsolódó bármely témakör több szintű megközelítése. Pl. a hegesztés témájának francia nyelvű feldolgozásához^{28/} kiindulópontként használható a Vocabulaire de Technologie definíciója, amelynél - legalábbis anyanyelven - terjedelmesebb meghatározást képesek adni a hallgatók, ezt követően kerülhet sor a francia középfokú szakképzésben használatban lévő tankönyv, a Technologie professionnelle générale vonatkozó fejezetének, majd már diplomás, külföldi mérnökök számára készült sorozatból (Fabrications mécaniques) hasonló című fejezetnek az elolvasása és lefordítása, s esetleg, mint kevésbé ismert technológia, a lézerrel történő anyagmegmunkálás (Sodage au lézer) c. fejezet fordítása francia mérnökök számára íródott szakkönyvből. Ez utóbbi különösen felülmúlja a hallgató nyelvi-szakmai felkészültségét, s a szak-

nyelvi képzést a szakmaiba emeli át.^{27/}

Természetesen, a jelen cikkben felvázolt műszaki kultúra közvetítési lehetőségek, annak szaknyelvi, módszertani aspektusai a szaknyelvi órákon csak töredékesen valósíthatók meg, a nyelv-
oktatás folyamatának nem lehet célja a szakképzés elmélyítése, ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül a műszaki kultúra egyre nagyobb mértékű térhódítása, s a célnyelvi ország műszaki újdonságainak motiváló szerepe.

J e g y z e t e k

- 1/ Vö. Ágh Attila: Tudományos technikai forradalom és művelődés, Budapest, 1977. Magvető, 285.
- 2/ J.Sz. Markarjan: Teorija Kul'turü i szovremennaja nauka, Moszkva, 1983. Műszl'
- 3/ Vitányi Iván: Európa-paradigma, Budapest, 1986. Magvető, 49.
- 4/ Vö. Roman Jakobson: Hang, jel, vers, Budapest, 1972. Gondolat, 103.
- 5/ Alfred Weber: Ideen zur Staats und Kultursoziologie, 1927. dézi Ágh Attila i.m. 377.
- 6/ Műveltségkép az ezredfordulón. Szerk. Rét Rózsa. Állásfoglalás a távlati műveltség tartalmáról. Budapest, 1980. Kossuth, 11-13.
- 7/ Hanga Mária: Technika és társadalom, Budapest, 1974. Kossuth, 256.
- 8/ Vö. Pais István: A görög filozófia, Budapest, 1982. Gondolat
- 9/ Déri József: Géprendszertan, Budapest, 1986. Tankönyvkiadó, 18. Megjegyezzük, hogy a technika értelmezésénél a definíciós változatok száma - akárcsak a kultúra esetében - igen nagy. A meghatározások gyakran leszűkítik a technika értelmezési tartományát a gépekre, berendezésekre, az iparra vagy a termelés területére. A kultúrfilozófia (kultúrszociológia) a technikát a gyakorlati cselekvés, az emberi tevékenység

szférájaként globálisan fogja fel, s ilyen összefüggésben gyakran a technológia terminus foglalja el helyét.

- 10/ Szűcs Ervin: A technikai műveltség az általános műveltség szerves része. In: Műveltség az ezredfordulón, 229.
- 11/ pl.: 26 urokov po razvitiju recsi. Gorodszkoj transzport.
Let's speak English. City transport.
Német nyelvkönyv II. Chemiefasern erobern die Textilin-
dustrie.
Civilisation française quotidienne. La vie á la campagne.
otthoni technikai környezet: Let's speak English. Plug
in the hoover, Doing the
housework;
- Civilisation française
quotidienne.
La cuisine et la gastronomie;
- Mauger II. La mise á neuf de
l' appartement.
- 12/ Szűcs Ervin: A technikai műveltség az általános műveltség szerves része. i.m.
- 13/ Eugen Wüster: Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. Vol. 2. Vienne, 1979.
- Alain Rey, La terminologie, noms et notions, Paris, 1979.
P.U.F.
- 14/ Szűcs Ervin-Déri József: A technika szakos tanárképzés célja és tananyagának koncepciója a tudományegyetemen, in: Felsőoktatási Szemle, 1980/2. 96-100.
- 15/ André Phal: Vocabulaire Général d' Orientation Scientifique, Paris, 1971. CREDIF
- 16/ Az 1445 szócikket tartalmazó FF-1 gyakorisági alapon tartalmazza a francia beszélt nyelv lexikai minimumát, ennek kiegészítéseképpen az 1600 szót felsorakoztató FF-2 összeállításkor már nem a gyakoriság volt az elsődleges szempont. Ebben a szótárban inkább elvont szavak, újság- és folyóirat-cikkekből a kigyűjtött írott nyelvi fordulatok szerepelnek.

- 17/ André Phal: *Obstacle de la langue, Études de Linguistique Appliquée*, 1982. No.1. 78.
- Louis Guilbert: *La spécificité du terme scientifique et technique*. Paris, Guilbert et Peytard eds. 1973. 5-17.
- 18/ Rostislav Kocourek: *La langue française de la technique et de la science*. Paris, 1982. *La documentation française*
- 19/ E kérdés módszertani vetületeit tárgyalja Kelemen Éva beszámolója: *Beszámoló egy franciaországi ösztöndíjas tanulmányútról*. *Folia Practico-Linguistica*, XV. 1982. 2. 110.
- 20/ Vö. Bernd Spillner: *Pour une analyse syntaxique et stylistique des langues françaises de spécialité*. *Les langues modernes*. 1982. No.1.
- 21/ vö. Meskó Sándor: *A szaktárgyi minimum-szótárak összeállításának problémái*. In: *Tanulmányok a felsőoktatás köréből*. Szaknyelvoktatás - Szaknyelvkutatás, Országos alkalmazott nyelvészeti és nyelvoktatási konferencia anyaga, Miskolc-Aggtelek, 1979. Budapest, Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, 1980. 151-161.
- 22/ Karakai István: *Vocabulaire essentiel des langues de spécialité*, Budapest, 1968. Centre de Documentation Française Scientifique et Technique de Budapest
- 23/ J. Masselin, A. Delsol, R. Duchaigne: *Le français scientifique et technique I-II*. Paris, Hatier, 1971.
- 24/ Inessza Vujovics: *Voproszű lingvosztranovedcseszkoĝo prepodavanija russzkogo jazűka*, Moszkva, Russzkij jazűk, 1986. 30.31.
- 25/ *Dictionnaire des néologismes officiels*, Paris, 1984, Nathan
- 26/ Gérard Vignes, Alix Martin: *Le français technique*. Paris, 1976, Hachette/Larousse
- 27/ u.o. 24-29. (Les unités lexicales complexes - Komplex lexikai egységek)
- 28/ A hegesztés (soudage) témaköréhez az oktatásban felhasznált szövegek forrásai:
- Jacques Deweerdt: *Vocabulaire fondamental de technologie*, Paris, Gamma, 1973

- A. Castell - A. Dupont: Technologie professionnelle générale, Cours de Promotion Sociale, Formation continue, Paris, 1980, Desforges
- Technologie des fabrications mécaniques. Sous la direction de A. Chevalier. Paris, 1982, Delagrave

MELLÉKLETEK

Thème	Titre	Termes techniques
<u>L'environnement technique</u>		
Le nouvel appartement	Voix et images de France	installations électriques /f/, fils/m/, tuyaux d'évacuation/m/
Remise a neuf de l'appartement	Mauger II	électricien/m/, baguette/f/, interrupteur/m/, installation électrique/f/
Cuisine	Mauger I	cuisinière électrique/f/, cuisinière à gaz/f/, évier/m/
Tranche de vie	Sans Frontières	électricité/f/, mélange/m/, bricolage/m/
Comment voyez-vous l'avenir	Archipel II	situation énergétique/f/, sources d'énergie/f/, consommation d'énergie/f/, prix du pétrole/m/, proportion d'énergie/f/, nucléaire/m/, énergie totale/f/, énergie électrique /f/
Les femmes connaissent la mécanique	En français /A Magyar Televízió és a Magyar Rádió francia társalgási sorozata középiskolásoknak/	moteur/m/, carburateur/m/, fil/m/, électricité/f/, marteau/m/, tenailles/f/
<u>Transport ferroviaire</u>		
Je cherche la gare	Archipel I	/aucun terme technique/
Le train de Saint-Malo	Archipel I.	un hall de gare correspondance/f/
En route vers la gare	De Vive Voix	les moyens de transport, voie/f/, voiture-couche /f/, installer
Dans le train	Mauger I	mécanicien/m/, mettre en marche
Retour par le train	Mauger II	rail/m/, wagon/m/, ligne/f/, ...électrifié, chemins de fer/m/, vitesse/f/

<u>Theme</u>	<u>Titre</u>	<u>Termes techniques</u>
Le guichet des renseignements	Sans Frontières II	bascule automatique/m/, changer, correspondance/f/
Au guichet des réservations	Sans Frontières II	S.N.C.F., quai/m/, une machine "qui imprime une marque sur le billet", grill-express/m/
<u>Transport routier</u>		
Questionnaire sur les moyens de transport	Archipel I	R.A.T.P., R.E.R., metro/m/, autobus/m/, train de banlieue /m/
Métro	Mauger I	station de correspondance /f/
Un accident d'auto	Mauger I	camion-citerne/m/, avertisseur/m/, rétroviseur/m/
En auto	En français	moteur/m/, essuie-glaces/m/, phare/f/
L'auto-école	Archipel I	pédale de gauche/f/, passer en première, allumer les phares, starter, démarrer
La Fiat RITMO face a ses rivales	Archipel I	chauffage/m/, clignotant/m/, caractéristiques techniques /f/, puissance/f/, vitesse maximale/f/, consommation/f/, tenue de route/f/, coffre /m/, freinage/m/
Canevas de jeux de role /dans une agence de location de voiture/	Archipel I	voiture/f/ à embrayage/m/ automatique
J'ai changé de voiture	Archipel I	embrayage/m/ automatique, braquer, consommer, garer
Automobile	Archipel II	voiture électrique/f/, réduction de la consommation/f/, aérodynamisme/m/, allègement/m/ du poids/m/, alliage/m/, plastique
Routes de France	Mauger II	réseau routier/m/
Sur les routes de France	Francia nyelv-könyv IV./Pataki/	véhicule/m/, limitation de vitesse/f/, disque/m/, station-service/f/

Theme	Titre	Termes techniques
Automobiles et chauffeurs	Mauger II	changer de vitesse/f/, faire le plein pneus /gonflés//m/,freins/m/, phares réglées/f/
Voiture d'occasion	Mauger III	pneus/m/,moteur/m/, carrosse/f/,accessoire compteur/m/,accélérateur /m/
Si tu nous pre-tais la voiture?	Francia nyelv alap-fokon	pression/f/,pneus/m/,les essuie-glace,attestation d'assurance/f/
<u>L'avion</u>		
L'avion	Sans Frontières II	équipage/m/,navigant/m/, commandant/m/ de bord , décollage/m/,vol/m/, atterissage/m/
M.Vincent rentre à Paris en avion	Mauger II	quadrimoteur/m/ à réaction /f/,navigateur/m/,moteur /m/,piste/f/ d'envol/m/, avion de transport
Concorde.Plus vite que le soleil	Archipel I	décoller,confort/m/, supersonique
<u>Métiers</u>		
Que faites-vous	Archipel I	programmeur/m/,grutier/m/, O.S.ouvrier spécialisé, société/f/ de forage/m/ et de pétrole/m/, innovati- ons techniques/f/
Le serrurier	Mauger IV	dur métal/m/,matière/f/, machine a percer /m/, pièce de métal/m/
<u>Divers thèmes</u>		
La vie ouvrière	Mauger II	usine/f/ de coutchouc, fabriquer,pneus/m/d'auto- mobile/m/
L'industrie de Lille	Mauger II	fonderie/f/,usine métallur- gique,acier/m/,rail/m/, locomotive /m/,machines de navires
L'industrie	Mauger IV	opérations mécanisées/f/, fabrication/f/ de l'ou- tillage/m/,

<u>Theme</u>	<u>Titre</u>	<u>Termes technique</u>
Industrie	Archipel II	organisation/f/ de l'entreprise/f/ haute technologie/f/, construction électrique/f/, aérospitale/f/, satellite /f/, télématique/f/, compo- sants électroniques/m/, circuit/m/ intégré véhi- cule industriel/m/, sidérurgie/f/, mécanique /f/

CONVEYING TECHNICAL CULTURE IN THE PROCESS OF
TEACHING TECHNICAL LANGUAGE

Ágnes Élthes

In the twentieth century two main trends have developed concerning the role of technical culture in general education: one separating humane from technical culture, the other, however, unifying the two. Although, it is not the aim of teaching technical-scientific language to discuss the theoretical questions of technical culture, the practical language teacher may have the demand to find connection between the subjects of individual technical texts and the general technical culture. The example of some textbooks quoted in the article proves that one part of the vocabulary carrying technical culture is present in the colloquial language, too and can become the basis for acquiring the technical language, i.e. the most exact and adequate system of notations representing technical culture. The basic material for teaching French technical-scientific language at the Technical University of Budapest is the book, entitled "Le français scientifique et technique." The framework of this book contains a mass of technical knowledge which holds all the scientifically declared components of technical culture and helps, at the same time, to draw up the secondary teaching material with the aim of arousing the students' motivation either by subjects which are close to the students' own technical field or by texts which describe some technical novelty coming from the country of the target language.

Агнеш Элтеш: Медиация технической культуры в
обучении специальному языку

В оценке роли технической культуры в образовании в XX-ом веке наметились два главных направления: одно отделяет её от гуманитарной культуры, другое выступает за их единство. Обучение иностранному научно-техническому языку не должно ставить своей целью разъяснение теоретических вопросов техники, хотя преподаватель иностранного языка должен уметь связывать обучающие специальные тексты с технической культурой в тематическом плане.

Приведённые в пример в статье разговорники иллюстрируют, что даже в общей разговорной речи наблюдается в известной мере присутствие технической терминологии, что должно лечь в основу освоения специального языка, который представляет собой самую адекватную и точную систему знаков для отражения технической культуры. В БТУ в обучении французскому техническому языку основным учебным пособием является "Французский научно-технический язык". Тематический план этого учебника содержит в себе технические знания, которые соответствуют научно обоснованным достижениям технической культуры и вместе с тем помогают составить дополнительную тематику, возбуждающую интерес студентов-инженеров к изучению языка; кроме разных тем из специальной области, на должное внимание учащихся могут рассчитывать технические новости страны, язык которой преподаётся.

Gyömörey Erzsébet:

IDEGEN NYELVŰ MŰSZAKI SZÖVEGEK
NEHÉZSÉGI FOKÁNAK VIZSGÁLATA

A felsőfokú szakirányú nyelvoktatás egyik célkitűzése, hogy a hallgatókat képessé tegye közepes nehézségű szakszöveg szótár segítségével történő írásbeli lefordítására.

Nekünk, a Budapesti Műszaki Egyetem nyelvtanárainak nem kevés gondot okozott és okoz jelenleg is egy szakfolyóiratban vagy szakkönyvben szereplő szöveg nehézségi fokának a megállapítása, jóllehet mind a napi gyakorlatban, mind a vizsgák előtt, a vizsgaszövegek kiválasztásakor, állandóan mérlegelnünk kell, helyesen választjuk-e meg a fordítandó szöveget.

Az általunk kiválasztott szövegekről - amennyiben fordításukat osztályzattal értékeljük -, utólag szokott kiderülni, hogy valóban a megcélzott közepes nehézségi fokon álltak-e. Ez a körülmény a hallgató szempontjából nem mindig szerencsés, hiszen előfordul, hogy a szöveg nehezebbnek bizonyul a megszokott közepesnek mondottnál, és akkor a kapott osztályzat is rosszabb a vártnál. Az eredmények (osztályzatok) felől nézve könnyen véleményt alkothatunk a szöveg nehézségi fokáról oly módon, hogy a dolgozatok számát és az osztályzatokat egy koordinátarendszerben ábrázoljuk, és ha eredményül egy szép Gauss-görbét kapunk, akkor sikeresnek mondhatjuk szövegválasztásunkat.

A sokéves tapasztalat szerint természetesen segít a feladatok megoldásában, de még jobb lenne, ha a tapasztalatok mellé tudományos megállapítások is felsorakoznának.

Műszaki szövegek vizsgálata gyakori téma a szakirodalomban. A kutatások szempontjai között azonban eddig még a szövegek nehézségi foka a fordítás vonatkozásában ritkán, akkor is érintőlegesen szerepelt.

Kutatócsoporthunk, amely szerény TKFA (Tudományos Kutatási és Fejlesztési Alap) támogatással működik, éppen ezt a témát választotta vizsgálódásainak tárgyául. Az angol nyelvű szövegeket Mesterházi Ágnes, Lajos Tamásné, Fedorcák Eszter, Vágó Ludmilla, a német nyelvűeket Mészárosné Szenes Judit és Kiss István elemezte. Az orosz nyelvű szöveg elemzése és az elvégzett munka eredményeinek az összegezése a szerző feladata volt. Az elemzések gondos és pontos elvégzéséért a csoport valamennyi tagját köszönet illeti.

Kutatásunk célja az, hogy gyakorlati oldalról közelítve, a hallgatói fordítások hibaelemzésével fényt derítsünk az idegen nyelvű - orosz, angol, német - szakszövegek gyakori fordítási nehézséget okozó pontjaira, s megállapításainkból bizonyos következtetéseket vonjunk le a szövegek nehézségi fokát illetően. Eredményeinkkel szeretnénk hozzájárulni az Intézetünkben folyó módszertani munkához, hogy a szaknyelv tanítását céltudatosabban végezhessük.

Munkánk több szakaszból áll. Az első szakaszban azt vizsgáltuk, hogy az egyes nyelvekben különösen, és mind a háromban általánosan melyek azok a szintaktikai jelenségek, ill. szövegszerkesztő elemek, amelyek különösen nehezítik a fordítást.

Elemzésünk során igyekeztünk eltekinteni a hallgatók idegennyelvi felkészültségének szélsőséges eseteitől, mindenkor az átlagos nehézségekből próbáltunk következtetésekre jutni.

Az esetlegesség kizárása érdekében nyelvenként és szövegenként minimum ötven hallgatói szövegfordítást elemeztünk.

Feltételezésünk az volt, hogy a grammatikai bonyolultság a szöveg nehézségének egyik, de természetesen nem az egyetlen, és valószínűleg nem a legfőbb mutatója lehet. Ezért a mondatok szerkezeti rajzát is sok esetben segítségül hívjuk a tipushibák előfordulási helyének bemutatása céljából.

A rendelkezésünkre álló orosz nyelvű szakszövegekből egy közlekedési témájút választottunk, a fordítások, amelyeket elemeztünk, közlekedésmérnökkari hallgatók munkái. A szöveg mondatait a könnyebb kezelhetőség érdekében sorszámmal láttuk

el. A cím lefordítása általában sikerült, ezért a cím nem kapott sorszámot. A lefordítandó orosz szöveg a következő volt:

Топливная экономичность легковых автомобилей

В связи с повышением цен на нефть основным направлением технического развития автомобилей во всем мире стало снижение их энергоемкости.

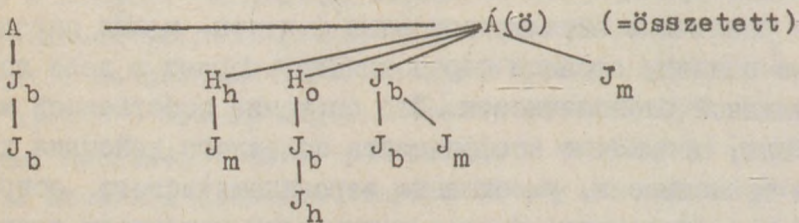
Анализируя пути технического совершенствования автомобилей, а также различные эксплуатационные факторы, можно определить основные задачи, стоящие перед конструкторами в деле повышения топливной экономичности. Это снижение собственной массы автомобиля, повышение коэффициента полезного действия двигателя и трансмиссии, уменьшение аэродинамического сопротивления, поддержание автомобиля в технически исправном состоянии.

Снижение собственной массы автомобиля может быть достигнуто уменьшением его размеров, применением более прочных конструкционных материалов. Изготовление кузова из листовой стали повышенной прочности позволяет применять более тонкий лист. Это уменьшает массу всего кузова. Еще лучшие результаты можно получить путем замены стали алюминиевыми сплавами или пластмассами. Относится это не только к основным несущим элементам кузова, но и к другим его деталям — буферам, воздухозаборникам, панели приборов, ручкам дверей. Значительного уменьшения массы автомобиля можно достичь снижением массы отдельных элементов подвески, колес, а также шин. Уменьшение массы автомобиля дает использование двигателя с несколько уменьшенным рабочим объемом.

Некоторые европейские автомобильные фирмы достигают значительного снижения массы автомобилей до 20%. Результаты исследований фирмы "Пежо" показывают, что такое снижение массы повышает экономичность автомобиля на 4...6%. Причем тягово-^тскоростные качества и комфортабельность этих автомобилей не снижаются. Не нарушены также другие требования, предъявляемые к легковым автомобилям.

A továbbiakban kiemeljük a szövegből azokat a mondatokat, amelyek a fent említett elemzési szempontjaink miatt fontosak lettek. Megadjuk ezek mondatszerkezeti rajzát, helyes fordítását/fordításait, és a hibásnak ítélt fordításokból is bemutatunk egy-két tipikusnak mondhatót.

I. В связи с повышением цен на нефть основным направлением технического развития автомобилей во всем мире стало снижение их энергоемкости.

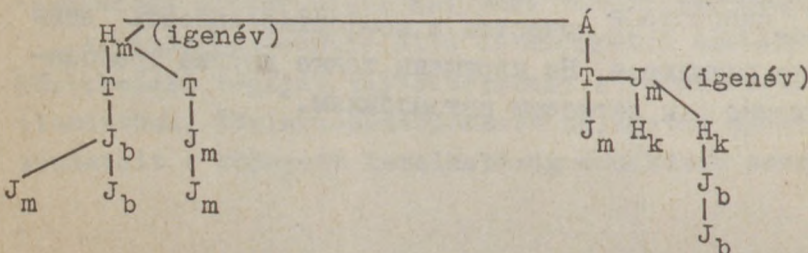
Fordítása: A kőolaj árának emelkedése miatt az autók műszaki fejlesztésének fő iránya az egész világon energiafogyasztásuk csökkentése lett.

Hibás fordítások:

- Az olaj árának emelkedésével fő technikai irányelv az olyan autó kifejlesztése az egész világon, mely csökkenti az energiafogyasztást.
- ...az egész világon az energiafogyasztás csökkentése lett.

Ebben a mondatban két jelenség okozott nehézséget: az egyik az összetett állítmány, a másik az alanyhoz tartozó birtokos jelzőnek a jelzője, ami birtokos névmással volt kifejezve. Ez utóbbi tévesztési aránya több mint 50% volt.

2. Анализируя пути технического совершенствования автомобилей, а также различные эксплуатационные факторы, можно определить основные задачи, стоящие перед конструкторами в деле повышения топливной экономичности.

Fordítása: a) Ha az autók műszaki fejlesztésének útjait, illetve a különböző üzemeltetési tényezőket vizsgáljuk, meghatározhatjuk azokat az alapvető feladatokat, amelyek az üzemanyagtakarékosság terén a tervezők előtt állnak.

b) Az autók műszaki fejlesztésének útjait, illetve a különböző üzemeltetési tényezőket vizsgálva meghatározhatjuk azokat az alapvető feladatokat, amelyek az üzemanyagtakarékosság terén a tervezők előtt állnak.

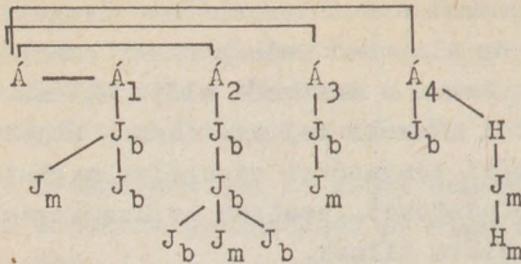
Hibás fordítások:

- Vizsgálva az autók fejlődésének útját a különböző üzemeltetési tényezőkkel is, meghatározható a fő feladat, amely ...
- Az autók technikai tökéletesítésének elemzése, a különböző üzemeltetési tényezők is, lehetővé teszik ...

Mivel a határozói igenévvel kifejezett módhatározónak két tárgya volt, és mindkét tárgy további jelzőkkel volt ellátva, a második tárgy hovatartozása nem volt világos a fordítók 20%-a számára.

A jelzői mellékmondat értékű mondatrövidítés, amely melléknévi igenévvel volt bevezetve, azt a tipikus hibahelyzetet teremtette, hogy a fordítók mechanikusan lemásolták az orosz szerkezetet, és elfeledkeztek arról, hogy az az utalószó, amely az oroszban hasonló helyzetekben mindig hiányzik, a magyarban gyakran szükséges. Elmaradása hiányossá teheti a magyar mondatot, annál is inkább, mert a következő mondat első szava erre fog visszautalni. Az ilyen szerkezeteket két módon lehet feloldani, vagy jelzői mellékmondatral fordítjuk, és ebben az esetben a főmondatban többnyire ki kell tennünk az utalószót, vagy, ha a mondatrövidítés nem túl hosszú, nem rendelkezik sok bővítménnyel, be lehet építeni a főmondatba, és ilyenkor nincs szükség az utalószó kitételére. A mi esetünkben a jellemző hiba az első átváltási művelet hiányos elvégzése volt.

3. Это снижение собственной массы автомобиля, повышение коэффициента полезного действия двигателя и трансмиссии, уменьшение аэродинамического сопротивления, поддержание автомобиля в технически исправном состоянии.

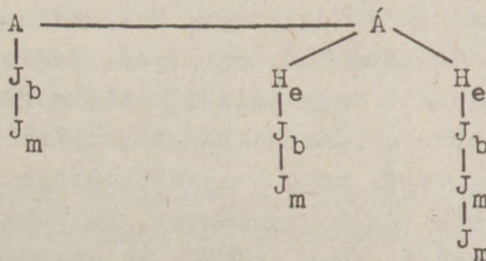
Fordítása: Ezek: az autó önsúlyának/saját tömegének a csökkentése, a motor és az áttétel hatásfokának növelése, a légellenállás csökkentése, a kocsi kifogástalan műszaki állapotban tartása.

Hibás fordítás:

- Ez az autó saját tömegének csökkentéséből, ... áll.

Itt az alany jellegzetesen szövegszerkesztő elem, hiszen az előző mondatban említett feladatokra utal vissza. Helyes fordítása "ezek" lett volna. A fordítók 60%-a használ egyes számot, ami mechanikus fordításra vall.

4. Снижение собственной массы автомобиля может быть достигнуто уменьшением его размеров, применением более прочных конструкционных материалов.

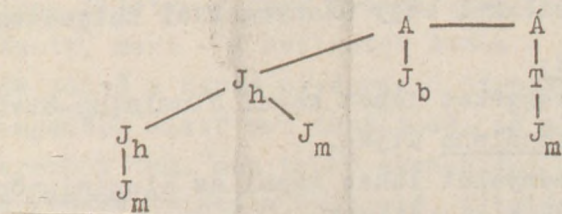
Fordítása: Az autó önsúlyának csökkentése méreteinek csökkentésével, szilárdabb szerkezeti anyagok alkalmazásával érhető el.

Hibás fordítás:

- Az autó tömegének csökkenését a méreteinek a csökkentésével is el lehet érni, vagy tartósabb szerkezeti anyagok alkalmazásával.

Ezzel a mondattal nem volt sok gond, mégis meg kell jegyeznünk a következőt: a fordító természetes törekvése, hogy fordítás közben igyekezzen a szöveg eredeti logikai kapcsolatait megőrizni, ezért fordulhat elő, hogy abban az esetben, ha az eredetiben valahol nincs kötőelem, akkor a fordító kitalál egyet, hogy a mondat logikája ne szenvedjen csorbát. Nos, ebben a mondatban nincs kötőelem a két határozó között, amelyek esetünkben azonos szerepűek, mindkettő eszközhatározó. Az eredetiben a vessző a két határozót elválasztó, illetve összekötő elem, a fordításban is elegendő lett volna, de ha mindenáron kötőszót akarunk használni, akkor az "és" lett volna erre alkalmas. Többen más jelentésű kötőszót használtak, mellérendelő helyett következtető, választó tartalmút. Ez felhívja a figyelmet arra a körülményre, hogy nemcsak az okozhat nehézséget, ami benne van a mondatban (szövegben), hanem az is, ami nincs benne. És minél jellemzőbb a szövegre ezeknek a kötőelemeknek, logikai kapcsolatokat tükröző kötőszavaknak a hiánya, annál nehezebb lesz a fordító számára a szöveg.

5. Изготовление кузова из листовой стали повышенной прочности позволяет применять более тонкий лист.

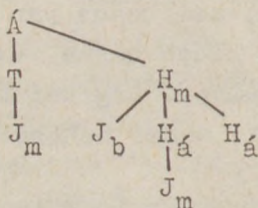
Fordítása: Ha a karosszériát nagyobb szilárdságú lemezacélból gyártják, akkor lehetséges vékonyabb lemez alkalmazása.

Hibás fordítások:

- A karosszériák acéllemezről történő gyártása a tartósság növelése mellett lehetővé tette ...
- Nagyobb szilárdságú lemezacélból készült karosszéria lehetővé teszi ...
- A karosszéria elkészítése lemezes acélból, lehetővé teszi több vékony lemez alkalmazását és szilárdságának növelését.

A nominális részhez kapcsolódó hátravetett, más néven nem egyeztetett, vagy határozói alakú jelző, még továbbá Antal László meghatározása szerint a "kiegészítő" fordítása általában gondot okoz, különösen akkor, ha az orosz birtokviszony magyartól eltérő szórendje miatt ez a jelző nem közvetlenül a jelzett alany után áll. Jelen esetben még az is nehezíti a fordító dolgát, hogy a nem egyeztetett jelző főneve újabb nem egyeztetett jelzőt kap. Mivel a nem egyeztetett jelző fordításához általában valamilyen átváltási művelet elvégzésére van szükség, itt dupla műveletvégzés igényeltetik. Az első jelzőt 20%, a másodikat már 40% fordította helytelenül.

7. Ещё лучшие результаты можно получить путём замены стали алюминиевыми сплавами и пластмассами.

Fordítása: Még jobb eredményeket lehet elérni, ha az acélt alumínium-ötvözetekkel vagy műanyagokkal helyettesítik.

Hibás fordítások:

- Még jobb eredményeket lehet kapni alumínium-ötvözetek vagy műanyagok felhasználása útján.
- Még jobb eredményeket lehet kapni az alumíniumöntvény-acél műanyaggal való helyettesítésével.
- Még jobb eredményeket lehetett kapni, amikor alumínium-öntvényeket műanyagokkal kezdtek felcserélni.

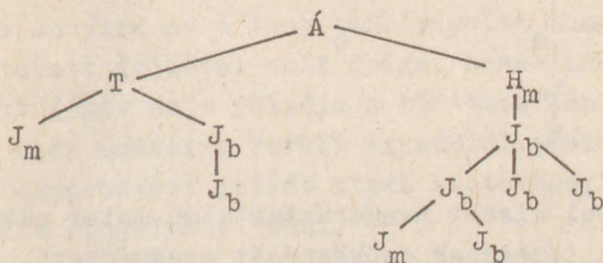
Itt a birtokos jelző fordítása 30%-ban hibás volt, vagy kinaradt, vagy a vele homonim igealak jelentését vélték fölfedezni benne. Mindkét esetben erősen torzult a mondat jelentése.

Az ilyen jellegű hibák elkövetése a homonímia veszélyeire hívja fel a figyelmet. Egy homoním alak akkor is nehezíti a

szöveget, ha a szóalak két jelentésében kizárólag egymástól eltérő mondatrészként szerepelhet, mint esetünkben is.

9. Значительного уменьшения массы автомобиля можно достичь снижением массы отдельных элементов подвески, колёс, а также шин.

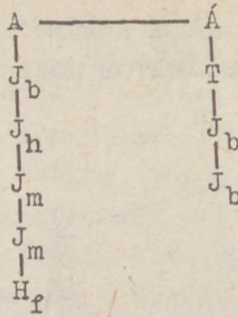
Fordítása: Az autó tömegének lényeges csökkenését érhetik el a kerekek, a gumiabroncsok, valamint a felfüggesztés egyes elemei tömegének csökkentésével.

Hibás fordítás:

- A gépkocsi tömegének jelentős csökkenését lehet elérni a felfüggesztés, az abroncsok és a kerekek egyes elemei tömegének a csökkentésével.

A grammatikai jelöletlenség megint megtette hatását. A figyelmetlen, illetve a csak grammatikai fogódzókat kereső fordító hibázott, mert - a hallgatók 40%-a - nem vette észre, hogy az egyik jelző a három egyenrangú birtokos jelzőhöz tartalmi szempontok miatt nem tartozhat. Az abroncs és a kerék egy darabból van, nem lehet elemenként csökkenteni a súlyát. Ez a kérdés érinti a hallgatót, általánosabban a fordító kompetenciájának a kérdését, de mivel itt szintaktikai szempontú vizsgálódásról van szó, ezért a kompetenciára most nem térünk ki.

10. Уменьшение массы автомобиля даёт использование двигателя с несколько уменьшенным рабочим объёмом.

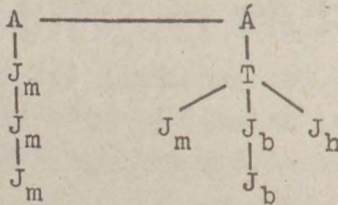

Fordítása: Valamivel kisebb hengerűrtartalmú motor alkalmazása is a gépkocsi tömegének csökkenését eredményezi.

Hibás fordítás: Az autó súlyának csökkentése adja a valamennyivel kisebb lökettérfogatú motor használatát.

Itt hasonló esettel állunk szembe, mint az előző mondatban, itt is a grammatikai jelöletlenség okozott félreértést. Az alany és a tárgy ugyanis - elvileg, a jelöletlenség miatt - felcserélhető volna. A szöveg logikája ezt nem engedi meg, de ha az előző mondatok tartalmától eltekintünk, akkor két megoldást is helyesnek kellene elfogadnunk. Itt egyedül a téma-réma-sorrend szabályának ismerete adhatna fogódzót a hallgatónak, de az aktuális tagolás kérdései nem szerepelnek a tananyagban. Ezt a mondatot a hallgatók többsége helytelenül értelmezte.

11. Некоторые европейские автомобильные фирмы достигают значительного снижения массы автомобилей до 20 %.

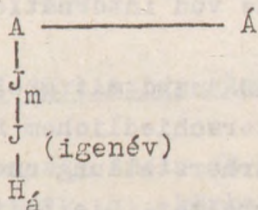

Fordítása: Néhány európai autógyártó cég az autó tömegének jelentős, maximum 20%-os csökkenését éri el.

Hibás fordítás: Néhány európai autógyártó cég az autó tömegének 20%-áig jelentős csökkenést ért el.

A nem egyeztetett jelző helyét a hallgatók 40%-a nem találta el. Az esetek többségében valahol megtalálható volt a mondatban, de többnyire nem a helyén. A helyes fordítást nem is annyira az a tény befolyásolta, hogy a fordítónak nem egyeztetett jelzővel volt dolga, hanem inkább az, hogy a jelzett főnév és a jelzője a birtokos lánc kiterjedtsége miatt elég messzire került egymástól. Célszerű volna tehát a nem egyeztetett jelzőt ilyen esetekben, mint nehézségi tényezőt figyelembe venni.

14. Не нарушены также другие требования, предъявляемые к легковым автомобилям.

Fordítása: A személygépkocsikkal szemben támasztott más követelményeknek is eleget tesznek.

Hibás fordítások:

- És így nem szegnek meg a személyautókkal szemben támasztott más követelményeket sem.
- Nem szegve meg a személygépkocsikkal szemben támasztott más követelményeket sem.

Mivel a mondat külön bevezető szót nem tartalmazott, ugyanakkor tartalmilag szorosan kapcsolódott az előzőhöz, többen kiegészítették a fordításban egy bevezető elemmel (pl.: "És így..." stb.) Ezt tette a fordítók 10%-a. Arra törekedtek, hogy egy összekötő elemmel láthatóvá tegyék az előző mondat és a szóban forgó mondat kapcsolatát. Csak éppen a kötőelem megválasztása bizonyult helytelennek.

A fordítók 20%-a fordította határozói igenévvel az állítmányt, holott a szenvedő állítmány cselekvővé alakítására

lett volna szükség. A fordítási hiba eredménye az lett, hogy a mondat állítmány nélkül maradt.

Most áttérünk egyik német nyelvű szövegünk fordításainak elemzésére. Ezt a szöveget építészkari hallgatók fordították.

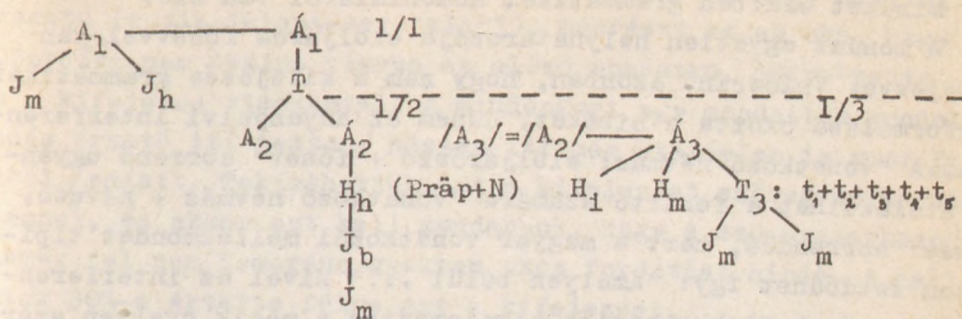
Erhaltung und Umgestaltung der historischen Altstadt in Görlitz

Die historische Altstadt in Görlitz umfaßt das Stadtgebiet, das innerhalb des Verlaufs der ehemaligen Stadtmauer liegt und bis heute im wesentlichen die ursprüngliche mittelalterliche Struktur (Straßennetz, Baufluchten, Gebäudeproportionen, Dachform, Stadtsilhouette) widerspiegelt. Aus diesem Grunde und wegen zahlreicher wertvoller Einzeldenkmale der Baukunst wurde die Altstadt als städtebauliches Ensemble in die Denkmalkategorie O (Denkmale von internationaler Bedeutung) aufgenommen.

Seit Gründung der DDR wird mit großen Bemühungen - allerdings auch mit sehr unterschiedlichem Einsatz von Baukapazität - an der Erhaltung, Wiederherstellung und Rekonstruktion der Görlitzer Altstadt gearbeitet. Die Initiative ging aus vom Institut für Denkmalpflege Dresden, das sehr schnell nicht nur in Görlitz, sondern auch an der Technischen Universität Dresden aktive Mitstreiter fand.

Bisher wurden von den insgesamt rund 540 Gebäuden mit etwa 2550 Wohnungen der Altstadt 40 Gebäuden mit 235 Wohnungen unter denkmalpflegerischer Betreuung rekonstruiert und der Bevölkerung übergeben. Dabei wurde ein dem Wohnungsneubau entsprechender Ausstattungsgrad erreicht: abgeschlossene Wohnung mit Küche, Innen-WC und Bad sowie teilweise Ausrüstung mit einem modernen Heizsystem.

1. Die historische Altstadt in Görlitz umfaßt das Stadtgebiet, das innerhalb des Verlaufs der ehemaligen Stadtmauer liegt und bis heute im wesentlichen die ursprüngliche mittelalterliche Struktur (Straßennetz, Baufluchten, Gebäudeproportionen, Dachform, Stadtsilhouette) widerspiegelt.

Fordítása: A görlitzi történelmi óváros azt a városrészt foglalja magában, amely az egykori városfal nyomvonalán belül helyezkedik el, és mind a mai napig lényegében az eredeti középkori strukturát (utcahálózatot, házsorokat, épületarányokat, tetőformákat, városképet) tükrözi vissza.

Hibás fordítások:

- A történelmi városrészt Görlitzben elpusztította a városparancsnok,...
- Görlitz történelmi óvárosát, amely az egykor kialakult városfalak belsejében fekszik, ... körbekeríti a város...
- A történelmi óvárost Görlitzben körbeveszi a városi terület, ami a korábbi városfal alakulatán belül fekszik és máig ...
- ... azt az egykori városfalon belül fekvő városrészt foglalja
- ... aminek a belsejében a hajdani kőművesépítés található ...
- amelyen belül a hajdani városfal vonulat található ...

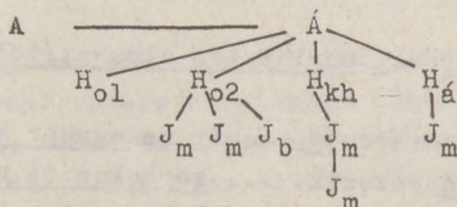
A fordítók 20%-a felcserélte az alanyt és a tárgyat. A hiba nyilvánvaló okozója a die és a das névelő. Mindkettő változatlan marad, ha az utána álló főnév tárgyestben áll. Mivel az "umfassen" jelentései között mind a "magában foglal", mind a "körülvesz" szerepel, ez sem segít a fordítónak. Ami segíthet, az az egész mondat globális áttekintése egyfelől, és annak a német szórendi szabálynak az ismerete másfelől, hogy az alany megelőzi az állítmányt és a tárgyat (A - Á - T).

15%-os félreértést okozott a das vonatkozó névmás, amelyet többen a mögötte álló elöljárószóval együtt értelmeztek (l. "amelyen belül").

Mindkét esetben grammatikai homonimiáról van szó.

A mondat egyetlen helyhatározója előljárós főnévvel van kifejezve. Valószínű azonban, hogy nem a kifejezés grammatikai megformálása okozta a hibákat, hanem az anyanyelvi interferencia. A "vonatkozó névmás, előljárószó + főnév" sorrend ugyanis átalakulhat a fordító számára "vonatkozó névmás + névutó, főnév" sorrenddé, mert a magyar vonatkozó mellékmondat tipikusan kezdődhet így: "Amelyen belül ..." Mivel az interferenciajelenségek blokkolhatják alkalomadtán a másik nyelven szerzett ismereteket, megállapíthatjuk, hogy most is ez történt.

2. Aus diesem Grunde und wegen zahlreicher wertvoller Einzeldenkmale der Baukunst wurde die Altstadt als städtebauliches Ensemble in die Denkmalkategorie O (Denkmale von internationaler Bedeutung) aufgenommen.

Fordítása: Emiatt és a sok értékes egyedi építészeti műemlék miatt az óvárost városépítészeti együttesként a O-s műemléki kategóriába (nemzetközi jelentőségű műemlékek) vették fel.

Hibás fordítások:

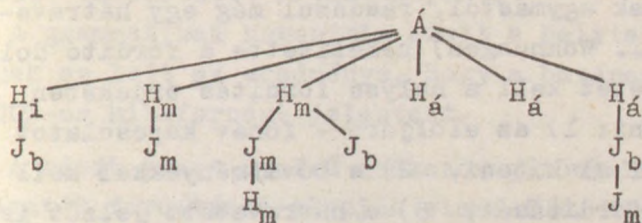
- Alapjában és a számos egyedi értékei miatt ...
- Ezen az alapon ...
- Ez okból, amiért az építőművészet ...
- Ez az oka, és amiért ...
- ... a O műemléki kategóriát (Nemzetközi jelentőségű műemlék) kapta.
- ... (a műemlékek nemzetközi jele) ...
- ... (a műemlékek nemzetközi jelentősége)...
- ... került az óváros a O műemléki kategóriába . (Ami azt jelenti, hogy nemzetközi jelentőségű műemlékei vannak.)
- ... a O műemléki kategóriát, (a nemzetközi műemlékmegjelölés szerint) .

Az "Aus diesem Grunde" hibás fordítása egyrészt lexikai eredetű (egyik jelentése: "alap"), másrészt az az oka, hogy a fordító nem tekint vissza az előző mondatra, amire pedig ez a kifejezés visszautal. A mindenkori egy mondatban gondolkodás érhető itt tetten, hiszen itt még utalóelem is van: Ez okból /emiatt. Tekinthejtük ezt a kifejezést szövegszerkesztő elemnek, és akkor azt kell mondanunk, hogy a szövegszerkesztő elemek fel nem ismerése gyakran okoz fordítási hibát. A hallgatók 30%-a értette félre ezt a kifejezést.

A másik nehézség e mondaton belül abból adódott, hogy egy zárójelben álló kifejezést kellett a fordításban is a helyére tenni. Nehezítette a dolgot a zárójelben álló főnév hátravetett jelzője (von ... Bedeutung). Sokan és merészen különböző átváltási műveleteket alkalmaztak, aminek sok-sok félreértés lett a gyümölcse. Megint az jelentette a problémát, hogy mondattanilag jelöletlen volt a zárójelben álló kifejezés. Csak a szövegelőzmény helyes megértése segített a helyes fordításban. Ezen a ponton a fordítások 10%-a volt a hibás.

3. Seit Gründung der DDR wird mit großen Bemühungen - allerdings auch mit sehr unterschiedlichem Einsatz von Baukapazität - an der Erhaltung, Wiederherstellung und Rekonstruktion der Görlitzer Altstadt gearbeitet.

Fordítása: Az NDK megalapítása óta nagy igyekezettel - ugyanakkor az építési kapacitást tekintve igen változó intenzitással - dolgoznak a görlitzi óváros megőrzésén, helyreállításán és rekonstrukcióján.

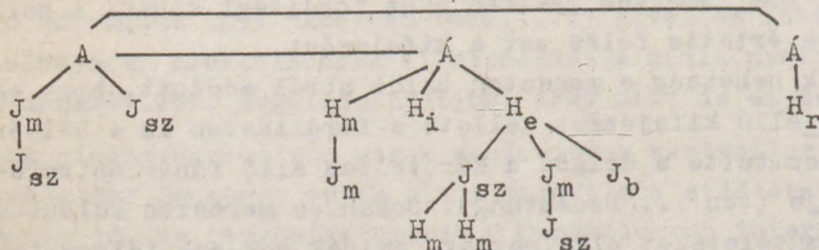
Fordítási hibák:

- Az NDK megalapítása óta ... dolgoztak a görlitzi óváros ...
- Az NDK megalakulásától ... helyreállították ... és megújították ...

A hallgatók 25%-a múlt időbe tette az állítmányt, holott ez ellentmond a szövegelőzménynek.

A 4. mondatot általában jól fordították.

5. Bisher wurden von den insgesamt rund 540 Gebäuden mit etwa 2550 Wohnungen der Altstadt 40 Gebäude mit 235 Wohnungen unter denkmalpflegerischer Betreuung rekonstruiert und der Bevölkerung übergeben.

Fordítása: Az óváros mintegy 2550 lakást magában foglaló összesen 540 épületéből eddig 40 épületet - 235 lakást - állítottak helyre műemléki felügyelettel és adtak át a lakosságnak.

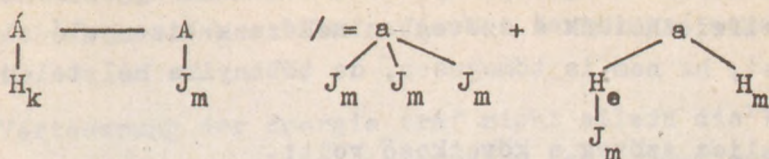
Hibás fordítások:

- Eddig ... 540 épületet kb. 2550 lakással átadtak a lakosságnak és 40 épületet 235 lakással műemléki felügyelet mellett rekonstruáltak.

A hallgatók 25%-a követte el ezt a hibát. Az előljárós főnév jelentése (von den ... Gebäuden) azért változhatott a fordításban hibásra, mert az előljáró és a főnév között túl sok volt a bővítmény (3), és így a szorosan összetartozó szavak messze kerültek egymástól, ráadásul még egy hátravetett jelző is (mit ... Wohnungen) nehezítette a fordító dolgát. Több átváltási műveletet kell a helyes fordítás érdekében egyidőben végrehajtani: 1) az előljáró + főnév kapcsolatot ragozott főnévvé kell alakítani, 2) a bővítményekkel kell kezdeni a kifejezés fordítását, 3) a hátravetett jelzőt is a főnév elé kell tenni.

6. Dabei wurde ein dem Wohnungsneubau entsprechender Ausstattungsgrad erreicht: abgeschlossene Wohnung mit Küche, Innen-WC und Bad sowie teilweise Ausrüstung mit einem modernen Heizsystem.

Fordítása: Ennek során az új lakásépítésnek megfelelő felszereltségi fokot értek el: konyhával, különálló WC-vel és fürdőszobával különálló lakásokat alakítottak ki, a lakások egy részébe pedig modern/korszerű fűtési rendszert építettek be/szereltek be.

Hibás fordítások:

- Az eddig újjáépített lakások megfelelnek egy nagyobb komfortfokozatnak, az elkészült lakások ...
- Ezeknél a lakásfelújításoknál ...
- Elértek ebben egy ...
- ... egy modern fűtési rendszer részleges kiépítésével.
- ... egy modern fűtésrendszer részleges felszerelésével ...
- ... egy modern fűtési rendszer részleges megvalósításával.

A szöveg előző mondatára utal vissza a dabei, de mégis többen összekötik a jelentését az utána legközelebb álló főnévvel. Így lett egy hibából kettő. Megint szövegszerkesztő elem okozta a hibát.

A teilweise melléknévi és határozószói jelentése közül kellett kiválasztani a helyeset, ami azért volt nehéz feladat, mert az utána álló nőnemű főnév melléknévi jelentést sugallt (határozott névelő híján).

A grammatikai homonímia miatt a helytelen jelentést írták, aminek az lett az eredménye, hogy a határozóból jelző lett. Ez 30%-os hibaforrást jelentett.

A másik német nyelvű szakszöveget villamosmérnökkari hallgatók fordításai alapján elemeztük. Mivel a fordítások között igen sok volt a jeles és a jó, 50-ből ketten kaptak hármast, ezért a szöveg teljes, mondat szerkezeteket is bemutatató elemzésétől eltekintünk. De még ilyen esetben is -

amikor a fordítók igen jó nyelvi felkészültséggel rendelkeznek - felfedezhetünk a szövegben nehéznek bizonyuló elemeket, amelyeket, ha nem is tömegesen, de többnyire helytelenül értelmeztek.

A teljes szöveg a következő volt:

Strom aus Sonnenlicht

Der Ölpreis hat sich in den letzten Jahren vervielfacht. Diese Verteuerung der Energie traf nicht allein die Industriestaaten, sondern vor allem die ärmsten Länder der dritten Welt. Da jedoch die meisten Länder in den heißen Zonen der Erde liegen, waren in erster Linie sie in der Lage, eine Energiequelle zu nutzen, die mehr Energie liefert als alles Öl der Welt zusammen, nämlich die Sonne.

Wie ist es möglich, nutzbare Energie aus Sonnenlicht zu gewinnen? Dem auf einem Turm montierten Kessel wird durch mehrere Parabolspiegel Sonnenenergie zugeführt. Die Spiegel sind beweglich, werden durch einen Computer gesteuert und dadurch im Tages- und Jahresverlauf so ausgerichtet, daß die reflektierten Sonnenstrahlen stets auf den Heizkessel treffen. Das Wasser im Kessel erhitzt sich und verdampft: der Dampf wird einer Turbine zugeleitet, die wiederum den Generator antreibt. Eine Pumpe pumpt das kondensierte und abgekühlte Wasser in den Kessel zurück. In Gebieten, die nahe am Meer liegen, kann die Abwärme zur Entsalzung von Meerwasser ausgenutzt werden, denn Süßwasser ist in allen Ländern der heißen Zone ein begehrtes Produkt.

Dennoch ist die Nutzung der Sonnenenergie in den Entwicklungsländern noch gering. Die Anlagekosten eines Sonnenkraftwerks sind nämlich sehr hoch, etwa dreimal so hoch, wie die eines Ölkraftwerks gleicher Leistung. Während das Öl jedoch teuer ist, kostet das Sonnenlicht praktisch nichts. Daher sind beim Ölkraftwerk die jährlichen Betriebskosten höher, als beim Sonnenkraftwerk. Nach einigen Jahren würden also die bis dahin entstandenen Gesamtkosten der beiden Kraftwerkstypen bei gleicher Energieabgabe gleich sein. Nach diesem Zeitpunkt würde ein Sonnenkraftwerk billigeren Strom

produzieren als ein Kraftwerk, das mit Öl betrieben wird.

A továbbiakban csak a hibaforrásokat tartalmazó mondatokat emeljük ki.

2. Diese Verteuerung der Energie traf nicht allein die Industriestaaten, sondern vor allem die ärmsten Länder der dritten Welt.

Fordítása: Ez az energiadrágulás nemcsak az ipari államokat érintette, hanem elsősorban a harmadik világ legszegényebb országait.

Hibás fordítások:

- ... hanem minden szegényebb országot
- ... hanem az összes szegény országot

A hiba a "vor allem" szétválasztásából származik. Ez persze elsősorban lexikai hiba, de emiatt az egész mondat némileg más jelentést kap, a határozói funkció jelzőivé alakul.

3. Da jedoch die meisten dieser Länder in den heißen Zonen der Erde liegen, waren in erster Linie sie in der Lage, eine Energiequelle zu nutzen, die mehr Energie liefert als alles Öl der Welt zusammen, nämlich die Sonne.

Fordítása: És mivel ezeknek az országoknak a többsége a Föld forró övezeteiben helyezkedik el, elsősorban ezek vannak abban a helyzetben, hogy egy olyan energiaforrást használjanak, amely a világ összes olajánál több energiát ad, nevezetesen a Napot.

Hibás fordítások:

- ... helyzetük szerint az első vonalban lehetnének ...
- ... legtöbb ország az élvonalban lenne ...
- ... elsők lehetnének a sorban ...

Ez hasonló az előző példánkhoz, amennyiben itt is arról van szó, hogy egy állandó szókapcsolatot egyesek elemenként értelmeznek. Így lesz az "in erster Linie" jelentése "elsősorban" helyett valami egészen más. Itt is, ott is önálló életre kelt a szókapcsolat egyik szava, így elvesztette az eredeti pontosító jelentést mind a két szókapcsolat. Szintaktikai vonatkozása egy ilyen hibának akkor van, ha a hiba következtében meg kell

változtatni a mondat logikáját. Ez történt a következő esetben:

- Mivel a legtöbb ország a Föld forró égövében fekszik, egy olyan energiaforrás kihasználásában helyzetük szerint első helyen lehetnének, amely több energiát szolgáltat, mint az összes olaj a Földön, nevezetesen a napfény kihasználásában.

Ugyanebben a mondatban az "in der Lage" okozott még problémát, mert ez a német kifejezés nem tartalmaz utalószót, amire viszont a fordításban szükség van. A hibaforrás tehát a hiányzó elem.

- ... fekvésük alapján nekik lenne lehetőségük ...

- ... ezért ők az olyan helyzetben levők közt lennének ...

A szövegszerkesztő szerepet betöltő "Da jedoch" több fordításból hiányzik.

5. Dem auf einem Turm montierten Kessel wird durch mehrere Parabolspiegel Sonnenenergie zugeführt.

Fordítása: Egy toronyra szerelt kazánra több parabolatükör vetíti a napenergiát.

Hibás fordítások:

- Egy tartályba több parabolatükör által nyert napenergiát vezetünk.

- ... több parabolatükörön keresztül napenergiát lehet vezetni.

A szenvedő szerkezet "durch + Accusativus"-szal kifejezett logikai alanyát szó szerinti fordításban kapjuk vissza a magyarban használatosabb cselekvő szerkezet helyett (parabolatükrök vetítik).

9. In Gebieten, die nahe am Meer liegen, kann die Abwärme zur Entsalzung von Meerwasser ausgenutzt werden, denn Süßwasser ist in allen Ländern der heißen Zone ein begehrtes Produkt.

Fordítása: Olyan területeken, amelyek közel vannak a tengerhez, a fáradt hőt a tenger sótalanítására lehet felhasználni, mert az édesvíz minden forróövezeti országban keresett áru.

Hibás fordítások:

- A területeken, amelyek ...
- Területeken, amelyek ...

Az utalószó hiánya ismét nehezítő tényezőként lép fel.

10. Dennoch ist die Nutzung der Sonnenenergie in den Entwicklungsländern noch gering.

Fordítása: Mindezek ellenére a napenergia hasznosítása a fejlődő országokban egyelőre jelentéktelen.

Hibás fordítások:

- A napenergia felhasználása a fejlődő országokban még igen csekély.

A "dennoch" az előző mondatra utal vissza. A fordítások egy részéből egyszerűen kimarad, emiatt megszűnik a két szövegrész közötti kapcsolat is.

- Mégis a napenergia használata a fejlődő országokban még nem számottevő.

- Mégis a napenergia használata a fejlődő országokban még csekély.

A szórend változatlanul hagyása a magyar nyelvtől idegen mondatot eredményez. Csak kevesen merték a "mégis"-t helyéről elmozdítani, és azt írni, hogy "A fejlődő országokban ... egyelőre mégis jelentéktelen. Kevesen mertek a "mégis" után vesszőt tenni, pedig, ha a mondat elején hagyjuk, kellett volna. A központozásbeli különbségek is okozhatnak nehézséget a fordítónak, hiszen ezek is fontos szerepet töltenek be a mondaton belüli szerkezetek egymáshoz való viszonyának a jelölésében.

12. Während das Öl jedoch teuer ist, kostet das Sonnenlicht praktisch nichts.

Fordítása: Azonban míg az olaj drága, a napfény gyakorlatilag ingyen van.

Hibás fordítások:

- De közben az olaj szintén drága, ...
- Míg az olaj megdrágul, ...
- Amíg az olaj drágább, ...

A "während" és a "jedoch" két kulcsszó, és éppen ezeket értették többen félre. Ismét szövegszerkesztő elemekkel van dolgunk.

13. Daher sind beim Ölkraftwerk die jährlichen Betriebskosten höher als bei Sonnenkraftwerk.

Fordítása: Emiatt magasabb egy olajerőmű éves üzemeltetési költsége, mint egy naperőműé.

Hibás fordítások:

- Egy olajtüzelésű erőmű ...
- Manapság /eddig/ idáig / ehhez járul még hozzá/ emellett pedig egy olajerőmű ...

A "daher" többeknél kimarad, nincs meg a kapcsolat az előző mondattal.

14. Nach einigen Jahren würden also die bis dahin entstandenen Gesamtkosten der beiden Kraftwerkstypen bei gleicher Energieabgabe gleich sein.

Fordítása: Néhány év múlva kiegyenlítődnének tehát a két azonos energiamennyiséget szolgáltató erőműtípusra addig fordított összes költségek.

Hibás fordítások:

- azonosak lesznek ...
- azonos lehet, kiegyenlítődhet ...

Az állítmányt feltételes módú ige fejezi ki. Többen ható igévé alakították. A 15. mondatban is ez a jelenség volt a hibaforrás.

Angol nyelvből két szöveget elemeztünk. A következőt gépész-kari hallgatók fordították:

The Tyre Revolution

The revolution began in 1977, when the Italian tyre maker Pirelli launched the P6, the world's first "ULP" - or ultra-low-profile tyre. It offered a much wider tread, and thus greater contact with the road.

However, there is no simple formula of "the wider the tyre the better the performance". Tyres too wide for a vehicle's weight or performance can present a lot of problems. This is why the auto and tyre industry are collaborating so closely on getting the right tyre for each new model.

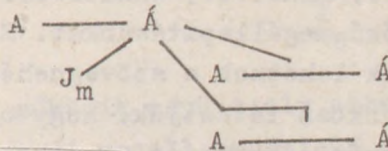
Not every new tyre development is aimed at the high performance cars. Bridgestone of Japan, for example, spent four years developing its "rolling contour optimization theory" into a tyre that is now being fitted to cars in Japan and will be sold in the U.S. and Europe next year.

Unlike conventional tyres, it is produced with a side-wall contour resembling its rolling, rather than static shape - in other words, it looks as if it were already filled with air and bearing the car's weight.

As a result, says Bridgestone, a characteristic such as rolling resistance - and hence fuel consumption - is reduced without ideal handling or roadholding characteristics being sacrificed.

A cím, az 1. és a 2. mondat fordítása mindenkinek jól sikerült, ezért csak a többivel foglalkozunk.

3. However, there is no simple formula of "the wider the tyre the better the performance".

Fordítása: Nem érvényes azonban a "minél szélesebb abroncs, annál jobb teljesítmény" egyszerű formulája.

Hibás fordítások:

- Azonban nemcsak egyszerű formula az, hogy a szélesebb gumi a jobb teljesítményű. (30%).
- Azonban nem igaz az a szabály, hogy szélesebb gumi, jobb teljesítmény.

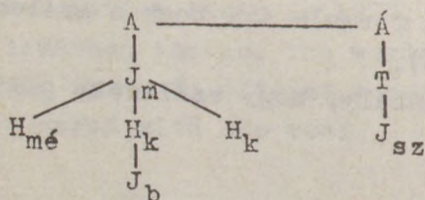
Az első esetben arról van szó, hogy a fordító az alany-állítmány viszonyt ugyan jól értelmezte, de megtoldotta a szókapcsolatot egy olyan szóval, amely az eredeti jelentést ellenkező tartalmúvá változtatta (ui. nemcsak szabály, hanem egyenesen törvényszerűség). Valószínűleg az angol szűkszavúság a ludas abban, hogy ezt a mondatot sokan pontatlanul fordították, nagy a kísértés, hogy magyarul hosszabban fejezzük ki magunkat, és ez komoly hibaforrást jelentett adott esetben.

Azért is nehéz a mondat első részét helyesen fordítani, mert az állítmány névszói részének van egy birtokos jelzője, esetünkben egy egész hasonlító szerkezetet tartalmazó mondat. Magyarul ilyenkor inkább kijelölő jelzői mellékmondatot használunk (pl. ... nem igaz az az egyszerű formula/képlet, hogy...)

Meg kell állapítanunk tehát, hogy a szövegnehézség egyik paramétere a forrásnyelv és a célnyelv közti mondatszerkezeti eltérés lehet. Ezen azt értjük, hogy a forrásnyelv bizonyos mondatszerkezetei rendszeren más mondatszerkezetként jelennek meg a célnyelvben.

A második esetben kimarad a fordításból a "minél ..., annál ..." elem (az esetek 40%-ában). Ennek okát ismét a két nyelv kifejezőeszközeinek a különbségében látjuk: az angol szerkezet azonos elemeket használ ott, ahol a magyar különbözőeket (the... the..., minél..., annál...). Lényegében tehát megerősítettük előző megállapításunkat. Még a központozás eltérései is alkalmasak lehetnek a szövegnehézség jellemzésére, hiszen jelen példánkban láthatjuk, hogy ott, ahol az angol nem használ vesszőt (the wider ... the better), a magyar használ (minél ..., annál.).

4. Tyres too wide for a vehicle's weight or performance can present a lot of problems.

Fordítása: Ha a gumi túl széles a jármű súlyához vagy teljesítményéhez képest, ez számos problémát idézhet elő.

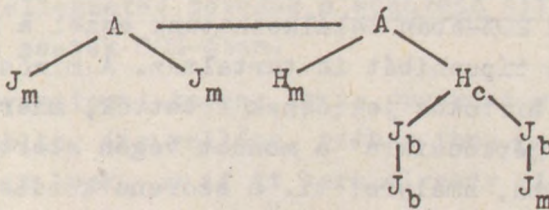
Hibás fordítások:

- Ha a gumik túl szélesek, ez a kocsi súlyában vagy a teljesítményében jelenthet sok problémát.
- A gumik vagy túl szélesek, a jármű súlyához viszonyítva, vagy a jelenlegi teljesítmény okoz sok problémát.

A fordítók 60%-a nem ismerte fel, mi tartozik az alanyhoz, és mi az állítványhoz.

Az előbbi megállapításunkhoz kell visszatérnünk, ugyanis itt megint arról van szó, hogy a két nyelv szerkesztésmódja lényegesen eltér egymástól. A magyarban az alany nem bír el ennyi hátravetett jelzőt, illetve egyéb bővítmenyt. A nehézségi fokot tehát itt is növeli, hogy erőteljesen meg kell változtatni a fordítónak az eredeti szórendet, a kapcsolódások rendjét.

5. This is why the auto and tyre industry are collaborating so closely on getting the right tyre for each new model.

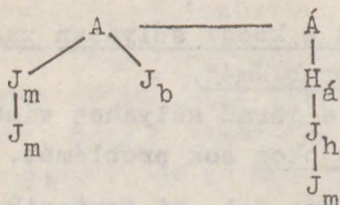
Fordítása: Ezért működik együtt oly szorosan az autó- és abroncsipar minden új modell megfelelő abroncsának a kifejlesztésében.

Hibás fordítások:

- Ez azért van, mert együttműködnek ...
- Miért van, hogy ...
- Mi okból van az, hogy ...

Az összetett kötőszavak is nehézséget jelentenek, ha a magyar megfelelőjük egy szó. A kötőszó hibás értelmezése nagymértékben megváltoztathatja a mondat jelentését.

6. Not every new tyre development is aimed at the high performance cars.

Fordítása: Nem minden új abroncsot a nagyteljesítményű gépkocsik számára fejlesztnek ki.

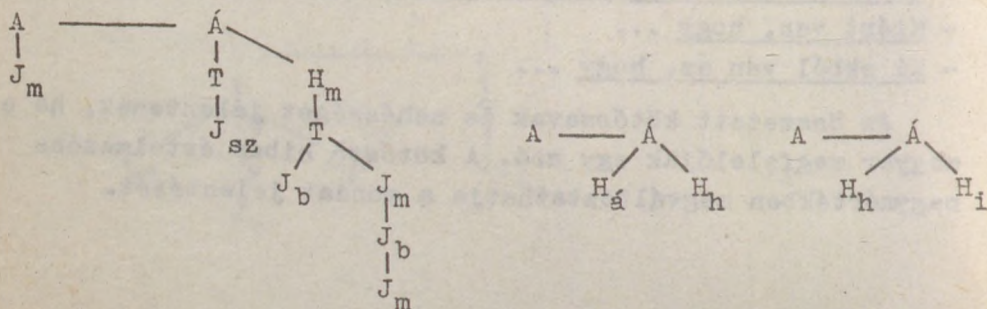
Hibás fordítások:

- Nem minden abroncsfejlesztés törekszik a nagyteljesítményű gépkocsik létrehozására (25%)
- Nem mindegyik abroncsfejlesztés célja a nagyobb teljesítményű autó.
- Nem minden új gumifejlesztés irányul az autók nagy teljesítményére.

Az első két példa a szenvedő állítmány félreértését tükrözi. A fordítások 20%-ában találkozhatunk ezzel a hibával.

A 3. példa két típushibát is tartalmaz. A minőségjelzős szerkezetet sokan birtokos jelzősnek értették, másrészt "a nagyteljesítményű gépkocsikra" a mondat végén szerepel. Ez utóbbi szórendi hiba, amelyre, ti. a szórend kérdésére, a tanulmány végén még visszatérünk.

7. Bridgestone of Japan for example spent four years developing its "rolling contour optimization theory" into a tyre that is now being fitted to cars in Japan and will be sold in the U.S. and Europe next year.

Fordítása: A japán Bridgestone cég pl. négy év alatt fejlesztette ki "a gördülő körvonal optimalizáló elmélete" alapján azt a gumiabroncsot, melyet manapság a japán kocsikba szerelnek, és amelyet jövőre az USA-ban és Európában fognak árulni.

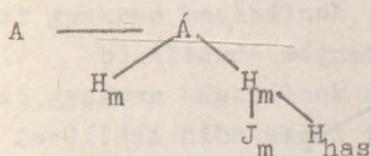
Hibás fordítások:

- ... négy évet fordított az optimális gördülőfelület kutatására, és az így alkalmazott gumik ... (60%)
- ... amit most kezdenek használni Japánban/ ami megfelelő a japán kocsik számára/ ami meg fog felelni/ ami nem megfelelő/ a gumi nancsak a japán autók számára fog megfelelni (80%).

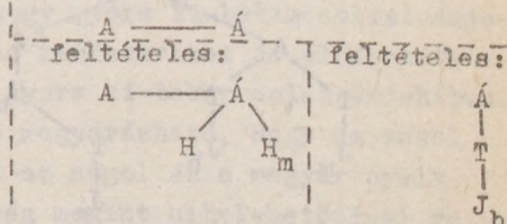
A hallgatók 60%-a nem értette meg a "that" aktuális (amely) jelentését, minden bizonnyal ezért nem, mert a szótárban az "az, ez" jelentés szerepel az első helyen, az "ami, amely" a második helyen, vagy mert az első jelentés annyira ismert, hogy nem is feltételeznek a szóról egy másik kötőszói jelentést. Ez a hiba elfedi a mondaton belüli valóságos kapcsolatokat, az alárendelt jelzői mellékmondatokból kapcsolatot teremt. Ismét a grammatikai homonímia áll a jelenség háttérében.

A másik jellegzetes tévedés a szenvedő állítmány félreértése volt, az esetek 80%-ában.

8. Unlike conventional tyres, it is produced with a side-wall contour resembling its rolling, rather than static shape - in other words, it looks as if it were already filled with air and bearing the car's weight.

kapcsolatos:

Fordítása: A hagyományos abroncsokkal ellentétben ezt olyan falkonturral gyártják, amely inkább hasonlít a gördülő, mint az álló abroncs alakjához, más szóval úgy néz ki/olyan, mintha már fel volna fújva és viselné a kocsisúlyát.

Hibás fordítások:

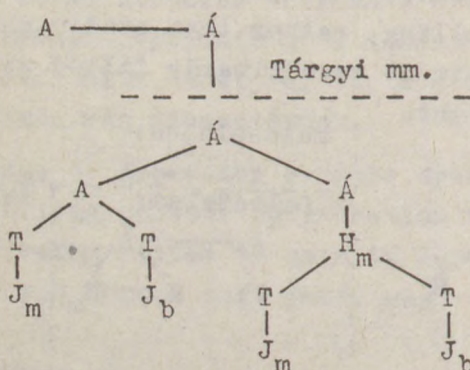
- Nem hasonlít a szokásos gumikhoz, ...
- Más konvencionális gumik szegéllyel készülnek ...
- Másképpen, a szokásos gumik hasonlítanak ... (40%)
- Más hagyományos gumikat oldalkörvonallal gyártva, inkább hasonlítanak ...
- ... ez oldalfallal gyártott gumi. (20%)

Az első esetben az előljáró után grammatikailag jelöletlen volt a melléknév + főnév szókapcsolat, ez okozhatja a bizonytalanságot (40%).

A másik esetben megint a szenvedő állítmány miatt tévedtek sokan (20%).

A "resembling" mondattani funkciója sokak (70%) számára nem érthető. Az esetek többségében állítmány lett belőle, ezzel természetesen torzult a mondat jelentése. Sem vessző, sem kötőszó nem utal a "resembling" funkciójára. Megint a hiányos utalóelemek hibáztathatók a sok helytelen fordításért.

9. As a result, says Bridgestone, a characteristic such as rolling resistance - and hence fuel consumption - is reduced without ideal handling or roadholding characteristics being sacrificed.

Fordítása: Ennek eredményeképpen - állítja a Bridgestone cég -, az olyan tulajdonságok, mint pl. a gördülő ellenállás (és ezért az üzemanyagfogyasztás) csökken, anélkül, hogy ez az ideális kormányzást vagy az úttartást károsan befolyásolná.

Hibás fordítások:

- Ez az eredmény: úgy csökkenté az olyan jellemzőket, ...
- Ez az eredmény - olyan jellemző ...
- Az eredmény - jellemző, ...

A fordítók 70%-a nem ismerte fel a mondatkezdő "As a result" szerkezetet, azt, hogy ez a mondat szervesen kapcsolódik az előzőhöz. Megint megállapíthatjuk, hogy egy szövegszerkesztő elem felismerése okozott nehézséget. (40%).

Rendelkezésünkre állt egy másik angol nyelvű szakszöveg is (Change of Dimensions with Temperature), de ennek megoldása is igen jól sikerült. Jó felkészültségű villamoskari hallgatók fordították. A szöveg részletes, mondat szerkezeteket is bemutató elemzésére ezért nem kerül sor. Mindazonáltal a kevés számú hiba is tanulságokat hordoz. Megállapíthattuk belőlük, hogy mely jelenségek okoznak még a legjobbaknak is problémát. Ezek a következők:

- a szenvedő állítmány
- a grammatikai homonímia jelensége, abban az esetben, ha adott igealak és főnév formailag azonos (pl. a rise = növekedés; to give rise = arra vezet, hogy)

- a célhatározói mellékmondat, a célhatározó kifejezése.

Ez utóbbit példával is bemutatjuk: A szöveg utolsó mondata a következő volt: Permanent magnet systems and flexed springs are often used to give a quick make-break action to the switch.

Fordítása: a) Állandó mágneses rendszereket és előfeszített rugókat gyakran használnak, hogy gyors ki-bekapcsolást érjenek el.

b) Állandó mágneses rendszereket és előfeszített rugókat gyakran használnak a gyors ki-bekapcsolás érdekében.

A sok fordítási hiba azzal is magyarázható, hogy az angol mondatban nincs vessző. Tehát az angol és a magyar nyelv közti központozásbeli különbség megint hibalehetőséget rejtett magában.

A fent ismertetett szövegek fordításainak hibaelemzése számos tanulsággal szolgált. Mivel célunk a szövegek nehézségének szintaktikai szempontú jellemzése, most összefoglaljuk azokat az elsősorban szintaktikai és másodsorban egyéb jelen-

ségeket, amelyekről az elvégzett munka alapján elmondhatjuk, hogy az idegen nyelvű műszaki szövegek nehézségi fokát befolyásolhatják.

Első megállapításunk, hogy a szöveg nehézsége nem elsősorban és nem feltétlenül az egyes mondatok szintaktikai bonyolultságának, hanem sokkal inkább a szöveg logikai struktúrájának a függvénye, amely struktúra a szövegszerkesztő elemeken (kötőszavakon, névmásokon) nyugszik. Ezeknek a megléte a szöveg megértését könnyíti, hiánya jelentősen nehezíti. Tapasztalatunk szerint ez mind a három vizsgált nyelv esetében így van.

A szöveg nehézségét az is befolyásolja, hogy milyen mértékben felelnek meg az idegen nyelv központosági szabályai a magyar nyelv hasonló szabályainak. Ha a megfelelés kismértékű, a nehézségi fok nagyobb lesz.

Nehézséget okoz az általunk grammatikai jelöletlenségnek nevezett jelenség. Ezen azt értjük, hogy vannak esetek, amikor bizonyos szavak mondatbeli szerepét nem a morfológiai jelek, hanem egyéb eszközök fejezik ki, pl.: a szórend, az aktuális tagolás szabályai, a szöveg tartalmi összefüggései, logikája. Ide sorolhatjuk a grammatikai homonímia és az általában vett homonímia körébe tartozó eseteket is.

A szórend és az aktuális tagolás kérdéseit munkánk későbbi szakaszában fogjuk részletesebben megvizsgálni, de fontosságukra már ebben a szakaszban is fény derült. E kérdések elemzése a szövegnehézség megállapítása és a fordítás tanítása szempontjából is figyelmet érdemel.

A szöveg nehézségét befolyásoló mondat szerkezeti jelenségek a következők voltak:

- az összetett állítmány, ha főnévi része több bővítményt is hordoz (orosz, angol), és emiatt az igei rész és a főnévi rész messze esik egymástól;
- az alany, ha több bővítménye is van (angol);
- a szenvedő állítmány (orosz, angol, német);
- két azonos mondatrész közül a második helyen szereplő, ha további bővítményeik vannak, és emiatt a két azonos mondatrész túl messze kerül egymástól (orosz);

- olyan határozók és határozó alakú jelzők, amelyekben az előljáró és a szorosan hozzátartozó főnév között más bővítésmények is vannak (angol, orosz, német);

- a jelzői mellékmondat főmondatában az utalószó hiánya (angol, orosz, német);

- a birtokos jelző, ha birtokos névmással van kifejezve (orosz);

- több birtokos, egy birtok esetén a birtok hovatarozása (ez a fordítói kompetencia kérdését is felveti), (orosz);

- mellékmondat elején lévő vonatkozó névmás (német, orosz);

- a magyar mondat szerkezettől lényegesen eltérő szerkezet (angol);

- rövidített, mellékmondat értékű mondat szerkezetek (orosz, angol, német).

A mondatok grammatikai bonyolultsága, mint látjuk, akkor jelent csak megértési nehézséget, ha nem áll a fordító rendelkezésére elegendő grammatikai fogódzó annak eldöntésére, hogy melyik szó milyen mondatrész szerepét tölti be. Tehát amikor egy szöveg nehézségét még lefordítása előtt szeretnénk megállapítani, egyelőre elsősorban szintaktikai szempontból, azt kell számba venni, hogy hol nem elegendők a szintaktikai kapcsolódásokra utaló jelek, ami szükségessé teszi, hogy a forrásnyelvi szöveget a magyarra fordított változattal, esetleg változatokkal alaposan összehasonlítsuk.

AN ANALYSIS OF THE DIFFICULTY GRADE OF TECHNICAL
TEXTS IN FOREIGN LANGUAGES

Erzsébet Gyömörey

The linguistic literature including text linguistics has dealt very little up to the present with the difficulty grade of technical texts as far as their translation is concerned. The analysis of this question is very important, as the result of such an analysis may promote the comparative analysis of separate languages on one hand and may help methodological work carried out at universities and colleges on the other.

As our students have to translate technical texts of medium difficulty at proficiency examinations, it is important to determine all the features which may be characteristic of such texts. This study summarises the result of an analysis of Russian, English and German technical texts, mainly from a syntactical point of view.

The basis of the analysis was altogether 250 translations made by students of the TUB.

АНАЛИЗ СТЕПЕНИ ТРУДНОСТИ ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ
НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ

Эржебет Демерей

Лингвистическая литература, в том числе лингвистика текста до сих пор лишь затрагивала некоторые вопросы анализа трудности технических текстов на иностранном языке. А тщательный анализ данного вопроса очень важен, потому что результаты такого анализа могут способствовать с одной стороны углублению сопоставительного анализа отдельных языков, а с другой стороны методическим работам, проводимым в настоящее время в университетах и институтах инженерного профиля.

Наши студенты должны переводить на экзамене по иностранному языку тексты средней трудности, поэтому важно определить грамматические и синтаксические явления, характеризующие такие тексты.

Настоящая работа суммирует результаты, полученные на основе анализа в первую очередь с синтаксической точки зрения текстов на русском, немецком и английском языках.

Анализ проведён на основе 250 переводов студентов нашего института.

A MŰSZAKI SZÖVEG

Kelemen Éva:

A FRANCIA SZAKSZÓKINCSTUDATÁSÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE

A címben felvetett probléma elemzéséhez szükséges a szaknyelv fogalmának meghatározása. Porcher némileg malíciózus fogalmazása szerint "a francia szaknyelv olyan elemek együttese, amelyek nem tartoznak a köznyelvbe. Valójában a szaknyelv fogalma azt az új megközelítést tükrözi, amely a hangsúlyt a nyelven belül látszólag speciális területekre helyezi (pl. tudomány, technika, gazdaság), vagyis mindarra, ami nem "irodalmi" vagy "turisztikai" kifejezésmód. ...A Föld nagy részén a francia nyelv határozottan visszaszorulóban van, ezért az érintettek ellenlépésekre készülnek, remélve, hogy speciális nyelvi szakterületeken (...) nagyobb siker érhető el, mint az általános francia nyelv tanításán keresztül." ^{1/} Nyilvánvaló tény, hogy sem tartalmi, sem nyelvi szempontból nem beszélhetünk egységes szaknyelvről. Célszerűbb az a megközelítés, amely különféle szempontok alapján osztályozza a szaknyelv típusait, megkönnyítve ezzel a nyelvészeti vizsgálatokat is.

Gérard Vigner a megjelentetés módja, a közlés formája és a befogadó szerint tesz különbséget a szaknyelv egyes típusai között. A megjelentetés módja szerint megkülönböztet elsődleges és másodlagos publikációkat. Az első csoportba tartoznak az olyan típusú közlemények, mint pl. folyóiratcikk, beszámoló, tankönyv, doktori értekezés, a másodikba pedig a bibliográfiák, katalógusok, közlönyök stb.

A tudományos közlés formája lehet szóbeli (egyetemi előadás, tudományos vita, ülés, konferencia) vagy írásbeli (l. elsődleges és másodlagos publikációk).

A befogadók szempontjából beszélhetünk pedagógiai jellegű szövegekről (tankönyv, egyetemi jegyzet), tudományos szövegek-

ről (szakkönyv, szakcikk, kutatási napló v. jegyzőkönyv), valamint tudományos-népszerűsítő szövegekről (pl. az "Élet és Tudomány"-hoz hasonló kiadványok).

Az eddigiekből is kitűnik, hogy a különböző típusú szövegek pragmatikai funkciója (érvelő, magyarázó, leíró) eltérő, valamint nyelvi szervezettségükben is más-más jellemzőket találunk.

André Phal, a szaknyelvkutatások egyik úttörője nem a szövegek funkciója felől közelített a kérdéshez, hanem a köznyelvtől az egyre speciálisabb nyelvhasználat felé vezető utat vizsgálta. Szerinte téves az a megközelítés, amely szerint "a tudomány képviselői által használt nyelv önálló rendszert alkot, amelyet a (francia) mindennapi nyelv rendszerével szembeállítva határozhatunk meg. Valójában ugyanarról a nyelvről van szó, csak éppen alkalmazását korlátozzuk bizonyos formákra és az emberi cselekvés bizonyos területeire. A nyelv használatának módja, annak célja különbözik, nem pedig a nyelv maga."^{2/}

A szaknyelvvvel foglalkozó kutatások egyik legproblematikusabb területe a lexika.^{3/} Nem könnyű választ találni az olyan - látszólag talán egyszerűnek tűnő - kérdésekre, mint pl. milyen elméleti kritériumok alapján írható le a szakszókincs, hogyan választható el a köznyelvtől, milyen módszerrel állítható össze megbízhatóan egy adott szakterület szókészlete, létezik-e több tudományterületre kiterjedő közös szókincs. A válaszokat illetően a legeltérőbb nézetek léteznek - ha nem is mindig békésen - egymás mellett.^{4/}

A legfontosabb szókincsvizsgálatok Franciaországban a 60-as években a következőkön alapultak: elvégezték egy adott korpusz vizsgálatát gyakorisági kritériumok alapján, majd ebből kiszűrték a leggyakoribb szavakat, szerkezeteket, nyelvtani elemeket. Ennek a G. Gougenheim által irányított (és sok más jeles kutató, mint pl. R. Galisson, A. Sauvageot, R. Michea nevével fémjelzett) kutatássorozatnak leglátványosabb eredménye volt a Français Fondamental (a mai francia nyelv leggyakrabban használt elemeit tartalmazó összeállítás), amely számos fogyatékosága, merevsége ellenére hosszú évekre irányt szabott a módszertani kutatásoknak és meghatározta a nyelvkönyvírési

gyakorlatot.

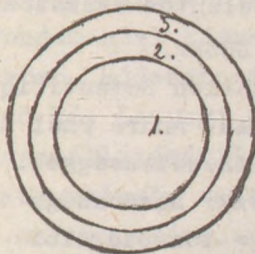
A Français Fondamental elvei alapján, ugyanezt a módszert követve próbálta több kutató is a szaknyelv "Français Fondamental"-ját, valamennyi szakterületre érvényes közös lexikai és nyelvtani törzsanyagát létrehozni.

Ezt a megközelítést jól szemlélteti André Phal táblázata:

Nyelv	Köznyelv	Ált. tud. szaknyelv	Szakterületek spec. nyelve
Lexika	Köznapiszókinccs (Ksz)	Ált. tudom. szókinccs (a köznyelv szavai, szűkebb, spec. jelentéssel) (Tsz) Tsz < Ksz	Tud. szókinccs + az egyes szakterületek spec. szókinccs Ssz Tsz + $\begin{cases} \text{Ssz 1} \\ \text{Ssz 2} \\ \text{Ssz 3} \end{cases}$
Szabályok	Általános mondattan	Tud. mondattan (Az ált. mondattannál szűkebb spec. elemeket is tartalmaz!)	

Mint a táblázat mutatja, a nyelv lexikai szervezettségét tekintve három szintre osztható: 1. a köznyelvi kommunikáció szavai 2. a különféle tudományterületek közös szókinccse 3. az egyes szakterületek speciális szókinccse.

A nyelvet tulajdonképpen kifelé csökkenő tartományú koncentrikus körként fogja fel, amelyben kifelé haladva találjuk a köznyelvtől legtávolabb álló terminusokat.

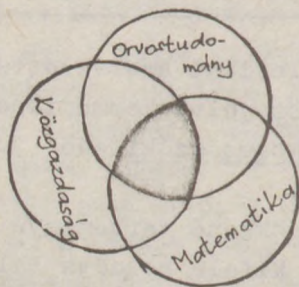
1. köznyelv
2. általános szaknyelv
3. speciális szaknyelv

A közös szakszókinccs meglétére utaltak tapasztalati tények is. A szakszavak jelentős része ugyanis egyszerű átvétel a köznyelvből (pl. fűrészfog, épületszárny), amely speciális jelentését gyakran csak nyelvi környezete által nyeri el.

Az "attaquer" (támadni) köznyelvi szó akkor válik szakszóvá, ha pl. a következő mondatban használjuk: "Le métal est attaqué par l'acide." (A sav megtámadja a fémet.)

Az általános szakmai szókincs meglétére utal az is, hogy azonos köznyelvi szavak gyakran fordulnak elő több szakterületen eltérő jelentéssel. (Pl. az "opération" mást jelent a matematikában, közgazdaságban vagy az orvostudományban.) Ilyen példák sokasága arra enged következtetni, hogy létezik egy olyan szókincsminimum, amely valamennyi tudományos és technikai ágazatban közös.

A következő sematikus ábra mutatja az elgondolás lényegét: a világos körök egy-egy tudományt vagy tudományterületet jelölnek, a sötét rész pedig a metszéspontjaik által határolt tartományba eső közös szavakat, amelyek végül - az eljárás megsokszorozása után - az általános tudományos szókincset alkotják.

A fentebb vázolt elvek alapján két jelentős szakszókincs-összeállítás született: a VGOS és a LESEF.

A VGOS (Vocabulaire Général d'Orientation Scientifique - Általános Tudományos Szókincs) kidolgozását André Phal irányította - tiszteletre méltó módszertani következetességgel. A munka során a következő eljárást alkalmazták: huszonnégy tudományos művet dolgoztak fel, amelyek többsége középiskolai tankönyv volt. 1 794 500 szót elemeztek, amelyek közül kizárták a Français Fondamental-ban szereplő nyelvtani segédszavakat (névelőket, személyes névmásokat), tulajdonneveket, mértékegységek nevét, valamint a pedagógiai segédszavakat (osztály, tábla stb.). Így 40 000 szó maradt, amelyeket gyakoriságuk és

szövegösszefüggésbeli előfordulásuk szerint tovább vizsgáltak, míg végül eljutottak ahhoz az 1 160 szóhoz, amely a VGOS-t alkotja. Ezek a következőképpen oszlanak meg:

141 nyelvtani segédszó

1019 önálló jelentéssel rendelkező szó

az 1019 szóból 475 főnév

298 ige

206 melléknév

40 -ment végű (tehát szebályos) határozószó.

A főnevek többsége műveletet (traitement), jelenséget (réaction, explosion), ill. általános kategóriákat, alapfogalmakat fejez ki (temps, espace, valeur, base).

Az igék nagyrésze az ún. primer igék csoportjába tartozik, amelyek a köznapi lexika részei, de eredeti jelentésük elhalványul gyakori perifrasztikus alkalmazásuk következtében.

Pl. admettre une hypothèse - felállítani egy hipotézist, - comprendre 3 parties - három részből állni,

établir un rapport - összefüggésbe hozni

Minden alapossága ellenére a VGOS hiányosságának tarthatjuk, hogy csak didaktikai jellegű és csak írott szövegeket vizsgált, ami miatt a szaknyelv egészére vonatkozó érvényessége megkérdőjelezhető.

Az Yves Duverger irányításával elkészült LESEF (Lexique pour l'Enseignement scientifique en Langue française - A francia nyelvű tudományos oktatás szókincse) célja a Français Fondamental kiszélesítése volt, elsősorban matematikai irányban. Módszere megegyezik a VGOS-ével, de szűkebb körre terjed ki. Lényegi eltérés csak abban van, hogy a szókincs összeállításánál a LESEF a nyelvhasználat körülményeit is figyelembe vette. Tekintettel volt a tanulók és az oktatás színvonalára, az adott ország sajátosságaira, a szóbeliség vagy írásbeliség kérdésére stb.

Az elemzésre szánt korpusz sokkal változatosabb anyagokat tartalmaz, mint a VGOS. A betűrendes mutatón túl találhatóak ún. referencia-dossziék is, amelyekben a szavakat témakörönként is csoportosítja és konkrét szöveggörnyezetben mutatja be használatukat.

A fent bemutatott két, meghatározó fontosságú kutatás számos pozitív és negatív vonást is magán visel. Kétségtelen tény, hogy a nyelvi formák stilisztikai, gyakorisági vizsgálata az objektivitás látszatát kelti, holott a gyakoriság legfeljebb egy adott szakterület esetében lehet mérvadó. A gyakorisági listák felállítása a nyelvnek azon a - mára már némileg túlhaladott - felfogásán alapult, amely a nyelvet mereven lexikára és szintaxisra osztotta.

A VGOS és a LESEF gyakorlati haszna elsősorban abban nyilvánul meg, hogy elősegíti egy-egy adott szakterület nyelvi tartalmának meghatározását, valamint megkönnyíti pedagógiai segédanyagok (gyakorlatok, tankönyvek) összeállítását.

Az elmúlt másfél évtizedben a kutatók figyelme a köznyelv és a szaknyelv közötti kapcsolat más aspektusaira irányult. A köznyelv és a szaknyelv rendszerét megpróbálták mozgásában, kölcsönhatásában vizsgálni. A két nyelv közötti különbség meghatározásához Phal szemlélete, amely a szaknyelvben a köznyelv redukált változatát látta, nem bizonyult elég rugalmasnak. Gyümölcsözőbbnek látszott az a felfogás, amely két változó, dinamikus rendszert tételezett fel, ahol jelentősek az eltérések, de legalább ilyen fontos a kölcsönhatás is.^{5/}

A köznyelvben, mivel számos regisztere van és a nyelvhasználat a mindenkori beszédhelyzet függvénye, egy jelöltre több jelölőt is használhatunk (pl. souliers/godasses - cipő/csuka). Ezzel szemben a szaknyelvet mindig az egyértelműségre való törekvés jellemzi, tehát egy jelölthöz általában csak egy jelölő tartozik. (A hidrogénnek vagy az emelődarunak nemigen léteznek nyelvi változatai.) Az egyértelműségre való törekvés a szaknyelv általános jellemzője, de nem minősít egy-egy terminust. Az ugyanis, hogy szakszónak tartunk-e egy adott szót, az a vonatkozó tudományág pillanatnyi helyzetétől is függ. Ez magyarázza a két szókincs flexibilitását, állandó cseréjét; ami ma szakszó, lehet, hogy holnap már köznyelvi szó lesz, és megfordítva.

A "manoeuvre" szó története jól illusztrálja ezt a folyamatot. A XIV. században "nehéz fizikai munka, robot" értelemben köznyelvi szó volt, a XVI. sz.-ban hajózási, a XVII.sz.-ban pedig katonai szakszóvá alakult, ma speciális jelentései mellett ismét köznyelvi szó. Érdekes a "zone" főnév karrierje is. A XII. sz.-tól "övezet" értelemben köznyelvi szó, majd csillagászati, földrajzi szakszó lett. A mai köznyelvben is övezetet jelent, de ezzel párhuzamosan "lesüllyedt" az argóba is, ahol a legnyomorúságosabb külvárosokat jelenti, friss továbbképzett alakokkal gazdagítva a nyelvet. (A "zonier", "zonard" - stílusértékében a magyar csövesnek felel meg) Egy-egy képző is meglepő pályát futhat be. Az -ique^{6/} képző régóta létezik a francia nyelvben (főleg filozófiai, teológiai szókinszben - analytique, apologétique stb.), produktív képzőként viszont az utóbbi években soha nem látott gyorsasággal képződnek vele az új szakszavak, különösen az informatika területén (bureautique, biotique, médiatique, robotique, télématique stb.). Az új képződmények valamennyien nőnemű főnevek és egy tudományág vagy szakterület nevét jelentik, ami azt is bizonyítja, milyen kiválóan illeszkednek a nyelv rendszerébe. Arra nézve viszont csak találgatások vannak, miért pont a -tique képző vált hirtelen és spontán módon ilyen népszerűvé. Elterjedéséhez feltehetően fonetikai és kulturális tényezők is hozzájárultak.

A köznyelv és a szaknyelv egyaránt változó rendszert alkotnak, de változási sebességük igen eltérő. A szakszókinsz változása mindkét irányban (keletkezés, elhalás) sokkal intenzívebb, mint a köznyelvé, ami nyilván a tudományos-technikai forradalom következménye. Külön figyelmet érdemel az a tény, hogy nemcsak a változás sebessége szempontjából különböznek, hanem a változások jellege is eltérő.

A köznyelvben igen gyakori a több dolog jelölésére is alkalmas azonos szó, a poliszémia előfordulása (Pl.: bureau - iroda és íróasztal). A szaknyelvben viszont a jelölt megszűntével (régis eljárások, eszközök, elavult fogalmak eltűnésével) a jelölő is eltűnik a használatból. Helyére új szó kerül az új fogalmak, jelenségek megnevezésére. A régi jelölő szeman-

tikai megváltozása, "feltámasztása" új jelölt megnevezésére viszonylag ritka. A szaknyelvben legfeljebb homonímákról beszélhetünk, ugyanis egy adott szakterület egy szónak csak a maga számára érvényes jelentését vállalja. Jól látható mindez a "charbon" (szén) szó jelentésváltozataiban. A bányászati és az ipar számára a "charbon" karbonból álló anyagot jelent. Ugyanez a szó az orvostudományban egy betegség neve, míg a köznyelvben elveszti speciális jelentéstartalmát, csupán olyan anyagot jelöl, amely ég és fűt.

A szaknyelv és a köznyelv közötti egyik leglényegesebb eltérés a szinonimák használatában mutatkozik meg. A szaknyelvben használatuk elenyésző, mivel ez ellentmondana a mindenkori egyértelműségekre való törekvésnek. Példaként lássuk a víz definícióját: "L'eau est un corps qui résulte de la combinaison d'un volume d'oxygène et deux volumes d'hydrogène (H₂O)." (Petit Robert 1973) Magyarul: "A víz egy térfogat oxigént és két térfogat hidrogént tartalmazó anyag." A fenti definícióban egyedül a "corps" (anyag) helyettesíthető más szóval, a "liquide"-del (folyadék), de ebben az esetben nem szinonimáról van szó, hanem egy alacsonyabb kategóriába tartozó szó használatáról, amely ebben az esetben alkalmas arra, hogy pontosan kifejezze ugyanazt az adott realitást. A köznyelvben az egyértelműség nem olyan fontos követelmény, mint a szaknyelvben, ami lehetővé teszi a szinonimák széleskörű használatát is, amely a nyelv gazdagságának egyik forrása. Lássuk ezt egy példán: "Je viendrai après ton départ." (Elutazásod után fogok megérkezni.) "Tu partiras avant ma venue." (Érkezésem előtt fogsz elutazni.) A két mondat közé ha nem is lehet egyenlőségjelet tenni, de a közöttük lévő szemantikai közelség nyilvánvaló. Ilyen jellegű átalakítás a szaknyelvben igen ritkán fordulhat csak elő.

Az egyértelműség/többértelműség szempontjából fontos megemlíteni, hogy míg a köznyelvi szövegek esetében számításba kell venni a kulturális közegtől, kortól, civilizációtól függő több különböző olvasat lehetőségét, a tudományos szövegnek nem lehet több olvasata, ez ugyanis megkérdőjelezné a tudományos igazság kifejezésének és értelmezésének általános

érvényét.

A köznyelvben és a szaknyelvben egyaránt előfordulnak idegen átvételek, de ez utóbbiban sokkal gyakrabban és nagyobb számban. Gabriel Otman közelmúltban megjelent cikke^{7/} jól illusztrálja a mai francia nyelv (és különösen a szaknyelv) küzdelmét az angol ill. amerikai szóáradat franciásítása érdekében. A franciához közelálló angol szavakat próbálják a francia helyesírás szabályaihoz "idomítani" (portability - portabilité, monitor - moniteur, decoder - décodeur, coding - codage), vagy új francia szóval helyettesíteni az angol kifejezést (software - logiciel).

Végül érdemes néhány szót szólni a szaknyelvre legjellemzőbb szóképzési eljárásokról is.

Mint A. Phal gyakorisági szótárából láthattuk, az összeállításba felvett szavak többsége főnév. Ennek magyarázata feltehetően az, hogy a szakszöveg elsődleges funkciója a denomináció. Szófajilag tehát a főnevek az elsőbbség, a többi szófaj - az esetek nagy részében - különböző szóképzési eljárásokkal ebből a kategóriából indul ki. (Pl.: dépôt - déposé, déposition; ion - ionique, ioniser, ionisation, ionisable.)

A leggyakrabban alkalmazott szóképzési eljárások a deriváció és a szóösszetétel. Az előbbin belül a szuffixáció esetében a következő képzők a legjellemzőbbek a szaknyelvre: -iser, -ifier az igéknél (intensifier, cristalliser), -age, -ation, -eur a nominalizáció esetében (freinage, rotation, codeur), -isé, -able a melléknevek képzésekor (ionisé, inapplicable). A prefixációra főleg a dé- fosztóképző és a re- ismétlődést kifejező képző használata jellemző. (faire - défaire - refaire, composer - décomposer, activer - réactiver)

Szóösszetételek létrehozásakor két alapvető eljárás figyelhető meg. Az első régi görög és latin eredetű szavak összevonásából^{8/} áll. Ez a képzési mód elsősorban a kémia és a farmakológia területén gyakori (nucleo-protéine, pharmacodynamie). A másik eljárás már létező elemekből hoz létre új szemantikai egységet. Ez az ún. szintagmatikai összetétel, melynek előnye a pontosság, részletesség és ugyanakkor a tömörség.

A szintagmatikai összetételeket elsősorban nem formai, hanem tartalmi ismérvek alapján lehet két csoportra osztani. Az elsőbe olyan lexikai egységek tartoznak, amelyek az adott jelenség, eszköz stb. belső tulajdonságait fejezik ki. Nyelvi sémája általában a következő:

Főnév + á + Főnév

moteur á explosion - robbanómotor
appareil á commande manuelle - kézivezérlésű gép
cuisinière á gaz - gáztűzhely

A második csoportba a jelölt funkciójára utaló kifejezések sorolhatók. Ezek sémája kétféle lehet:

a.) Főnév + á + Főnévi igenév

machine á coudre - varrógép

b.) Főnév + de + Főnév

cours de recyclage - átképző tanfolyam
niveau de vie - életszínvonal

Az utóbbi néhány évben átfogó szókincsvizsgálatok már nem születtek. A nyelvészet és a módszertan figyelme más, átfogóbb kérdésekre, nagyobb egységekre irányult. A nyelvi szituáció, a nyelvtanulók igényei, a nyelvi és szaknyelvi kommunikáció feltételeinek tisztázása más megközelítést igényelt.

Ennek ellenére elmondható, hogy a szókincs területén fontos részeredmények születtek, de a kérdés továbbra sem tekinthető sem lezártnak, sem másodlagosnak, hisz a napi gyakorlat is azt mutatja, hogy a szakemberek közötti írott vagy szóbeli információcsere sikere nagyban függ a közös szókincs használatától. A siker biztosításában a nyelvészeknek is van még tennivalójuk.

J e g y z e t e k

1. in R. Galisson-D. Coste: Dictionnaire de didactique des langues, Hachette 1976. (230.o.)
2. A. Phal: De la langue quotidienne á la langue des sciences et des techniques (in: Français dans le Monde N^o61, Décembre 1968, 7.o.)
3. A szókinccsel kapcsolatos publikációkban a legteljesebb terminológiai zűrzavar uralkodik. Az egy nyelvészeti irányzathoz tartozó kutatók valamelyest próbálják azonos terminológiához tartani magukat, de az irányzatok között már közel sincs meg az egyetértés. A különböző szerzők gyakran szinonimaként használják a vocabulaire/lexique szavakat a "szókincs" jelölésére, vagy "szó" értelemben használják a következő terminusokat: mot, vocable, terme, sème, sémème, léxie, lèxème, monème.
4. Példaként említhető Jan Janeček vitája azon szerzőkkel, akik a fokozatosság elvét félretéve lehetségesnek tartják a szaknyelvoktatást már a nyelvtanulás kezdeti stádiumában. (J. Janeček: Enseigner le français, langue de communication scientifique in "Travaux et Documents de l'ANSULF N^o2 1985)
5. A kérdésről l. részletesebben J. Peytard szellemes cikkét a mini- prefixum elterjedéséről, valamint P. Gilbert cikkét a szakszavak átkerüléséről a köznyelvbe. (in: "Langue Française" 1973 február)
6. Arm H. Ibrahim: Les néologismes en -tique et en -ciel: radioscopie d'une réussite (in: Français dans le Monde N^o205, Novembre/Décembre 1986.)
7. G. Otman: Technologies nouvelles: heureux transfert (Français dans le Monde N^o202, Juillet 1986.)
8. A latin és görög eredetű szakszavak nagyszerű gyűjteménye a "Petit Retz-Morvan" szótár, melynek külön érdekessége, hogy az eredeti képzők sokszor már elhalványult jelentését is megadja. (Editions Retz, Paris 1985)

Felhasznált irodalom:

1. O. Ducrot-T.Todorov: Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage (Seuil, 1972)
2. R. Galisson-D. Coste: Dictionnaire de didactique des langues (Hachette, 1976)
3. Le petit Retz-Morvan (Retz, 1985)
4. A. Phal: Vocabulaire général d'orientation scientifique (Didier-Crédif, 1971)
5. G. Vigner: Didactique fonctionnelle du français (Hachette, 1980)
6. G. Vigner-A. Martin: Le français technique (Hachette, 1976)
7. L'initiation des étudiants et chercheurs étrangers à la langue française, 3e stage d'information (Crédif, 1965)

SOME QUESTIONS OF THE ANALYSIS OF FRENCH SPECIAL LITERATURE

Éva Kelemen

1. There are different views about the notion of "special literature". According to some researchers "special literature" is everything that is not fiction or colloquialism, i.e. they consider it a reduced variety of the everyday language. (A. Phal, Y. Duverger)
According to others (e.g. Vigner) "special literature" can be characterized by the form of representation, the means and ways of communication and reception.
2. The evaluation of two significant vocabulary analysis
  - a. André Phal: VGOS (Vocabulaire Général d'Orientation Scientific) Phal et. al. have tried to form and analyse a basic material - both lexical and grammatical - valid for each special field.
  - b. Yves Duverger: LESEF (Lexique pour l'enseignement scientifique en langue française)
LESEF has been done with the same method as VGOS for the language of mathematics with the difference that it has also taken into consideration the circumstances of the language and its modifying function.
3. The relationship between colloquial language and special literature
It contains the following problems:
  - the exchange of vocabulary,
  - the identity and difference of the development and changes of the two systems,
  - polysemy,
  - homonymy,
  - the role of synonyms,
  - words of foreign origin,
  - English set phrases.

4. The most typical ways of word formation

- a. derivation
  - suffixation
  - prefixation
- b. compounds
  - contraction of words of Latin and Greek origin
  - syntagmatic compounds

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА

СПЕЦИАЛЬНОСТИ

Ева Келемен

- I. В связи с определением понятия языка специальности имеются некоторые расхождения мнений. Есть исследователи, которые считают, что язык специальности это способы выражения, не входящие в так называемый литературный и обиходный регистры национального языка; по их мнению, язык специальности является минимизированным вариантом разговорной разновидности языка. /A. Phal, Y. Duverger/
Другие исследователи /так например G.Vigner / определяют язык специальности на основе способа репрезентации, формы сообщения и осуществления его восприятия.
2. Оценка двух значительных исследований по французской спец-лексике
  - a/ André Phal: VGOS /Vocabulaire Général d'Orientation Scientifique/
A. Phal со своими коллегами сделал попытку создания и анализа общего основного материала по лексике и грамматике, который соответствует всем отраслям.
  - б/ Yves Duverger: LESEF /Lexique pour l'enseignement scientifique en langue française/
Словарь LESEF, который охватывает спецлексику по математике, составлен по таким же принципам, как и VGOS, но он отличается от последнего тем, что отражает и разные условия употребления языка.

3. В круг проблематики отношений разговорного и специального "языков" входят: взаимный обмен словами, тождество и различие в развитии, изменения вышеназванных двух систем, явления полисемии, гомонимии, роль синонимов, заимствованные слова и так называемые англицизмы.

4. Наиболее характерные способы словообразований в языке специальности:

а/ деривация: с помощью суффиксов и префиксов

б/ словосложение: на основе латинских и греческих слов, заимствование новых слов /терминов/ на основе синтагматических сочетаний

Dr. Sturcz Zoltán:

MŰSZAKI STILUSELEMÉK MODERN IRODALMI NYELVÜNKBEN

Bevezető

Bevezetőként a meglepő cím és téma magyarázataként szeretnék néhány dolgot leszögezni. Néhány évvel ezelőtt a műszaki nyelv szerkezetének vizsgálata során a melléknévi igeneves szerkezetekkel foglalkoztam. Ennek kapcsán összevetettem néhány műszaki és irodalmi szöveget. Az összevetés során figyeltem fel arra, hogy némely irodalmi szöveg vagy szövegrészlet kis túlzással és beleérző képességgel egy-egy műszaki szöveg parafrázisaként kezelhető. Így a műszaki nyelv alapján elindulva kezdtem el irodalmi szövegeket elemezni, megpróbálni bizonyítani vagy cáfolni az első felismerések alapján felállított hipotéziseimet. Úgy tűnik, hogy a hipotézis, mely szerint modern irodalmi nyelvünkben műszaki stíluselemek fedezhetők fel, igaz, de ez a stilisztikai jelenség olyan művelődéstörténeti, irodalomtörténeti, nyelvészeti, szociológiai jelenségek között bukkan fel, hogy természetét teljes pontossággal felrajzolni hosszú kutatás alapján lehet csak. Éppen ezért jelen téziseim, melyek dolgozatomban megfogalmazódnak - kutatásaim kezdeti szakaszát jelezve - kérdésfelvetésként, vitaajánlatként is felfoghatók.

Dolgozatomban az első részben azzal foglalkozom, hogy milyen történelmi utakon és okokon keresztül jutottak a műszaki szöveg némely stíluselemei az irodalmi nyelvbe, majd a stíluselemek formáiról esik szó, és végül az irodalmi műfajok, illetve néhány szerző viszonyát vizsgálom e stíluselemekhez. Szükséges megjegyezni a következőket: a műszaki stíluson, illetve nyelven a szaknyelvek, a technika, az ipar nyelvének egészét értem.

Továbbá a műszaki nyelvből eredő hatások a direkt és indirekt mező közötti skálán igen különféle módokon érvényesülnek, de leginkább az indirekt formák kapnak szerepet.

I.

Kor- és stílustörténet szempontjából a műszaki stílus-
elemek megjelenése és beépülése az irodalmi nyelvbe három
szakaszra bontható. Az előtörténet a XIX. század második
fele; a folyamat kibontakozása és megerősödése a XX. század
elejétől az ötvenes évekig tart; majd a hatvanas-hetvenes
évektől kezdve egy újabb korszakot különíthetünk el.

Az előtörténethez tartozik, hogy a XIX. század második
felében a tudományos stílus - azon belül a természettudomány
nyelve - bonyolult társadalom- és kulturtörténeti hatások
eredményeként mély benyomást tett az irodalmi látásmódra és
nyelvre. A reáliák és a humaniórák több évszázados rivalizáló
küzdelmében először kényszerítették tartalmilag és bizonyos
fokig nyelvileg korszakváltásra, elsődlegességének elveszté-
sére a humaniórákat. A természettudományoknak sikerült áttör-
ni a humaniórák által rájuk kényszerített antropomorf szemléle-
tet, sőt módszereikkel - amelyek egyébként győzelmük fegyverei
voltak - betörték humán területekre. A felerősödött folyamat
kordivattá vált, mely leginkább az irodalmi életben - azon
belül főleg a prózában és a publicisztikában - tükröződött.
Szemléltető példaként elég belelapozni Jókai regényeibe; pl.
A fekete gyémántok első harminc oldala vaskos természettudo-
mányi leírás irodalmi köretben. A tematikai-nyelvi korszellem
annyira magával ragadó, hogy még az e korról foglalkozó mai
irodalomtörténész is olyan címekben gondolkodik mint: A lélek
kémiaja; A romantikus élet-axiómák; Hipotézisek és hiperbóla;
A jellem automatizmusa stb. (1.) Az irodalom terén e stilsz-
tikainak minősíthető folyamat a századfordulón nyeri el egyen-
súlyát, de ekkor - talán részben éppen e megnyugvás egyik
ellenhatásaként - a modernista-avantgardista irányzatok jelent-
keznek, és mint mindenben, az irodalmi stílusban is a szélső-

ségekig jutnak: a technika nyelvét - bizonyos értelemben és áttételekkel - mintának tekintik. Pontosabban ettől kezdve számolhatunk azzal a ténnyel, hogy az irodalmi szövegekben szervesen jelen vannak egy más stílusnem, a műszaki stílus elemei. Természetesen eddig is lehetett műszaki tárgya és nyelve egy-egy irodalmi műnek (lásd: Homérosz: pajzsleírás; Goethe: Faust; Petőfi: Vasúton; Madách: Az ember tragédiája stb.), de most nem egyszeri és egyedi jelenségről van szó, hanem általánosan mérhető, statisztikailag jellemezhető nyelvi hatásról. E hatás igen bonyolult összetevőkből elemezhető ki. További kérdés, hogy ez mennyire explicit és implicit összetevőkből áll, és egyáltalán mennyi benne a direkt - indirekt stílushatás aránya, illetve mennyi a stílusanalógia. Figyelembe kell venni azt a párhuzamosságot is, hogy ugyanakkor amikor a műszaki nyelv bizonyos stíluselemei hatnak az irodalmi nyelvre, az - mármint a műszaki nyelv - maga is kialakulásának, kiteljesedésének, önfejlődésének mennyiségi és minőségi értelemben is legnagyobb korszakát éli meg. A műszaki nyelvnek e századunkra jellemző és egyre növekvő túlsúlyossága erős presszionáló hatással van minden nyelvi stílusra, minden beszélő szubjektumra.

Ahhoz, hogy egy ilyen stílusorientáció bekövetkezhesék az irodalmi közegben, nagyban hozzájárult a századelejei modernista irányzatoknak az az ideológiai eleme, amely a gép, a technika iránt elvileg elkötelezte magát, ezzel mintegy tematikai alapot adott a műszaki stílus elemeinek. "... a művészet technikává akar lenni, iparrá, mérnöki egzaktságra törekszik, műszaki pontosságra, technikai érvényességre" - foglalja össze a kor egyik elemzője e törekvések lényegét. (2.) De idézhetünk korabeli kiáltványokból is: "A művészet halott. Éljen Tatlin új gépművészete." (3.) Még magát a legbelsőbb művészeti folyamatot is gépinek minősítették: "Belemelegedtek a játékba: előbb szétszedték a gépezetet, aztán újra összerakták hajlamaik szerint, és megint csak játékszert fabrikáltak az ihletből. Az ihlet átalakult, modernizálódott, elvesztette isteni jellegét, automatagéppé vált." (4.)

Ez az ideológiai megdolgozottság erősen hatott - és hat ma is - az emberi szubjektum világgépének és látásmódjának alakulására. A századeleji technikai heuréka- és örömlény mellé persze fokozatosan odalopta magát a technika okozta tragikum- és félelemélmény is, de ez az érzelmi kettősség csak még jobban elmélyítette a tudatban a technika jelenlétének megmásíthatatlanságát, alapot adva a műszaki nyelv felől jövő hatásoknak, figyelembe véve azt is, hogy maga a műszaki valóság is e tudat terméke.

A föntebb említett elvi nyilatkozatok döntőek, mint irányfordítók, de legalább ilyen fontos az is - mint minden irodalmi folyamatban -, hogy igen korán tematikailag, műfajilag, stilisztikailag alapnak tekinthető mintát találunk a lírában. Walt Whitman Téli mozdony című verse úgy szól, mint egy költőiesre sikerült műszaki leírás:

"Téged dalollok ....

fekete hengeres tested, aranyos bronzod és ezüst acélod,
súlyos harántrudaid, párhuzamos egyforma
kerekeid, forgó oldalt csikorgó kerekeid, ...
előre meredő nagy lámpásodat, ...
remekbe kovácsolt testedet, rugóid és szelepeid,
a kerekeid remegő ragyogását.

Te a modern élet példája ...." (5.)

A nyelvi újítás, az új stíluselemek befogadása szempontjából lényeges volt az, hogy a modernista - avantgardista irányzatok mélyen, mondhatni minden elődjüknél drasztikusabban hagyományellenesek voltak. Így nyelvi értelemben két út állt előttük: vagy az irodalmi nyelvben belülről fejlesztenek ki új stílust, vagy új - az irodalmon kívüli - mintákat keresnek, amelyeket adaptálhatnak céljuknak, ízlésüknek megfelelően. A programjaikban megfogalmazott valóságkeresés burkolt módon, de mindig tartalmaz nyelvi útkeresést is, amely két irányban realizálódott: az egyik szárnyon a zavar és szétzúzás után a dadáig jutott, a másikon a fegyelmezett, gépies rendet

teremtette meg. E keresés irányította a technika nyelvére a figyelmet, amelynek nyelve adekvát volt e törekvések ideológiai-tematikai irányával, és mint adekvát forma az új stílus egyik lényeges színező elemévé válhatott. Ennél persze bonyolultabb a helyzet, hiszen korábban az irodalomban a minták (témában, műfajban, stílusban) jól leírhatók; itt viszont nem volt irodalmi minta, csak az elvetés mechanizmusa működött. Mit tekintsenek nyelvi mintának? Egy műszaki leírást, szacikket vagy tervrajzszöveget? A műszaki-technikai stílusnem mint minta nem hathatott teljes szélességében a legdirektebb módon, bár ez az út sem kizárt, hiszen az avantgard hősidejében a műszaki-technikai kiállítások, a műszaki sajtó leglelkesebb hívei többen is, különösen a gépvers, a gépirodalom alkotói. A hatást, illetve a hatásmechanizmust a kor és a kordivat hordozta magában. A kordivat annyiban, amennyiben a századelő és a század emberét lenyűgözte a maga által teremtett technika: annak tárgyi, szellemi és nyelvi bővülésében, divatában élt, él. A kor a maga kommunikációs eszközeivel: a korlátlan mennyiségű sajtótermékkel, a rádió, film, magnetofon, tévé, video lehetőségeivel óriási műszaki-technikai tárgyismereti és nyelvi háttérrel teremtett meg. Ez annyiból fontos, hogy bármennyire extra vagy elvont nyelvi programot hirdet is meg egy irányzat, csak a nyelvi valóságra építhet és abból építkezhet. A dolog lényegét tekintve azt mondhatjuk, hogy a műszaki-technikai stíluselemek az ideológiai, tematikai, stílusújítási, kordivati tendenciák hatásaként nem, illetve nemcsak az elsődleges mintákból - azaz a valóságos szakszövegekből -, hanem a nyelv más rétegeiben és az alkotói agyakban élő (de rólok alkotott) másodlagos mintákból kerültek ki. Ez a megszúrtság a két stílusnem funkciójából is következik, hiszen az egyik objektív leíró, a másik szubjektív esztétikai irányú, valóságábrázolása ellenére is. Az objektív leíró műszaki stílus eszközei csak megszelidítve, a szubjektum által antropomorfizálva érkehetnek az irodalmi stílusba. Ezt az antropomorfizált átmenetet jól segítette a műszaki-technikai ismeretterjesztés,

publicisztika, mint köztes eszköz.

A hagyományoktól való eltávolodásban és az irodalmi stíluson túli eszközökhöz való fordulásban szerepe van annak is, hogy a XX. századi irodalmi nyelvben, de főleg a líra nyelvében, egy erőteljes depoetizálódási tendencia is jelen van. Természetesen ezek egymást erősítő tendenciaként is felfoghatók.

A hatvanas-hetvenes évek az irodalmi stílusra ható ilyen tendenciákban mind mennyiségileg, mind minőségileg bizonyos változást hoznak: tömören azt mondhatnánk, a tendencia totalizálódik. Az atomkorszak, az elektronika, a számítástechnika a technika oldaláról; a diákmozgalmak, a gazdaság-politikai tendenciák, a neoavantgard és más művészeti törekvések a társadalom és művészet oldaláról mintegy második nagy hullámát idézték elő a fentebb vázolt tendenciáknak. Azért lehet totalizálódást emlegetni, mert a jelenség, mint általános hatás és stilisztikai hatás tágabban tör be az irodalomba, de tulajdonképpen - a technizálódás, nem gazdasági-ipari értelemben - ösztársadalmi és világjelenséggé fokozódott.

II.

Ezek után vegyük sorra azokat a szinteket, ahol a műszaki-technikai stílus elemeinek hatása észlelhető az irodalmi stílusban. Elsőként a lexikai hatás vehető számba, már csak azért is, mert ez a legszembeötlőbb, statisztikailag leginkább kimutatható. Itt a statisztikailag jól érzékelhető jelenlétnek fontos a szerepe, mert ez teszi jellegzetessé, jellegadóvá a dolgot: anyagnevek (acél, azbeszt, vas, érc, üveg, ólom, bádóg, szurok, gránit, páncél stb.), műszaki tárgyak (öntőforma, vidia-kések, hűtő-keverék), mértani-matematikai-mérnöki fogalmak (kupola, tölcseres, haránt, perspektíva, horizontális, koordináta stb.) sokasága vonul be az irodalmi nyelvbe, nem vendégként, hanem állandó jelenlévőként. Mivel ezek többsége névszó, főleg főnév, így a költői képek alapjává válnak. A kép alapjaként viszont nyelvi

értelemben is determinálják a látásmód és a képalkotás egészét: a képzet- és jelzőtársítás, a megszemélyesítés ipari látásmódban, különleges metaforákban, színezteziákban lép elénk; így születhetnek ilyen sorok:

- "zengő acélból döglött sínekre
üvöltő lokomotívet lökünk"
- "vas-színű égbolt", "vas-szagú"
- "A nap a kupola legkisebb pontja fele gurul,
s a hegyek tölcserén a nyersbronz színeivel
önti le az embert."
- "Én fölnéztem az est alól az
egék fogaskerekére."
- "Üllőt csapott a tél, hogy megvasalja
a pántos égbolt lógó ajtaját"
- "hol a fémkeblű dinamókat szopják
a sivalkodó transzformátorok"

A lényege ennek a képalkotásnak az, hogy nem esetleges, hanem a már emlegetett nyelvileg konzekvens ipari látásmód jellemzi, ahogy egyik költő fogalmaz:

"Mintha csak pontos mechanikai rendszer
lenne az egész világ véges-végig a kék perspektívában."

Az író-költő szándékainak megfelelő műszaki lexikai alap, a szó, a kifejezés kiválasztása mindig erős tudatosságra, keresettségre vall. A szónak, illetve a fogalomnak ilyen kiválasztása egyben a szó, mint nyelvi elem felértékelődéséhez is vezet, amelyet egyébként többször is deklaráltak. E felértékelődés szellemében nő meg a névszók, főleg a főnevek kisugárzása és vonzasköre: azaz a környező szavakban, legtöbbször inkább egy egész szintagmában a kép alapját képező szójelentés és szóhangulat irányítja a többi elem kiválasztását; pl.:

- "páncélba erősödött kiáltások vasa dörren"
- "kiáltozva láncot csörömpöl"
- "a való anyag teremtett minket
e szörnyű társadalom
öntőformáiba lötytyintve
forrón és szilajon"
- "Elméembe, mint fémbe a savak
ösztoneimmel belemartalak"
- "az öntőműhely vasladik
s piros kisdedet álmodik
a vasöntő az ércformákba"

Az ilyen képek különösen akkor erősödnek fel stilisztikai hatásukban, ha bennük a köznyelvi-irodalmi nyelvi és a szaknyelvi kétpolusúság folytán erős szinesztézia vagy metonímia jelenik meg. Pl.:

- "döglött sínekre üvöltő lokomotívt lökünk"
- "Én fölnéztem az est alól az egek fogaskerekére"
- "Hallottam sírni a vasat"

Ez a nyelvi kétpolusúság, kontraszt nem pusztán nyelvi feszültség, hanem tartalmi is: a humanizált világ beépítő, megemésztő küzdelme a technizált világgal.

A főnév alapú látásmód nyelvileg a nominalizálódás irányába tolja a stílust. Ez a nominalizálódás a műszaki stílus egy másik elemét, az igeneveket (főnévi, melléknévi, határozói), főként a melléknévi igenevet helyezi előtérbe, amely - idézek - "különösen alkalmas az ilyen expresszivitás kifejezésére, amely egyesíti az itt jelentéktelen, de nem mellőzhető melléknévi szerepet az időbeli folyamattal." (6.) Természetesen itt már nehéz szétválasztani, hogy mennyi a stílusanalógia és a műszaki nyelvi hatás százalékos aránya, de az ilyen sorokban például direkt hatás fedezhető fel, a kiindulópont,

a minta - áttételeken keresztül - de műszaki szövegre vall:

"Alattomosan sikló, s izzó
vad örvényekkel verdeső
forgácsok, s rezek-permetezte
bőrt-égető aranyeső"

Mint azt az előbbi példa is mutatja az igenevek aránybeli növekedése részben az igék, részben a melléknevek csökkenését hozza, ami a dinamikusabb irodalmi jelleg felől a statikusabb (műszaki) felé billenti a mérleget. A melléknévi igeneveknek a melléknevek rovására történő terjeszkedése a hagyományos díszítő jellegű jelzői kapcsolatok átrendeződését is eredményezi, ami jól beleillik a már említett depoetizálódás tendenciájába.

További hatásként kimutatható a személytelenségre és az objektívizálásra való törekvés, amely lényegében már a nominalizálódás jelzett formáival kezdetét veszi. Az általánosságot kifejező egyes szám harmadik, valamint a többes szám első és harmadik személy általános használatú az ilyen tematikájú stílusú költeményekben; ez a személytelenségre utaló nyelvi forma ismét hatást, illetve azonosságot mutat a műszaki stílusnem jellemzőivel. Pl.:

- "Azbesztből, vasból és roppant
gránitból életet dobunk a világra"

Végül említést kell tenni arról, hogy a mondatszerkesztés területéről nem lehet egyértelmű hatást kimutatni, de bizonyos mondattípusok: a két tagmondatú összetett mondatok tiszta szerkesztése nyelvi-logikai értelemben a szaknyelvi fegyelmezettséget idézi. Tiszta alany-állítmány viszony az első tagmondatban, majd a másodikban következik a logikai konklúzió. Ez a mondattípus szaknyelvi hatásként fogható fel. Pl.:

"A nap a kupola legkisebb pontja felé gurul,
s a hegyek tölcsérésén a nyersbronz meleg
színeivel önti le az embereket."

Az egész kérdésfelvetés szempontjából az is érdekes, hogy a szaknyelvi stílusból milyen területekről nem találni nyelvi hatásokat az irodalmi példákban. Vizsgálataim alapján ezek a következők: a.) A műszaki nyelvben fellelhető domináns képzők (-ás, -és; -at, -et; -ú, -ű, -jú, -jű; -talan, -telen; stb.) és a velük képzett szerkezetek annyira ritkán és esetlegesen mutathatók ki, hogy ennek nincs jelentősége mint hatáselemnek. b.) Kimaradnak az igen bonyolult határozókkal tűzdelt igeneves szerkezetek (de ott vannak emelt számban a melléknévi igenevek). c.) Végül hiányoznak a sok tagmondatos, logikailag igen szabályosan és fegyelmezetten konstruált alá- és mellérendelt mondatkombinációk. Ezeket azért nem fogadja be az irodalmi stílus, mert más funkciót teljesítenek, és nem felelnek meg céljainak. Azaz az irodalmi nyelvnek: a.) más aképzőrendszere, de legalábbis más elosztású; b.) inkább jelzői az alkata; c.) mondatfűzése oldottabb az összetett mondatok esetében, mint a műszaki nyelvben.

A különféle nyelvtani szinteken megjelenő stíluselemek természetszerűleg összegződnek egy-egy műben vagy életműben és ezek együttes összbenyomása idézheti fel bennünk a műszaki nyelvet, mint háttérben ható erőt. Ez az együttes hatás persze csalóka, hiszen a stíluselemek összeépülése nem teljesen konzekvens és szerves grammatikai értelemben, hanem az alkotó nyelvi leleménye és bizonyos átstilizáltság teszi az egységes benyomást. Az műszaki stíluselemeknek az irodalmi nyelv alapszövegéhez viszonyított relatív gyakorisága mint mennyiségi tényező jelentkezik, de minőségi eltolódást eredményez a stílusban. Az összegződött műszaki stíluselemek nem az alapstílust adják, hanem az alapvető korstílusba, illetve stílusirányba illeszkednek bele ennek színező elemeként, de jellegadó erejük elégséges ahhoz, hogy az alapstílus érezhetően és kimutathatóan más legyen, mint nélkülük.

Ez a stilisztikai réteg vagy stílustöbblet a századelőtől egészen napjainkig végigkövethető az irodalmi nyelvben, de megjelenése eltérő erősségű, széles skálán mozgó; függ műfaji, tartalmi, szándékbeli, irányzati stb. tényezőktől. Mivel az

irodalmi stílus századunkban meglehetősen többirányú és több-
rétegű, párhuzamosan élnek irányzatok és tendenciák, az által-
lankelemzett stílushatás is változó jelenlétet mutat. Így az
esetlegesség miatt igen nehéz egységes statisztikai és tartalmi
képet adni a stíluselemek pontos jelenlétéről általában, míg
egy-egy műre, szerzőre, irányzatra lebontva ez megtehető.

Érdeklőre méltó viszont az a tény, hogy e stíluselemek
összegzett hatása alatt létrejövő művek, iskolák képesek
stílusiskolát teremteni, elsődleges mintává válni az epigoniz-
mus számára. Ezt vehetjük jó és rossz értelemben is, bár több-
nyire a gyenge és túlírt epigonizmus érvényesül. További min-
taként szolgálnak az elsődleges példák az irodalmi humor és
szatíra számára is.

III.

Vizsgálódásaim során e stíluselemek szempontjából elemez-
tem mintegy 1600 oldalt: két avantgard antológiát, egy Kassák
kötetet, József Attila összes versét, Soós Zoltán egy elbe-
szélő költeményét, egy XX. századi magyar lírai antológiát,
illetve különböző prózai és drámai részleteket. Ennek alapján
vontam le az eddigi következtetéseket, ebből az anyagból hoztam
a példákat, a műfajokkal kapcsolatban pedig a következők álla-
píthatók meg: a három irodalmi műfaj - líra, dráma, epika -
közül a lírában a legerősebb az ilyen hatás, és ott található
meg egy viszonylagos kontinuitása e hatásnak. Ez a líra könnye-
debb reagáló-képességével meg is magyarázható. Különösen az
avantgard jellegű líra hordoz vonulatszerűen ilyen elemeket;
legtisztább formában az expresszionizmus, az aktivizmus, a
futurizmus, de az új tárgyiasság, a szocialista realista törek-
vések is élnek ezekkel a stíluslehetőségekkel. A prózában té-
mától és szerzőtől függően mintegy betétjelleggel - nagyobb
szórásban - fordulnak elő ilyen jellegű részek (Déry, Hernádi,
Örkény, Szentkuthy, Esterházy). Drámai szövegben nem találtam
példákat. A műszaki nyelv és az irodalmi nyelv érintkezéseinek
bonyolult és sokrétű voltát jól jelzi az is például, hogy a
három elemzett verseskötet (Kassák Lajos, József Attila, Soós

Zoltán) anyaga - az azonosság mellett is - különböző módon viszonyul a műszaki nyelvi elemek átvételéhez. A következő sorok ezt a különbözőséget kívánják érzékeltetni.

A Kassák művekben a tizes-huszas években erőteljesen és igen nyersen van jelen minden műben ez a stílushatás. Ez adekvát módon megfelel a stílusnak, szándéknak, irányzatnak, tematikának, tehát többszörösen alátámasztott az érvényessége. Amikor az avantgardizmust ad absurdum viszi a költő a huszas évek derekán, akkor kivonulnak ezek az elemek stílusából. Magyarázata ennek az, hogy nyelvezete, stílusa teljesen felbomlik, megközelíti a dadaizmusét, és ez a fegyelmezetlen stílusforma nem képes befogadni a műszaki-technikai nyelv szabályozottságát, azaz a korábbi minta és a szerző nyelvi tendenciái itt is ellentétbe kerülnek egymással.

József Attiláról azt gondolnánk, hogy a legtermészetesebb és a legtöbb ilyen példa nála található. Néhány tucatra tehető azon versek száma, ahol ilyen stíluselemek jelen vannak, de ezek tematikailag, nyelviileg szervesen befogadják ezeket az elemeket, és a legjobb versek körében vannak. E stíluselemek átlényegítése rendkívül mély, a stilizáltság magas fokon van jelen.

- "S hol zápfog rág, a város érdes része,
hol a vasbányák fuallata ing,
gép rugdal, lánc zúg, jajong a ládák léce,
lendkerék szíja csetten és nyalint,
hol a fémkeblű dinamókat szopják
a sivalkodó transzformátorok..."
- "A történelem futószalagára
szerelve így készül a világ."

A tematika szabta meg a harmadik elemzett műben a szaknyelvi stíluselemek jelenlétét. Soós Zoltán Gorombakovácsok című alkotása bizonyos értelemben tendencia-műnek tekinthető. Nem a korstílus, a téma dönti el a stilisztikai irányt, ettől kissé darabos a nyelvi illeszkedés.

"Vidia-kések, gyorsacélok,
fröccsen a hűtő-keverék:
s újra élem a vasforgácsok
késekkel írt költészetét.
Ezüstös, kék, lila, aranyló,
tölcséres, göndör, ék-alak
sötét-tüzű, olajtól-sápadt
pöndörödött a gép alatt."

x

Összefoglalásul leszögezhetjük, hogy a műszaki szövegnek, mint mintának direkt és indirekt módon ható stíluselemei létjogosultságot kaptak a modern irodalmi stílusban, sőt már olykor az elsődleges mintától elszakadva autonóm módon is működnek és hatnak, mint másodlagos minták. A stíluselemek értékét és helyét több tényező együttes hatása befolyásolja, de szerves beépülés esetén az irodalmi stílus egyik értékes színezőelemévé válnak, olykor párosulva más stíluselemekkel, és erősítve a modern irodalmi nyelv egyik jellemzőjét, a stilisztikai többrétűséget.

Mint az az elemzésekből kiderült a műszaki nyelv hatása az irodalmi nyelvre bonyolult és sok kérdést felvető kutatási téma. A további kutatás tárgya többirányú lehet: így meg kell vizsgálni, hogy a műszaki nyelv ilyen hatásától semleges, valamint az általam vizsgált (és még vizsgálandó) műszaki beütésű irodalmi szövegek összevetése milyen különbségeket mutat; a kettő között arányaiban, minőségében milyen eltolódást idéznek elő - pontosan, százalékosan - a vizsgált műszaki nyelvi elemek. Alaposabban vizsgálható ezen kívül az, hogy a lexikai, szemantikai beépülésen túl nyelvileg mennyire mélyen és szervesen illeszkednek a műszaki nyelv elemei az irodalmi szövegbe, hogyan hatnak a mondat- és szövegformálás egészére. Mint már jeleztem, az irodalmi műfajok és stílusok is eltérően viselkednek a műszaki nyelvi elemek befogadása terén, és ennek kielégítő feltárása és elemzése is a kutatás egyik feladata lehet.

J e g y z e t e k :

1. Mezei József: A magyar regény
Magvető Kiadó, Bp. 1973.
2. Szabolcsi Miklós: Jel és kiáltás
Gondolat, Bp. 1971. 20.o.
3. U.o. 21. o.
4. Századvég és avantgarde Szerk.: Lakits Pál
Európa, Bp. 1968. 280. o.
5. U.o. 95. o.
6. Az expresszionizmus
Gondolat, Bp. 1981. 75. o.

THE ELEMENTS OF THE TECHNICAL STYLE
IN MODERN HUNGARIAN LITERATURE

Dr. Sturcz Zoltán

The essay tells about the appearance of the elements of the technical style in modern Hungarian literature. The first part analyzes the cause, theoretical background and history of this complex phenomenon from the second part of the 19th century up today, connecting it with the avantgarde, the scientific-technical revolution and the neo-avantgarde.

The second part is about the elements of the technical style in the vocabulary, morphology and syntax of the literary language.

The third part presents the reaction of the different literary styles and writers to the influence of the technical elements on the literary language. Besides, it tells about the impact of this phenomenon on literary texts.

ПОЯВЛЕНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ ЯЗЫКА СПЕЦИАЛЬНОСТИ
В СОВРЕМЕННОМ ВЕНГЕРСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Штурц Золтан д-р

Статья занимается появлением стилистических элементов языка специальности в современном венгерском литературном языке. Первая часть исследует причины, идеологические основы этого многостороннего и сложного явления, и анализирует его историю со второй половины XIX-ого века до наших дней. Автор показывает, как глубоко связано это лингвистическое явление с авангардом, научно-технической революцией и неоавангардом.

Вторая часть рассматривает движение и присутствие стилистических элементов языка специальности на разных грамматических уровнях: в областях лексики, морфологии и синтаксиса литературного языка.

Третья часть анализирует тот факт, как реагируют разные писатели и различные жанры литературы на проявление элементов языка специальности в литературный язык, и каким образом формируются литературные тексты этими элементами.

Bózsó Lászlóné - Vioralíkné Németh Rozália:

DEVERBÁLIS FŐNÉVI SZERKEZETEK AZ OROSZ NYELVŰ
TUDOMÁNYOS-LEÍRÓ PRÓZÁBAN

Jelen tanulmányunkban olyan orosz névszói szerkezeteket vizsgálunk, amelyekben igéből képzett, folyamatot, cselekvést, történést jelölő főnév fordul elő. Az ilyen főnevek leggyakoribb képzője az "-ание", "-ение" ill. "-тие", de figyelembe vettük azokat a más módon képzett főneveket is, amelyeknek hasonló jelentése van, pl.: реакция, детонация; переход, распад; работа; переработка, бомбардировка; добыча.

A tanulmány célja annak bemutatása kb. 130 oldalnyi vegyeszeti és közlekedési szakszöveg alapján, hogy a) az adott főnév milyen szerkezetekben fordul elő, b) az adott szerkezet milyen mondatrészként szerepel, c) az adott szerkezet mit jelent, ill. hogyan "igésíthető vissza", d) hogyan kapcsolódnak egymáshoz a szerkezet tagjai, e) mi az adott szerkezetek helye a mondatban.

Az elolvasott kb. 130 oldal szöveg 1312 mondatot tartalmazott, melyek közül 125 mondatban fordult elő a vizsgálódás alapját képező 154 deverbális főnévi szerkezet 182 deverbális főnévvel.

1. A deverbális főnév szerepe szintagmaszintű szerkezetekben

Megfigyeléseink azt látszanak bizonyítani, hogy az igéből képzett, cselekvést, történést, folyamatot kifejező főnevek jelentős hányada birtokviszony részeként szerepel:

a) birtokként, ha a cselekvés alanyát vagy tárgyát képviseli

pl.: создание и внедрение агрегатов

концентрация сухих веществ

реакция замещения фтора

b) birtokosként, ha kategóriát, besorolást, változatot

(fajta, mennyiség, minőség) jelölő főnév után áll:

pl.: область систематики химических элементов
закон сохранения массы вещества
проблема повышения эффективности минеральных
удобрений

1.1. Ha az adott "tisza" birtokviszonyokat elemezzük, jelentésük alapján két nagy csoportra oszthatjuk őket:

1.1.1. Az adott deverbális főnév azt a folyamatot jelöli, amelyet a birtokos végez, ill. amely a birtokossal történik:

pl.: возникновение каких-то механических деформаций
/= какие-то механические деформации возникают/
поведение газов /= газы ведут себя/
возрастание атомных весов /= атомные веса возрастают/
увеличение атомного веса /= атомный вес увеличивается/
химические превращения вещества /= вещество превращается/
строение вещества /= вещество строится/

Ha az ilyen szerkezeteket "visszaigésítjük", a birtokos minden esetben a szerkezet alanya lesz (genitivus subiectivus). Az ige ilyenkor általában tárgyatlan.

1.1.2. Az adott deverbális főnév olyan cselekvést jelöl, amelynek tárgya a birtokos:

pl.: нагревание вещества /= вещество нагревают/
изучение действия нейтронов на уран /= изучают действие нейтронов на уран/
добыча и переработка полезных ископаемых
/= добывают и перерабатывают полезные ископаемые/
создание системы химических элементов /= создают систему химических элементов/

зажигание двигателя /= зажигают двигатель/
приготовление горючей смеси /= приготавливают
горючую смесь/

отвод продуктов /= отводят продукты/

Az ilyen "visszaigésített" szerkezetek igéje mindig tárgyas, a deverbális főnév a kiinduló mondat tárgyát képviseli (genitivus obiectivus).

Tehát ezen csoportokban a birtokos jelző - szemantikájától függően - egyaránt jelölheti a kiinduló mondat alanyát vagy tárgyát, de nem képes ezeket egyszerre kifejezni.

- 1.1.3. Ebből az következik, hogy ha olyan igei szerkezetet kívánunk deverbálizálni, amelynek alanya és tárgya is van, akkor csak az egyiknek a szerepét látja el a birtokos jelző, mégpedig általában a tárgy szerepét. Az alanyt eszközhatározó esetben álló határozói jelző (a magyar nyelvben eredethatározó) fejezi ki:

pl.: бомбардировка атомов бериллия α -частицами
/= α -частицы бомбардируют атомы бериллия/
выбрасывание электронов радиоактивными элемен-
тами /= радиоактивные элементы выбрасывают
электроны/

их наполнение свежей горючей смесью /= их на-
полняет свежая горючая смесь/

2. A deverbális főnév határozói jelzői

A genitivus subiectivust, ill. genitivus obiectivust tartalmazó birtokviszonyok ritkán fordulnak elő kéttagú és "eredethatározós" jelzőt tartalmazó háromtagú formában, amilyeneket eddigi példáink mutattak.

A többtagú főnévi szerkezeteket illetően eltekintettünk a birtokos jelző minőség- és mennyiségjelzős egyeztetett bővítményeitől, ugyancsak nem különböztettük meg a geni-

tivus subiectivust és genitivus obiectivust tartalmazó szerkezeteket, mivel ez a felosztás a következő szempontjából nem jelentős.

A következő csoportosításban a deverbális főnév egyéb bővítményeit vizsgáltuk, nevezetesen a határozói jelzők körét.

- 2.1. A deverbális főnév olyan határozói jelzővel bővül, amely nem más, mint az ige eredeti vonzata és egyúttal gyakran kötelező bővítménye:

pl.: попадание α -частиц в ядро
превращение одних веществ в другие
переход жёлтой окраски раствора в зелёную
переход от одного элемента к другому
приближение к точке кипения воды
крепление карбуратора к впускному трубопроводу
очистка турбины от оседающей на ней углекислоты
действие нейтронов на уран
сочетание протонов с нейтронами
смешивание его с воздухом
управление пневмоклапаном

Birtokos szerkezetek "visszaigésítése" esetén a deverbális főnév és a kiinduló ige vonzata eltérő:

pl.: иметь представление о чём-н.
de: представить что-н.
принять решение о чём-н.
de: решить что-н.

- 2.2. A deverbális főnév olyan bővítménnyel rendelkezik, amely nem szerves része a szerkezetnek, un. "szabad bővítmény", és valamilyen határozót jelöl, mint hely, mód, idő, ok, cél stb:

pl.: превращение веществ в организме
обомбардировка U^{238} в циклотроне летающими с огромной скоростью ядрами гелия

обучение в университете при Академии наук
развитие различных химических производств в других
странах
реакция замещения фтора в парафторанизоле на анион
уксусной кислоты
давление воздуха в этих полостях
разрежение во впускном тракте
появление электрической искры в цилиндре
обмен веществ между организмом и окружающей его
средой
притяжение между всеми частицами
отталкивание между положительно заряженными прото-
нами
группировка элементов по сходству их химических
свойств
вычисление молекулярных весов по плотности газа
поведение газов при изменениях давления и темпера-
туры
направление и указание для постановки новых опытов

3. A deverbális főnév mondatrészi szerepe

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy az igéből képzett főnév ill. az általa alkotott főnévi szerkezet milyen mondatrész szerepét tölti be.

Betöltheti:

3.1. alany szerepét

pl.: Размещение элементов в периодической системе соот-
ветствует строению атомов.

Создание системы химических элементов имело огром-
ное значение.

3.2. állítmány vagy állítmány részének a szerepét

pl.: Развитие туковой промышленности происходит на базе
новейших достижений науки и техники: это, в первую
очередь, создание и внедрение агрегатов большой
единичной мощности. - - - - -

Детонация - это очень быстрое сгорание части рабо-
чей смеси. - - - - -

3.3. tárgy szerepét

pl.: Теория даёт направление и указание для постановки новых опытов.

Некоторое снижение мощности при работе двигателя на такой смеси не имеет значения.

3.4. különböző határozók szerepét;

Ezek a mondatrészek részben szabad bővítmények, részben azonban szorosan az állítmányhoz tartoznak (a predikáció részét képezik).

3.4.1. időhatározó

pl.: При вычислении молекулярных весов по плотности газа, расчёты усложняются.

При нагревании вещества скорость движения его частиц увеличивается.

При открытии дроссельной заслонки тягой и системой рычагов клапан закрывается.

Подобное явление наблюдается также при наличии раскаленного нагара в камере сгорания.

С приближением к точке кипения воды плотность пара увеличивается.

В ходе выполнения этого постановления был сделан ещё один важный шаг.

3.4.2. célhatározó

pl.: Для прекращения детонации нужно проверить правильность установки зажигания.

Для заполнения насоса топливом в корпусе имеется рычаг ручной подкачки.

Ломоносов был переведён в Петер'ург для обучения
в университете при Академии наук.

3.4.3. okhatározó

pl.: Свинец в результате продолжительного нагревания
превращается в окись свинца. - - - - -

3.4.4. módhatározó

pl.: Некоторое количество водорода получается также ме-
тодом глубокого охлаждения коксового газа.

Устройство кибернети́ческого "чёрного ящика" можно
узнать лишь путём сопоставления "входа" /исходных
реагентов/ и "выхода" /конечных продуктов/.

Катализатор позволяет провести реакцию в обход
высоких энергетических гор.

Он располагал элементы в порядке возрастания их
атомных весов.

По мере увеличения атомного веса валентность эле-
ментов увеличивается.

По мере открытия дроссельной заслонки в диффузоре
увеличивается скорость истечения топлива из рас-
пылителя.

Утверждение закона возможно только при помощи вы-
вода из него следствий.

3.5. nem egyeztetett jelző szerepét

pl.: Он рассматривает типичные процессы окисления и вос-
становления.

При этóм он совершенно не учитывал возможности откры-
тия новых элементов.

Мне лично пришлось столкнуться с задачей постройки
фундаментов.

Мы работаем и над другими проблемами повышения эффек-
тивности минеральных удобрений.

Химия изучает условия и пути превращения одних ве-
ществ в другие.

В первичной смесительной камере имеется золотниковое
устройство вентиляции картера.

Вместе с ними прои́кла идея о превращении неблагород-
ных металлов в золото.

В XII пятилетке министерством взят курс на разработ-
ку и выпуск новых специальных видов минеральных
удобрений.

В стенке поплавковой камеры имеется смотровое окно
для контроля уровня топлива.

Получаем формулу для вычисления объёма газа.

На части автомобилей ВАЗ устанавливается воздушный
фильтр с ручной регулировкой температуры воздуха.

4. A deverbális szerkezetek szemantikai csoportosítása

A vizsgált szerkezetek szemantikailag az alábbi csoportokba sorolhatók:

4.1. a deverbális főnév birtok

4.1.1. létezés, létezés fázisa

pl.: для прекращения детонации
при появлении Вспышек
при наличии раскаленного нагара
обгорание головок клапанов

4.1.2. létezés kauzációja, autokauzációja

pl.: для протекания рабочего процесса
развитие различных химических производств
для хранения подачи и очистки топлива

4.1.3. művelet lefolyása, fázisa, kauzációja, autokauzációja

pl.: для приготовления горючей смеси
для заполнения насоса топливом
при пуске и прогреве холодного двигателя
привод насоса

4.1.4. mennyiségi fokozat (kauzáció)

pl.: вследствие значительного повышения температуры
снижение расхода топлива

4.1.5. minőségi fokozat (kauzáció)

pl.: концентрация сухих веществ
для крепления карбюратора
для обогащения горючей смеси

4.2. a deverbális főnév birtokos

4.2.1. folyamat paramétere

pl.: по частоте вращения
          скорость истечения
          температура кипения

4.2.2. folyamat relációja

pl.: форма движения
      ход выполнения этого постановления
      метод охлаждения газа
      процесс окисления и восстановления
      система холостого хода
      способ образования

5. Az egész mondat szemantikája alapján történő csoportosítás

A szerkezetek kifejezhetnek különböző határozókat, amelyeket két csoportra osztottunk.

5.1. A határozók szabad bővítmények, és különféle jelentésű mondat­hoz kapcsolódhatnak. Ezekkel a szabad bővítményekkel a mondat szemantikája szempontjából nem foglalkozunk.

5.2. A szerkezetek másik csoportja a mondat predikatív magjába tartozik. Ezeknek a mondatoknak a jelentése a következő lehet:

5.2.1. azonosság (mi micsoda?)

pl.: Детонация – это очень быстрое сгорание части рабочей смеси в цилиндрах двигателя со скоростью распространения пламени до 300 м/с.

Причинами, способствующими детонации, могут быть применение топлива с низким октановым числом, слишком раннее зажигание, перегрев двигателя.

Его гипотеза послужила основой понятия об атомном весе элемента.

5.2.2. poszessziv (birtokoshoz kötött) lét

pl.: Состав горючей смеси имеет большое значение для протекания рабочего процесса в цилиндрах двигателя.

5.2.3. az attributum kifejezésén belül a rendeltetés

pl.: Переходная система предназначается для подачи топлива при малом открытии дроссельной заслонки вторичной камеры.

Этот клапан служит для выпуска из поплавковой камеры паров бензина.

6. A deverbális főnévi szerkezetek szerkezeti elemzése

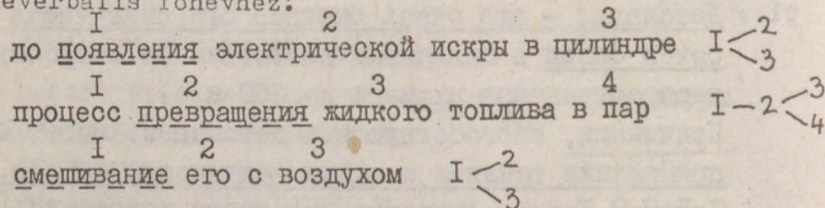
Ha a deverbális főnévi szerkezeteket szerkezetileg vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy azok nagyon ritkán kéttagúak, leggyakrabban háromtagúak, de lehetnek négy-, öt- vagy többtagúak is (az egyeztetett jelzőktől eltekintünk). A kéttagú szerkezetek nagy része genitivus obiectivus vagy genitivus subiectivus.

Пéлдák a kéttagú szerkezetekre:

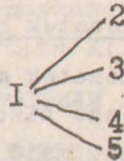
- сопротивление пружины
- компенсация горючей смеси
- износ деталей

Az ilyen szempontból vizsgált 82 szerkezet közül mindössze 3 deverbális főnév áll magában; 18 kéttagú, 41 háromtagú, 23 négy- vagy többtagú szerkezet.

A három- vagy többtagú szerkezetekben a deverbális főnév bővítményei, a genitivus subiectivus vagy genitivus obiectivus és a határozói jelzők villásan kapcsolódnak a deverbális főnévhez:

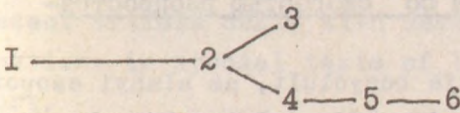

I 2 3 4
 для отвода газов из картера двигателя I 2
 3-4
 I 2 3 4
 для подачи топлива из топливного бака в карбюратор
 - - - - 5
 под давлением

Több esetben előfordul, hogy a deverbális szerkezeten belül két vagy több deverbális főnév is szerepel. Ilyenkor a "soros" és "villás" kapcsolatok váltják egymást:

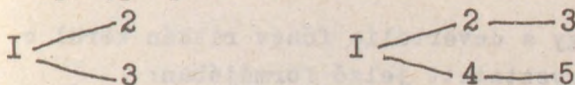
I 2 3 4
отверстие для присоединения трубки к вакуумному регуля-
 5 6
 тору опережения зажигания

Előfordul, hogy a mondatban egymásután két szerkezet következik.

Pl.:

I 2
 Рабочая смесь воспламеняется до появления электрической
 3 I 2
 искры в цилиндре | вследствие значительного повышения тем-
 3 4 5 2
 пературы рабочей смеси в конце такта сжатия.

A mondat itt is polipredikatív, több predikációval. A deverbális főnévből "visszaigésítés" esetén akkor lehet állítmány, illetve a deverbális főnévi szerkezet akkor lehet önálló mondat, ha genitivus obiectivus vagy subiectivus a deverbális főnév bővítménye.

7. A deverbális főnévi szerkezetek helye a mondatban

A deverbális főnévi szerkezetek megtalálhatók a mondat minden részében. Szám adatok azt bizonyítják, hogy legnagyobb részük a mondat végén (31), majd a mondat elején (21), a mondat közepén állítmány után (16), és végül a mondat közepén állítmány előtt (14) helyezkedik el. Ebből következik az a megállapítás, hogy 47 szerkezet a mondat állítmányi csoportjában, 35 pedig az alanyi csoportban található. Meg kell említeni, hogy az elemzett szerkezetek között 8 az állítmány részeként jelentkezik, illetve maga az állítmány.

- Детонация - это очень быстрое сгорание части рабочей смеси в цилиндрах двигателя со скоростью распространения пламени до 300 м/с.

Ha a mondat állítmányi csoportja bonyolult, az alanyi csoport egyszerűbb, és megfordítva. Az is előfordul azonban, hogy mind az alanyi, mind az állítmányi csoportban van deverbális szerkezet.

pl.: По мере открытия дроссельной заслонки за счёт наполнения цилиндра горючей смесью возрастает скорость сгорания рабочей смеси.

↗ all. csoport

↓ al. csoport

A deverbális szerkezetek szegmentálásának a problematikájához tartozik, ha egymásután két szerkezet van a mondatban; pl. az állítmányi csoportban, mint a 6. pont utolsó példája mutatja.

Megfigyelhető, hogy a deverbális főnév ritkán kerül a mondat végére, nem egyeztetett jelző formájában:

Для прекращения детонации нужно проверить правильность установки зажигания.

I r o d a l o m:

1. Dr. Ferenczy Gyula: Gyakorlati orosz nyelvtan (Tankönyvkiadó)
2. Mészáros László: Képzett főnevek és szerkezetek a műszaki szaknyelvben (Folia XIII.2., 1983.)
3. Tóth Mihályné dr.: Birtokos szerkezetek az orosz nyelvű tudományos leíró prózában (Folia XIII.1., 1983)
4. К.С.Шестопалов: Легковые автомобили /Москва, 1982./
5. Н.Л.Глинка: Общая химия /Госхимиздат, Москва, 1958./

DEVERBAL NOUN STRUCTURES
IN RUSSIAN TECHNICAL TEXTS OF DESCRIPTIVE
CHARACTER

Bózsó Lászlóné - Vioralíkné Németh Rozália

The present article deals with deverbale noun (nominalised) constructions in special texts of 130 pages on chemistry and transport.

The aspects of the analysis are as follows:

1. The role of deverbale noun structures in syntagmatic constructions
2. Adverbial complements of deverbale nouns
3. Syntactic functions of nominalised structures
4. Semantic classification of nominalised structures
5. Classification by context
6. Structural analysis of deverbale noun structures
7. Place of nominalised structures in the sentence

КОНСТРУКЦИИ ДЕВЕРБАЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

В НАУЧНОМ СТИЛЕ РУССКОГО ЯЗЫКА

Божо Ласлоне - Виораликне Немет Розалия

В статье анализированы конструкции девербальных существительных текстов по химической и транспортной специальностей объёмом в 130 страниц.

Принципы исследования следующие:

1. Роль девербальных существительных в синтагматических конструкциях
2. Обстоятельственные определения девербальных имён существительных
3. Синтаксическая функция девербальных имён существительных
4. Семантическая группировка конструкций девербальных имён существительных
5. Группировка по семантике всего предложения
6. Структурный анализ конструкций девербальных существительных
7. Место конструкций девербальных имён существительных в предложении

Fodor Katalin:

MAGYAR MŰSZAKI SZÖVEGEK MONDATÉRTÉKŰ SZERKEZETEINEK
SZÁMITÓGÉPES VIZSGÁLATA

1. Bevezetés

A magyar műszaki nyelv mondatértékű szerkezeteiről a Folia Practico-Linguistica 1983/2. számában megjelent tanulmányok szerzői egy-egy jellemző szerkezet számbeli előfordulását vizsgálták ugyanazon műszaki szövegekben, valamint kísérletet tettek a vizsgált szerkezet funkcióinak feltárására. A kötet tanulmányait a témaválasztás mellett összeköti a közös szemléletmód is. Egy olyan komplex funkcionális szemlélet, amely a jelzett szerkezetek szintaktikai és stilisztikai vizsgálata mellett a legtöbb esetben szemantikai kérdésekre is ráirányította figyelmünket.

Már a tanulmánykötet megjelenése előtt világossá vált, hogy a mondatértékű szerkezetek a magyar műszaki szövegek olyan nagy gyakorisággal előforduló jellemzői, amelyek együttes vizsgálata szükséges ahhoz, hogy a magyar műszaki nyelvhasználat vonásairól jellemző képet rajzolhassunk.

Igy kezdtem el a meglévő tapasztalatokból kiindulva a mondatértékű szerkezetek számítógépes vizsgálatát, amely a szerkezetek együttes előfordulását vizsgálja műszaki szövegekben, és összehasonlításként szépirodalmi szövegekben is. Ennek a vizsgálatnak legfontosabb eredményeiről szeretnék most beszámolni.

2. A vizsgálat tárgya

2.1. Vizsgálatunkban mondatértékű szerkezetnek nevezzük azt a szerkezetet, amely alaptagja bővítményeivel együtt mondatrészként épül be a mondategységbe úgy, hogy teljes mondatjelentését megőrzi, és "átalakítható önálló egyszerű

mondattá vagy mellékmondattá, melynek fő mondata az eredeti befogadó mondat. Ennek az átalakításnak az a feltétele, hogy a keletkezett két mondat egység azonos referenciájú elemmel rendelkezzen, s új lexikai elem (eltekintve a való, levő s ezekkel szinonim önálló jelentéssel nem bíró szavaktól) nem szerepelhet a szerkezetben." (Szöllősy-Sebestyén András: Előszó, in Folia Practico-Linguistica XIII. évf./2.sz.)

Természetesen egy mondat több ilyen mondatértékű szerkezetet is tartalmazhat. Vegyük példának egy kémiai műszaki szöveg egy mondatát. "A fehérjék laboratóriumi előállításakor a denaturálás elkerülésére célszerű alacsony hőmérsékleten dolgozni.

Befogadó mondat: Ez célszerű.

2.2. A szerkezetek mondatba történő beépülése grammatikai elemek, képzők segítségével történik. A vizsgált szerkezeteket két csoportra oszthatjuk, az igéből képzett elemet tartalmazó szerkezetekre és a névszóból képzett elemet tartalmazó szerkezetekre.

1. táblázat

a szerkezet alaptagja	jellemző képzője
I. igéből képzett	
főnévi igenév	-ni
melléknévi igenév	-ó, -ő; -t, -tt
határozói igenév	-va, -ve
főnév	-ás, -és
II. névszóból képzett	
főnév	-ság, -ség
melléknév	-i
melléknév	-ú, -ű, -jú, jű

A számítógépes vizsgálat során nyert adatok bizonyították, hogy helyes volt az a feltételezés, amelyből a program elkészítésekor kiindultunk. A kiválasztott mondatértékű szerkezetek valóban a magyar műszaki nyelvhasználat nagy gyakorisággal

előforduló elemei. A műszaki nyelvhasználatról való eddigi tapasztalati ismereteink, szubjektív benyomásaink most tény-szerű, számokkal jellemezhető, leírt formát öltöttek. A nagy előfordulási szám, amely a vizsgált mondatértékű szerkezetek-re a műszaki szövegekben jellemző volt, biztosította, hogy az adatokat statisztikailag értékelhessük, mivel a megengedett relatív hibalehetőségnél nagyobb értéket csak a határozói igeneves szerkezetek előfordulási számában tapasztaltunk. A határozói igeneves szerkezetek a műszaki szövegekben a várt-nál kisebb számban fordultak elő. Így ez az adat statisztika-ilag nem használható fel. A vizsgálatból mégsem zártuk ki ezt a szerkezetet, hiszen a szépirodalmi szövegekben nagy számban fordul elő, ott az előfordulás gyakorisága megadható.

3. A vizsgálat módja

A számítógépes program elkészítésekor kihasználtuk azt a lehetőséget, hogy a vizsgált mondatértékű szerkezetek alap-tagja minden esetben képzett szó, tehát formailag is felis-merhető. A programot dr. Kloknicer Imrével, a Budapesti Műszaki Egyetem adjunktusával készítettük. A program szerint a gép a képzők felismerése után minden mondategységből hét csoportba gyűjtötte ki a szavakat, s egyben megadta a mondat-egység szavainak számát is. A kiírás után a következő csoportokat kaptuk:

2. táblázat

1. csoport (főnévi igenév)	-ni (és a személyragos alakok)
2. csoport (melléknévi igenevek, fosztóképzős mellék-nevek)	-ó, -ő (-andó, -endő, -ható, -hető) -t, -tt -atlan, -etlen, -hatatlan, -hetetlen
3. csoport (határozói igenév)	-va, -ve, -ván, -vén
4. csoport (igéből képzett főnév)	-ás, -és
5. csoport (képzett melléknév)	-i
6. csoport (képzett melléknév)	-ú, -ű, -jú, -jű
7. csoport (képzett főnév)	-ság, -ség

A negyedik és hetedik csoport kivételével valamennyi képző szóvégi helyzetben van, a képzett szavak nem kapnak jelet vagy ragot. A főnévi igenév felvehet személyragokat, ezeket azonban a programba beépítettük, így a személyragos alakok is kiírásra kerülnek. A melléknévi igenevek és a képzett melléknevek jelzőként épülnek be a mondatba, így mindig ragtalanok. Szemben azokkal a főnévvé vált alakokkal (pl.: emelő, betonkeverő stb.), amelyek természetesen főnév módjára viselkednek, de nem alkotnak mondatértékű szerkezetet. Az -ág, -és; -ság, -ség főnévképzők a szövegben legtöbbször nem a szó végén helyezkednek el, utánuk rendszerint harmadik személyű birtokos személyrag, tárgyrag vagy határozóragok következnek. A gép ezeket a képzőket minden helyzetben megtalálta, és a képzett szavakat kiírta. A kiírt szavak közül a lexikai egységgé vált alakokat (pl.: termelés, sebesség stb.) nem vettem számításba, mivel ezek nem mondatértékű szerkezet tagjaiként jelentek meg a szövegben.

A programban húsz mondategység után mindig egy statisztikai részösszefoglalás következik, amelynek adatait a szövegre vonatkozó további elemzésekben lesz érdemes figyelembe venni. Minden szöveg végén teljes statisztikát kapunk, amely meghatározza a szöveg hosszát betűhelyben és szövegszóban. Közli a mondategységek és mondategységek számát. Megadja az egyszerű és összetett mondatok számát, valamint azt, hogy az összetett mondatok hány mondategységből állnak, s melyikből hány fordul elő a szövegben. Csoportonként összegzi a gép a mondatértékű szerkezeteket, s megadja, hogy hány mondategységben talált, hányban nem talált szerkezetet. Ha a szerkezeti alaptagok számának összegét elosztjuk a szöveg mondategységeinek számával, olyan mutatót kapunk, amely a mondatértékű szerkezetek előfordulását illetően az adott szövegre jellemző, és a más szövegekkel való összehasonlításban felhasználható. A továbbiakban erre a számról mint a mondatértékű szerkezetek előfordulási átlagának mutatójára fogok hivatkozni.

4. A vizsgálat anyaga

A számítógépes vizsgálatot kb. százezer betűhelynyi műszaki tudományos szövegen és ugyanilyen terjedelmű szépirodalmi szövegen végeztem el. Mindkét minta öt-öt megközelítően egyenlő terjedelmű, egy-egy szerzőtől származó szövegrészből áll. A vizsgált szépirodalmi anyagot XX. századi magyar írók regényeiből vett szövegrészek alkotják. A kiválasztáskor elbeszélő, narratív részeket választottam, mivel ezeknek a műszaki szöveggel való összevetését reálisabbnak éreztem, mint a párbeszédes részekét. A műszaki szövegek öt szerző nagyobb terjedelmű műszaki tudományos művének összefüggő, lehetőség szerint egy fejezetet alkotó részei. A művek kiválasztásában megpróbáltam tematikai többszínűségekre törekedni; így az építőipar, az irányítástechnika, a vegyipar, a villamosipar és a vízügy szakterületével foglalkozó szövegek kerültek bele a vizsgált anyagba. A vizsgált műszaki szövegek betűrendben a következők:

1. György István: Vízügyi létesítmények kézikönyve
Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1974. (1140-1150. old.)
2. Mohácsy László: Tartószerkezetek átalakítása
Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1978. (61-67. old.)
3. Nagy Iván: Desztilláló berendezések szabályozásai
Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1974. (49-56. old.)
4. Verebély László: Villamos erőátvitel
Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1960. (I. kötet 430-437.o.)
5. Westsik György: Számítógépes irányítási rendszerek műszaki tervezése
Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1977. (21-32. old.)

A vizsgált szépirodalmi szövegek szintén betűrendben:

1. Déry Tibor: A befejezetlen mondat
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. (9-20.old.)
2. Kosztolányi Dezső: Édes Anna
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967. (70-82.old.)
3. Krúdy Gyula: Az útitárs - N.N.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1959. (85-95.old.)

4. Örkény István: Tóték. In Örkény István: Időrendben
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973. (232-242.o.)
5. Sütő András: Félrejáró Salamon
Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1967. (7-22. old.)

A továbbiakban az egyes szövegekre a műszaki szövegek esetében M betűjellel és a szöveg sorszámaival hivatkozom. (Tehát M/3 = = Nagy Iván: Desztilláló berendezések szabályozása.)
A szépirodalmi szövegekre a szerzők nevével utalok.

5. Statisztikai adatok bemutatása

5.1. A műszaki szövegek adatai:

Betűhelyek száma: 101652, szövegszavak száma: 12769.

A műszaki minta 700 mondategészből, 1179 mondategységből állt. A mondategységek közül 963 (81,67%) tartalmazott mondatértékű szerkezetet vagy szerkezeteket. Összesen 2326 mondatértékű szerkezet fordult elő, ezek csoportonkénti megoszlásáról a későbbiekben lesz szó.

A mondatértékű szerkezetek egy mondategységre eső átlagának

a mutatója az M/1 szövegben	2,18
M/2 "	2,21
M/3 "	2,38
M/4 "	1,35
M/5 "	1,84

A teljes mintában a mondatértékű szerkezetek egy mondategységre eső átlagának mutatója 1,99. Ez azt jelenti, hogy a megvizsgált szöveg minden mondategységére átlagban megközelítőleg két mondatértékű szerkezet jut.

Az átlagos szövegszószám egy mondategységben 10,82.

A mondategészek szövegszószámának átlaga 18,24.

A 700 mondategészből 380 volt egyszerű mondat, ez a mondatok 55%-t jelenti, az összetett mondatok száma 320, ami az összes mondat 45%-t teszi ki.

5.2. A szépirodalmi szövegek adatai:

Betűhelyek száma: 100379, szövegszavak száma: 13255.

A szépirodalmi minta 1020 mondategészből, 2264 mondategységből állt. Ezek közül 603 mondategység (26,63%) tartalmazott

mondatértékű szerkezetet. A szépirodalmi mintában összesen 888 mondatértékű szerkezet fordult elő.

A mondatértékű szerkezetek egy mondategységre eső átlagának

a mutatója a Déry-szövegben	0,74
a Kosztolányi-szövegben	0,25
a Krúdy-szövegben	0,57
az Örkény-szövegben	0,25
a Sütő-szövegben	0,20

A teljes szépirodalmi mintában a mondatértékű szerkezetek egy mondategységre eső átlagának a mutatója 0,39.

Az átlagos szövegszószám egy mondategységben 5,85.

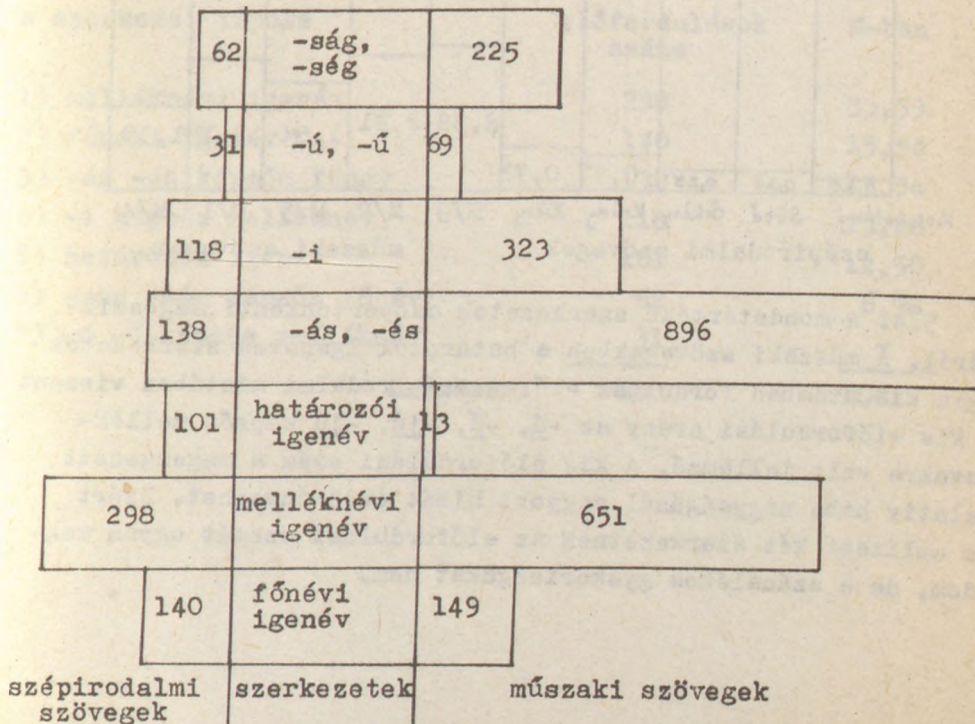
A mondategészek szövegszószámának átlaga 12,90.

Az 1020 mondategészből 391 volt egyszerű mondat, ami a mondatok 38%-t jelenti, az összetett mondatok száma 629, ami az összes mondat 62%-t teszi ki.

5.3. A két minta adatainak összehasonlítása.

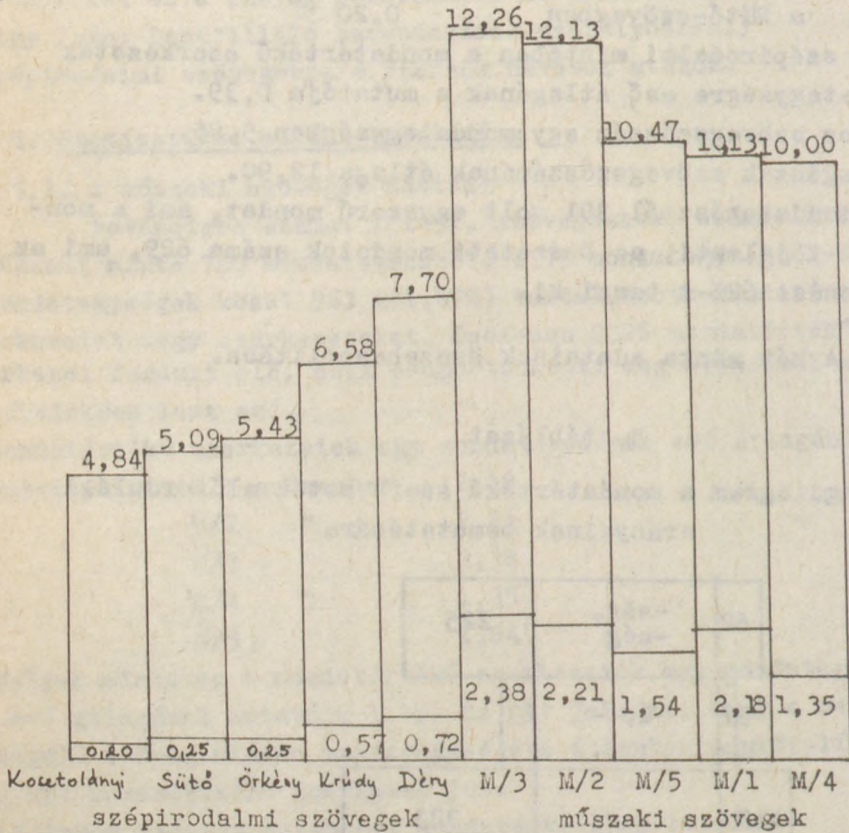
3. táblázat

Szalagdiagram a mondatértékű szerkezetek előfordulási arányainak bemutatására

4. táblázat

Az egy mondat egységre eső átlagos szövegszószám oszlopdiagramja
(amelyre rávetítettem az egy mondat egységre eső mondatértékű
szerkezetek számát)

5.4. A mondatértékű szerkezetek csoportonkénti megoszlásáról. A műszaki szövegekben a határozói igeneves szerkezetek igen kis számban fordultak elő. A szépirodalmi mintában viszont a kis előfordulási arány az -ú, -ű, -jú, -jű képzős mellénevekre volt jellemző. A kis előfordulási szám a megengedett relatív hiba nagyságánál nagyobb hibát eredményezhet. Ezért az említett két szerkezetnek az előfordulási számát ugyan megadom, de a százalékos gyakoriságukat nem.

5. táblázat

Mondatértékű szerkezetek megoszlása műszaki szövegben a gyakoriság sorrendjében

a szerkezet típusa	előfordulások száma	%-ban
1) -ás -és képzős főnév	896	38,52
2) melléknévi igenév	651	27,98
3) -i képzős melléknév	323	13,88
4) -ság -ség képzős főnév	225	9,67
5) főnévi igenév	149	6,40
6) -ú -ű képzős melléknév	69	2,93
7) határozói igenév	13	-
összesen:	<u>2326</u>	<u>100</u>

6. táblázat

Mondatértékű szerkezetek megoszlása szépirodalmi szövegben a gyakoriság sorrendjében

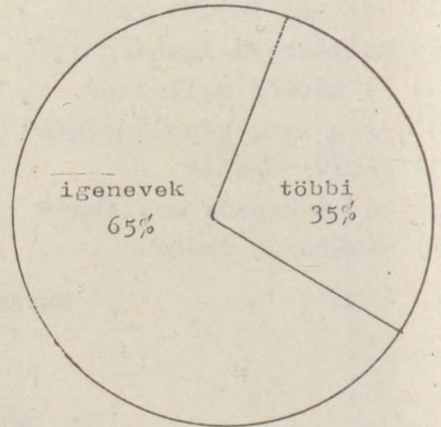
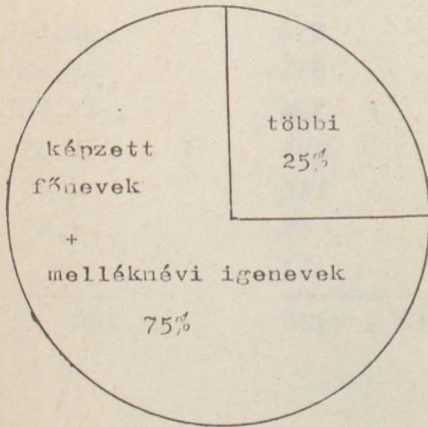
a szerkezet típusa	előfordulások száma	%-ban
1) melléknévi igenév	298	33,53
2) főnévi igenév	140	15,54
3) -ás -és képzős főnév	138	15,54
4) -i képzős melléknév	118	13,28
5) határozói igenév	101	12,50
6) -ság -ség képzős főnév	62	6,98
7) -ú -ű képzős melléknév	31	-
összesen:	<u>888</u>	<u>100</u>

7. táblázat

A legjellemzőbb szerkezetek eloszlásának ábrázolása kördiagramon

műszaki szöveg

szépirodalmi szöveg

6. Műszaki és szépirodalmi nyelvhasználat - a két minta egy-egy részletének adatai alapján

Véletlenszerű kiválasztás alapján nézzük meg egy műszaki és egy szépirodalmi szövegegység jellemző adatait. (A szövegek: M/2 és az Örkény-féle szöveg.)

	M/2	Örkény
betűhelyek száma	18 298	18 360
szövegszószám	2 293	2 624
mondategészek száma	132	234
mondategységek száma	189	483

Érdeemes megfigyelni, hogy a betűhely szerint majdnem azonos terjedelmű szövegekben milyen nagy eltérést mutat a mondat-egységek száma. Még jellegzetesebb az eltérés, ha a mondatok összetettségét is megnézzük.

egyszerű mondatok száma: 84 (65%)	94 (40%)
összetett " " : 48 (35%)	140 (60%)

A mondategységek eloszlása az összetett mondatokban:

2 mondategységből áll: 42	74
3 " " : 3	38 !
4 " " : 3	20 !
5 " " : 0	5
6 " " : 0	2
.	
.	
.	
10 mondategységből áll: 0	1

Az M/2 műszaki szöveg mondatai hat kivételével egyszerű, ill. két mondategységből álló összetett mondatok. A szépirodalmi szövegben ennek ellenkezőjét tapasztaljuk. A két szöveg mondatainak szerkezeti eltérését jól magyarázza a mondatértékű szerkezetek megoszlása, amely éppen ilyen feltűnő eltérést mutat. A mondatértékű szerkezetek átlagának előfordulási mutatója M/2-ben 2,21, az Örkény-féle szövegben 0,25. A mondatértékű szerkezetek száma a műszaki szövegben való előfordulás sorrendjében:

	M/2	Örkény
1. <u>-ás, -és</u>	144	17
2. melléknévi igenév	128	29
3. <u>-ság -ség</u>	59	5
4. <u>-i</u>	54	10
5. főnévi igenév	17	47
6. <u>-ú, -ű, -jú, -jű</u>	14	1
7. határozói igenév	<u>2</u>	<u>12</u>
összesen:	418	121

Az egy mondategységre eső
 átlagos szövegszószám: 12,13   5,43

Az M/2 szöveg jellegzetes szerkezetei a főnévképzős és a melléknévi igeneves szerkezetek, amelyek az összes előforduló szerkezet 80%-át teszik ki. Az Örkény-féle szövegben előforduló szerkezetek zömét, 71,6%-ot az igeneves szerkezetek alkotják.

Az M/2-es minta adatai jól reprezentálják a vizsgálatban részt vevő többi műszaki szöveget is. A szépirodalmi szövegeknél az egész minta részei között a szerkezetek előfordulásában nagyobb az eltérés.

7. A műszaki szövegek jellemzése a statisztikai adatok alapján

A mondatértékű szerkezetek nagyszámú előfordulása jellegzetes vonásokat ad a magyar műszaki szövegnek. A szerkezetekben megvalósuló nominalizáció biztosítja a műszaki nyelvhasználatban az általános, a közlés tárgyára irányuló, objektív, érzelemmentes, személytelen jellegű megközelítést. Az igenevek és az igéből képzett főnevek nem utalnak a cselekvő személyére, még a személyragokat felvenni képes főnévi igenév is legtöbbször ragtalan (l. Fodor Katalin 1983: A főnévi igenév és szerkezetei a mai magyar műszaki nyelvben), és így biztosítható az a személytől független előadásmód, amelyet az igei állítmányok többes szám első és harmadik személyű személyragjaiban megjelenő általános alanyok is szolgálnak. A nominalizáció mellett a szerkezetek másik fő funkciója, hogy egy meglevő mondatba belesűrítsék egy vagy több másik mondat tartalmát. Ez úgy történik, hogy az egyik mondat igei állítmánya valamelyik képző segítségével mondatértékű szerkezet alaptagjává válik, és mint igei származék magával viszi bővítményeit is a befogadó mondatba. A névszókából képzett alaptagok névszói vagy összetett állítmányokra vezethetők vissza. A sűrítésre, tömörítésre való hajlandóságot a vizsgálat eredményei alapján a műszaki szövegek grammatikai jellegzetességének tartjuk, amely nyelvtani szempontból éppoly meghatározó, mint lexikailag a szakszavak használata. Amikor tömörítésről beszélünk, nem arra gondolunk, hogy a műszaki szövegek szerzői rövidebben, kevesebb szóval fejeznék

ki mondanivalójukat, mint mások; hanem arra, hogy másképpen fejezik ki azt, és ez a műszaki nyelvhasználat grammatikai szerkezeteiben nyomon követhető. Természetesen a műszaki problémák bonyolultsága gyakran megköveteli, hogy a szöveg stilisztikailag is tömör, lényegre törő legyen. A grammatikai tömörítés legfőbb oka azonban az, hogy a műszaki szöveg szerzője a szavak pontos használata érdekében igyekszik azoknak minél határozottabb értelmet adni, tehát a közlés egyértelműsége érdekében minden mondatban minél több hivatkozással élni az előzményekre. Igen gyakran fordul elő, hogy egy mondatban az előző vagy az azt megelőző mondat igei állítmányából képzett igeneves vagy -ás -és képzős alaptagú mondatértékű szerkezetek jelennek meg. Ezek biztosítják a visszautalást és a kapcsolódás lehetőségeit, valamint a szöveg további grammatikai építkezését. A mondatértékű szerkezetek által megteremtett ilyenféle grammatikai kapcsolatokat jól követhettük a számítógépes program által készített részstatistikákban is.

A mondatértékű szerkezetek alaptagjai nem mindig főmondatrészként épülnek be a mondatba. Tipikus példája ennek a melléknévi igenév, amely majd mindig jelző, de ugyancsak jelzőként kerülnek be a képzett melléknevek is. Deme László (1971) szerint "a mondategységben egyfajta szinteződés található. Mégpedig két fő szinten találunk viszonyokat. Egyrészt a mondat szintjém, ahol a szabad mondatrészeknek mindegyike közvetlenül az állítmányhoz tartozik, mint központi maghoz. Másrészt ennél lejjebb, a mondatrészek belügyeinek szintjén, ahol az alárendelt szerkezettagok mindegyike csak egyetlen mondatrészhez tartozik; a mondat egésze felől tekintve ennek a mondatrésznek része, nem a mondatnak közvetlenül." Az általunk vizsgált mondatértékű szerkezetek alaptagjai közül megjelenhetnek a mondat szintje alatt még a képzett főnevek és a főnévi igenév is. A mondat szintje alatt megjelenő szerkezetek szintaktikai szervező ereje éppen olyan erős, mintha a mondat szintjén lennének. A közvetlen grammatikai kapcsolatot azonban nem az állítmánnyal, hanem a fölérendelt mondatrészsel tartják.

A szinteződést vizsgálva a műszaki szövegekben, 204 szerkezetből 60 a mondat szintjén, 144 az alsóbb szinteken helyezkedett el. Csoport és szint szerinti eloszlásukat a 8. táblázat mutatja.

8. táblázat

		-ni melléknévi igenév	-va -ve	-ás -és	í	-ú -ű	-ság -ség	Összesen	
a mondat szintje	1.	8	0	1	41	0	0	10	60
	2.	0	46	0	14	26	1	5	92
	3.	2	17	0	10	7	0	0	36
	4.	1	3	0	4	4	0	0	12
	5.	0	3	0	0	0	0	0	3
	6.	0	0	0	0	1	0	0	1

A táblázatból kiderül, hogy a szerkezeti alaptagok 90%-a a mondat szintjén (1.) illetve a 2. és 3. szinten helyezkedik el. Ha mérlegeljük, hogy minden alaptagnak rendszerint legalább egy bővítménye van, akkor beláthatjuk, hogy a műszaki szövegek bonyolultsága nemcsak a műszaki kérdések összetettségéből származik. A mondat szintje alatti szervezettség szintén jellegzetes vonása a magyar műszaki szövegnek, és pontos értelmezése ezeknek a szintek közötti kapcsolatoknak a felismeréséből is adódik. A szerkezeteknek ezt a tulajdonosságát a szaknyelvoktatásban sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Hogyan viselkednek a mondatértékű szerkezetek a szépirodalmi szövegekben? Másképpen, mint a műszaki szövegekben. A szépírók nem használják ki a szerkezetek kínálta szintaktikai lehetőségek nagy részét. A szépirodalmi mintában csak igen ritkán talákoztunk hosszú, alárendelt bővítménysorokat magukkal vivő igenevekkel, egyáltalán nem talákoztunk a való vagy történő szóval, a mondatba kapcsolt -ás, -és képzős főnévi szerkezettel.

Nézzünk meg példaként néhány szépirodalmi és néhány műszaki nyelvben előforduló szerkezetet, a szintaktikai kihasználtság mértéke szembetűnő.

- a) "sötétlő kert"; "az élettől megcsömörlött férfiak";
"a közelgő téli hideg" (Krúdy)
"a gép ontotta a kivágott kartonokat"; "szürkén derengő útburkolat"; "átugrotta a nem létező árkot" (Örkény)
"a kongó, zakatoló motor"; "látványos volt a brigád vonulása" (Sütő)
"apró lámpák hunyorgó csillagai"; "egy világoszöld cukorból épült ház kilépett a sötétségből" (Déry)
- b) "... a rendszer szabadsági fokának és a szabályozási szabadsági foknak a meghatározásával célszerű foglalkoznunk." (M/3)
"a jég és uszadék által okozott eltömődési veszély"(M/1)
"a fél átmérő egyharmad magasságáig lebárdolt fából"(M/2)
"a kiviteli pontatlanságokból származó elmozdulások értéke" (M/2)

A szépirodalmi szövegben a mondatértékű szerkezetek szemantikai szerepe lép előtérbe. Talán ez az oka annak, hogy amíg a műszaki szövegekben a határozói igeneves szerkezetek előfordulási számát statisztikailag nem lehet értékelni, a szépirodalmi szövegben nagy számban fordul elő határozói igenév. Ez a szerkezet - mint arra Aradi András (1983) felhívta figyelmünket - igen árnyalt jelentésviszonyokat hordozhat. Egy-egy mondategységben az ige és az igenév jelentése szinte összemosódik, illetve szorosan összekapcsolódik, szinte egy jelentésegységet képez. A határozói igeneves szerkezeteknek ez a szemantikai tulajdonsága talán oka lehet annak, hogy a műszaki nyelvhasználat ritkábban alkalmazza ezeket a szerkezeteket, mivel valószínűleg nem mindig érzi egyértelműnek őket. A szépirodalmi szövegekben mindig fellelhető szubjektivitás viszont éppen ezt a szemantikai kifejezőképességet tarthatja alkalmasnak arra, hogy az igei állítmány és a határozói igenév kettősségében megjelenő árnyalatokat saját céljaira felhasználja.

A szintaktikailag bonyolultabb szerkezeteket az általam vizsgált mintában kerülték a szépírók, inkább az összetett mondatban való kifejezést választották. Gyakran talákoztam

olyan példákkal is, amikor a szintaktikai viszonyok tisztázását a szövegösszefüggésre vagy az olvasóra bízta az író, vagy olyan elliptikus szerkezeteket használ, amelyek a műszaki nyelvben elképzelhetetlenek. A műszaki nyelv megköveteli a szerkezetek teljes egyértelműségét, nem tűr pontatlanságot, sem szemantikailag, sem szintaktikailag.

A mondatértékű szerkezetek nagyszámú jelenléte a műszaki szövegekben meghatározza a szövegek mondatainak felépítését is. A 700 mondategészből 380 volt egyszerű mondat. Az összetett mondatok (320) közül 247 állt két mondategységből, ami százalékban kifejezve az összetett mondatok 77,52%-a volt. Három mondategységből álló mondategészek száma 63 volt, 19,68%. A három mondategységnél hosszabb mondatok az összetett mondatoknak mindössze 2,8%-át teszik ki.

A műszaki minta leghosszabb mondata egy hat mondategységből álló mondat volt. A szépirodalmi mintában az összetett mondatok voltak túlsúlyban (62%), s köztük nagy számmal akadtak négy és öt mondategységből álló mondatok. A leghosszabb mondat 10 mondategységből állt.

A mondatok szerkezeti eltérése az egy mondategységre eső szövegszavak számának különbségében is megmutatkozik. Jóllehet a két minta szövegszószáma jelentősen nem tér el egymástól (1.: 5.1. és 5.2.), lényeges különbség mutatkozik a mondategységek szószámában. A műszaki szövegek mondategységei átlagosan 10,82 szót tartalmaznak, megközelítően a kétszeresét egy szépirodalmi szövegből való mondategység szavainak.

A műszaki nyelvhasználat mondatainak fent leírt és számszerűen megadható arányai szoros összefüggésben vannak a mondatértékű szerkezetek létével. A két vagy több egymásba szerkesztett mondat hosszúsága természetesen függ a benne levő szerkezetek számától és fajtájától. A műszaki "átlag"-mondategység szószáma erősen közelít a valóságos mondategységéhez. A szépirodalmi szövegekben jóval nagyobb az ingadozás, valójában az átlaghosszúság fordul elő legritkábban, de ennek az elemzése nem e tanulmány feladata. A szépirodalmi szövegek vizsgálata csak az összehasonlítás céljából készült.

7. Összefoglalás

A számítógépes szövegvizsgálat eredményeiből levont tanulságokat két pontban foglalhatjuk össze.

1. A magyar műszaki szövegek nyelvi vizsgálatát nem korlátozhatjuk csupán a szakszavak, a terminus technicusok vizsgálatára. A kapott statisztikai adatok mindenki számára bizonyítják, hogy a műszaki szövegek nemcsak lexikailag, hanem grammatikailag is jellemezhetők. A mondatértékű szerkezetek minőségileg meghatározzák a szöveg építkezését, a mondategészek szerkesztését, a mondategységek hosszát.

2. Bizonyította a vizsgálat azt is, hogy a vizsgált szerkezetek megválasztása helyes volt. Bizonyította, hogy lehetséges a műszaki szövegek és a szépirodalmi szövegek megkülönböztetése a mondatértékű szerkezetek gyakoriságának alapján.

Természetesen a számítógépes vizsgálat csak a műszaki szövegek elkülönítésére alkalmas, valamint a szövegek számadatakkal való jellemzésére. A műszaki nyelvhasználat elemzése, szabályainak leírása a nyelvvel foglalkozó szakemberek feladata.

I r o d a l o m

- Antal László (1977): Egy új magyar nyelvten felé.
Magvető Kiadó. Budapest.
- Aradi András (1983): A határozói igeneves szerkezetek
grammatikai, jelentéstani és stilisztikai funkciói
a műszaki nyelvben.
Folia Practico-Linguistica. XIII.2. 117-156.
- Benes, Eduard (1971): Fachtext, Fachstil und Fachsprache.
Sprache der Gegenwart. XIII. Düsseldorf. 1971. 118-132.
- Deme László (1971): Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági
vizsgálata. Akadémia Kiadó. Budapest.
- Deme László (1976): Beszéd és nyelv. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Fodor Katalin (1983): A főnévi igenév és szerkezetei a mai
magyar műszaki nyelvben. Folia Practico-Linguistica.
XIII.2. 57-72.
- Mészáros László (1983): Képzett főnevek és szerkezeteik a
műszaki szaknyelvben. Folia Practico-Linguistica.
XIII. 2. 11-36.
- Nagy Ferenc (1980): Kriminalisztikai szövegnyelvészet.
Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Petőfi S. János (1967): A nyelvstatisztikai vizsgálatok
néhány kérdése. In: A tudományos tájékoztatás elmélete
és gyakorlata. 11.sz. 117-132.
- Sturcz Zoltán (1983): A melléknévi igeneves szerkezetek
funkciói a műszaki szövegekben. Folia Practico-Linguistica.
XIII.2. 75-116.
- Szóllósy-Sebestyén András (1983): Előszó. Folia Practico-
Linguistica. XIII.2. 5-10.

A COMPUTER ANALYSIS OF SENTENCE TRANSFORM STRUCTURES
OF HUNGARIAN TECHNICAL TEXTS

Katalin Fodor

The consequences drawn from the results of computer-made text analysis can be summarised under two points.

1. The language analysis of Hungarian technical texts cannot be restricted to the examination of technical terms only. The statistical data obtained clearly prove for everyone that technical texts can be characterised not only from a lexical but also from a grammatical point of view. Sentence transform structures define texts construction in quality as well as the construction of sentences and the length of sentence units.

2. The analysis has proved that the choice of the structures to be examined was right. It has also been proved that the distinction of technical and literary texts is possible on the basis of the frequency of sentence transform structures.

Naturally, computer analysis is only suitable for the separation of technical texts and for characterizing texts by figures. Analysing the usage of technical texts and describing their rules belong to the tasks of linguistic experts.

Каталин Фодор: Анализ на ЭВМ конструкций с
синтаксическим значением простого предложения в специальных
текстах на венгерском языке

На основании анализа специальных текстов на ЭВМ сделаны два вывода:

1/ Языковые исследование венгерских специальных текстов не должно быть ограничено только анализом научных терминов. Данные анализа, приведённого автором, свидетельствуют о том, что специальные тексты технического профиля характеризуются не только своеобразной лексикой, но и грамматическими особенностями. Структура текста, строение и длина предложений качественно обуславливаются конструкциями с синтаксическим значением внутри простого предложения.

2/ Данным анализом доказана и правильность подбора автором исследуемых конструкций, на основе частотности которых стало возможным и различать технические тексты от художественных.

Естественно, такой анализ на ЭВМ позволяет лишь определить и количественно охарактеризовать технические тексты. Исследование употребления технического "языка", описание его своеобразных правил и являются задачей специалистов-языковедов.

T. Somogyi Magda:

A KÉPZETT IGÉK CSOPORTOSÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEIRŐL

Egy nyelv szerkezetének és a szerkezetből következő sajátosságainak megismerése, megértése szempontjából az új szavak létrehozásának, a származékszavak egymáshoz való viszonyának tanulmányozása alapvető fontosságú. A nyelvek többségéhez hasonlóan a magyarban is a szóalkotási módok között a szóképzés foglalja el a legjelentősebb helyet mind a létrehozott új szavak, mind a variációk számát tekintve. Az igeképzés még ezen belül is kiemelkedik. Ennek oka az igék rendkívül összetett, komplex jelentésstruktúrájában keresendő.

A magyar műszaki nyelv vizsgálatában - a műszaki nyelv jellemzőiből következően - a névszóképzés határozottan előtérbe került. A nominális szerkezetek nagy száma, a nominalizáció túlsúlya indokoltá tette az igeképzés tanulmányozásának átmeneti elhanyagolását.

Az összefüggések könnyebb és jobb feltárása érdekében a műszaki nyelvi kutatások jelenlegi szakaszában időszerűvé vált az igeképzés kérdéskörének vizsgálata. Célunk, hogy a névszóképzés rendszeréhez hasonlóan - lehetőleg minél előbb - az új pozitív eredmények a tanított nyelvtani anyagba is beépüljenek.

Első megközelítésben a vizsgálódást nem szabad, és nem is lehet leszűkíteni a műszaki nyelvre, hanem a mai magyar irodalmi, ill. beszélt köznyelvre kell vonatkoztatni. Majd csak ezt követően tudunk a műszaki nyelvre érvényes sajátosságokkal foglalkozni.

Ez a dolgozat jelenlegi formájában igyekszik előre vetíteni a kutatás lehetséges irányait, de egyelőre még távol áll attól, hogy állást foglaljon bármelyik elsődlegessége mellett. Nem tagadom, vannak már elképzelések arról, merre érdemes egyáltalán elindulni, hogy ne jussunk zsákutcába.

A dolgozat - a problémafelvetés szintjén - azoknak az elemzési módoknak, szempontoknak a vizsgálatát tűzi ki célul, amelyek alapján a képzett igék halmazának rendszerezése maradéktalanul elvégezhető.

A megoldandó kérdések közül első helyen várnak tisztázásra a származékigék szegmentálásának lehetőségei és korlátai.

Az alapszó szófaji minősítése sok esetben problémát jelent, ez a megszokott osztályozás elégtelenségére, a módosítás szükségességére figyelmeztet. Többek között az önálló paradigmával nem rendelkező passzív töveknek kell megtalálni a szófaj-tani helyét. Mindezek figyelembevételével definiálni kell a tő és a képző fogalmát.

A képzőszempontú elemzés fő kérdései szemantikai és funkcionális vonatkozásúak. Elsősorban a jelentésmeghatározások okoznak gondot. Minden esetben a jelentéssel párhuzamosan kell vizsgálni a gyakoriságot és a produktivitást. Foglalkozni kell az ún. képzőszinonimával és -homonimiával is. Tisztázni kell az egyes képzők szófajváltó, szófajtartó ill. jelölő szerepét.

A szóképzés hármas természetéből adódó képzéstípusok megkülönböztetését (lexikai, szintaktikai és szemantikai szóképzés) az igeképzési rendszer egészére ki kell terjeszteni, figyelembe véve más osztályozási lehetőségeket és szempontokat.

Alapszó és képző együttes, komplex vizsgálata magával hozza a transzformációk bevezetését. Ezeket a képzéstípusokkal szoros összefüggésben kell elemezni.

Végül, de nem utolsósorban a tárgy-as-tárgyatlan viszony és a részben ebből következő vonzatstruktúra kérdéseit kell megemlíteni, amelyek kutatása tovább finomíthatja az igeképzési rendszer osztályozási szempontjait.

x x x

A képzett igék óriási halmaza nehezen áthatolható tömegnek tűnik, mégis úgy vélem, ha megtaláljuk a legmegfelelőbb osztályozási szempontokat, akkor egyszersmind megtaláljuk annak a módját is, hogy eligazodjunk benne, sőt mások számára is hozzá-

férhetővé tegyük a rendszert. A korábban végzett részvizsgálatok alapján ugyanis fenntartás nélkül megállapítható, hogy rendszerrel állunk szemben, igaz, nem túl egyszerűvel.

A csoportosítási lehetőségek vizsgálata előtt feltétlenül szükséges néhány alapvetőnek látszó dolgot megemlíteni. A végleges rendszerezésnél elengedhetetlen azoknak az első pillentásra fölöslegesnek tűnő kérdéseknek a tisztázása, hogy mit tekinthetünk alapszónak, mit képzőnek; mikor és meddig van jogunk egy képzőnek vélt szóvéget kielemezni (még akkor is, ha szótári alapszó az adott esetben nem mutatható ki); mikortól minősíthetünk bizonyos származékszavakat viszont már oszthatatlan egésznek a mai magyar nyelv szempontjából.

Az alapszó szófaja szerinti csoportosítás gondjai

Természetesen ezek a gondok nemcsak az igeképzéssel, hanem mindenfajta szóképzéssel kapcsolatban felmerülhetnek, de látni fogjuk, hogy a képzett igék körében végzett vizsgálatok vonatkozásában még inkább fontossá válnak. Szembetaláljuk magunkat velük már az egyik "legbejártottabb" rendszerezési mód, az alapszó szófaja szerinti csoportosítás során.

Leíró nyelvtanaink a képzett igék két nagy csoportját szokták megkülönböztetni, a deverbális és a denominális verbumokét. Ez a megközelítés ugyan eléggé leegyszerűsíti a rendszert, áttekinthetővé azonban mégsem válik általa. A szükséges részletesebb kategorizálás helyetti megjegyzések, utalások elégtelenek egy jól kezelhető rendszerleíráshoz.

A nem főnévi alapszóból képzett denominális igék csoportjai

Nyilvánvaló, hogy a denominálisnak nevezett származékigék az alapszó szófaja szerint több kisebb egységbe sorolandók. Nagyon fontos külön kezelni a deadjektívális származékokat, sőt érdemes is, hiszen ez az egyik legegységesebb, legkönnyebben leírható csoport, gondoljunk csak a szép-ít, kerek-ít, piros-ít, keser-ít-féle képzések tökéletes rendjére, és a velük egyértelmű szabályokkal megadható korrelációban levő -UL/-ODIK képzős származékokra (vö. szép-ül, kerek-edik, piros-odik, ritk. piros-ul, keser-ül, keser-edik).

Foglalkoznunk kell - a pusztá említésén túl - a számnévi és a névmási kiindulású származékigékkal is, és a képzések vizsgálata után meg kell keresnünk a tényleges rendszerbeli helyüket. Ezeket az elemzéseket még akkor sem fölösleges elvégezni, ha csak néhány, jelenleg jelentéstani okokból elemzhetetlennek minősített képződmény kerül a helyére, vagy csak egyszerűen a megfelelő alcsoportokba tudjuk sorolni a tized-el, fel-ez, két-ell, magá-z, (ki)semmi-z stb. származékokat a szófajváltás kategóriájának helyenként indokolatlan előrángatása nélkül.

Ugyanez vonatkozik az általában képezhetetlennek tartott határozószók, módosítószók, névutók között nem is olyan csekély számban található kivételekre, a más szófajú alapszavakból képzett igékkel alkotott párhuzam, és egyéb összefüggések kutatására is. (Pl. rögtön-öz, /el/távol-ít, idé-z, /el/odá-z; bizony-ít, igen-el, /meg/alá-z, után-oz, ellen-ez, túl-oz.) A tetszés szerint hosszan folytatható, de kissé ad hoc példasorból is kitűnik, hogy sokuknál egyértelmű és kézenfekvő a válasz besorolásukat illetően. Mégis úgy gondolom - és a szórványosan megtalálható elemzések ebbe az irányba mutatnak -, hogy egy átfogó vizsgálat végeredménye igazolni fogja: döntő többségében nem egyedi elszigetelt esetekről, hanem egy rendszeresen működő egység tagjairól van szó. Természetesen akadnak kivételek is, ezek azonban sem jelentőségüket, sem létszámukat tekintve nem elegendőek ahhoz, hogy a nem kimondottan deverbális, ill. denominális igéket összességükben a rendszeren kívülre helyezzük.

Depasszívális képzések - igésítő képzések

A deverbális származékok között szokás tárgyalni azokat az alapszónak semmiképpen sem tekinthető derivátumokat, amelyekben világosan felismerhető képző rejlik ugyan, ám a tő nem létezik önállóan. Elsősorban a deverbális verbumok között fordulnak elő szép számban, de a deverbális nomenek között is megtalálhatók. Anélkül, hogy itt most belemennénk a részletekbe, néhány gondolat erejéig feltétlenül ki kell térni rájuk, mivel meglepően jelentős létszámú az alapszó-

kincsbe nagyrészt beletartozó és világos rendszert alkotó szavakról van szó. (Igen óvatos becslés szerint - ha csak a köznyelveket számítjuk is - mintegy 1200 képződmény sorolható közéjük.)

A kielemezés jogosságához kétség nem fér; a képzések párhuzamosak, a képzők zöme gyakori, sokuk aktív, tehát önálló paradigmájú szavakon is előfordul, más részük, a tipikusan depasszivális (azaz főleg csak kötött töveken előforduló) pedig igen gyakori: for-og, for-dul, for-dít; zör-ög, zörr-en, zör-dül, zör-ej; ám-ul, ám-ít; gyógy-ít, gyógy-ul, gyógy-(szer); tántor-ít, tántor-odik, tántor-og; sülly-ed, sülly-eszt; fár-ad, fár-aszt; szár-ít, szár-ad, szár-az; in-dít, in-dul, in-(o)g; len-dít, len-dül, len-g stb. Ha reálisan számolunk ezzel a csoporttal - és továbbra is elhanyagolni több, mint hiba lenne -, akkor világossá válik, hogy miért elengedhetetlen az igeképzési rendszer feltárása, leírása előtt a már említett morfoszemantikai kérdések minden kétséget kizáró tisztázása.

Ugyanezen a kérdéskörön belül kell foglalkozni azzal a szintén jelentékeny és napjainkban egyre növekvő létszámú csoport tagjaival, amelyek nyelvünkben valamelyik ún. igésítő képzővel ellátva jelennek meg. A legtöbb esetben általában főnévként, az átadó nyelvelhez közelálló alakban a képzés alapjául szolgáló idegen szó is megvan a magyarban pl. kommunikáció, kommunikál; kollokvium, kollokvál; differentia, differentiál; stafírun, stafíroz; montázs, montíroz. Ezek is rendszert alkotnak, mégpedig oly módon, hogy az igésítő képzők egységesítési tendenciát is mutatnak. Az eddigiekhez hasonlóan nem megalapozatlan feltevés az, hogy az -ál döntő főlényben van a -z-vel és a korábban lényegesen szélesebb körben elterjedt -íroz-zal szemben. Alkalmanként, ahogy ez más képzőknél is megeshet azonos funkció esetén, jelentésmegosztás is létrejöhet pl. fix-ál, 'rögzít', illetőleg fix-íroz 'feltűnően, kihívóan néz vkit'. Ezek a problémák már inkább a képző szempontú vizsgálódások felé mutatnak, ez az átcúszás azonban a tárgyalt csoport sajátosságából adódik, vagyis a tényleges alapszó hiányából. Természetes, fő és

képző kölcsönhatása itt még határozottabban érvényesül.

A két alapmorféma összeolvadása azokban a kisebb-nagyobb csoportokban figyelhető meg legjobban, ahol a tő kielemezése csak a világosan felismerhető képző segítségével lehetséges. Mivel nem áll rendelkezésre párhuzamos képzés, ezeket a leggyakrabban alapszóként szoktuk kezelni, kérdés, helyesen járunk-e el minden esetben, pl. u-gat, áh-ít, figy-el, ep-ed. Ez a típus az igésítő képzős származékok között is megtalálható; az átadó nyelvből átvett ige eredeti, idegennyelvi képzőjét levágtuk és felcseréltük a nyelvünkbe beillesztő képzővel: avanzs-ál, stimm-el stb. Ezek a pár nélküli képzések etimológiai szempontból igen tarka képet mutatnak, nekünk azonban mindenekelőtt szinkrón szempontokat kell érvényesíteni, éppen ezért azonos súllyal kell mérlegelni a tő és a képző szerepét.

A képzők szerinti elemzés kérdései

Áttérve a képzett igék csoportosításának másik jól ismert lehetőségére, a képzők szerinti elemzésre, bár az alapszó, helyesebben a tő (amely mint láttuk, nem minden esetben azonos a tőszó fogalmával) szófaját vizsgálva még számos fontos probléma merülhet fel és fog is felmerülni, de ezek tárgyalására majd a kutatási eredmények konkrét leírása során fogok visszatérni e dolgozat keretein kívül.

A képzők szerinti vizsgálat alapkérdésének annak kell lennie, hogy egyáltalán mit tekintünk, mit tekintsünk képzőnek. Szerencsére ez az igeképzőknél alig jelent gondot.

A képzők jelentés szerinti felosztása azonban rendkívül bonyolult, ha a valós helyzetet akarjuk leírni. A gyakorító-mozzanatos-műveltető-visszaható négyes alapján történő besorolás megint csak túlságosan leegyszerűsíti a képletet, bár kiindulási alapként érdemes elfogadni. Nem szabad szem elől téveszteni azonban az egyéb, esetleg más irányból közelítő rendszerezési kísérletek próbálkozásait sem.

Ahhoz, hogy a rendszer ne üres váz legyen, hanem egy valóságosan működő, részleteiben összefüggő szerkezet leírása, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt az alapvető tényt, hogy a

jelentést mindig befolyásolja az alapszó szófaja. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a cselekvő igék körén belül a meghatározó a tárgy-as-tárgyatlan viszony megléte. Számon kell tartanunk az ún. szenvedő igéket alkotó formánsokat. Mindezeket túl foglalkozni kell a szinonimia és a homonimia kérdésével és azzal, hogy jó néhány képzőnek nemcsak sokrétű és árnyalt, hanem esetenként meglehetősen szövevényes a jelentésstruktúrája. Azaz a problémák hosszú sora áll előttünk akkor is, ha a képzők felőli oldalról vizsgáljuk ezt a szerkezetet.

Jelentéstani problémák a képzők szerinti felosztáson belül

Elsősorban a jelentésmeghatározások okoznak gondot. Ha rendelkezniénk egy olyan szótárral, amely az alapszavak jelentését tartalmazza (a törzsanyag tkp. az ÉrtSz.-ban megvan, csak a kötött tövek jelentései hiányoznak), meg kellene szerkesztenünk hozzá a képzőszótárt is. Ebben azok a képzők kaphatnának helyet, amelyek "szótározhatók", tehát leírható, megadható jelentéssel bírnak, és emellett rendelkeznek azzal a tulajdonsággal - ami ennek feltétlen velejárója -, hogy a megfelelő alapszóhoz, ill. tőhöz automatikusan kapcsolható. (Ehhez az ÉKsz. nyújt óriási segítséget, hiszen a legfontosabb képzők a megfelelő betűrendi helyen szabályos szócikkben értelmezve megtalálhatók.) Egy ilyen lexikon összeállítására irányuló kísérlet nyilvánvalóvá teszi, hogy a gyakoriság és a produktivitás a jelentéssel párhuzamosan vizsgálendő. Az is kétségtelen, hogy a világos jelentés és a nagy gyakoriság az automatikus elemezhetőség feltétele függetlenül attól, hogy élő, termékeny képzőről van-e szó. Az automatikus képzés, ill. újraképzés pedig általában mindhárom tényező függvénye, kérdés, hogy melyiké milyen mértékben. Ennek tisztázására az elméletileg szótárként elképzelhető szabályok megadása szempontjából volna nagy szükség.

A részletkérdések vonatkozásában pl. a szinonimnak tekinthető képzők disztribúcióját morfológiai és szintaktikai szinten egyaránt alaposan át kell gondolni, hogy pontosan leírassuk és megkülönböztethessük őket egymástól. (Ez a vizsgálódás a később említendő vonzatprobléma megoldásában is

előbbre vihet.) Világosak az -UL/-ODIK felcserélhetőségének e korlátai aktív és passzív tövek esetében egyaránt. Nehezebben megfogható az -AT/-TAT váltakozás, érdekes a periferiálisan, jobbára csak kötött töveken kimutatható -IT/-ASZT kettősség. Az első példánál nyugodtan támaszkodhatunk a szótagszám adta magyarázatra. Biztos, hogy egytagú tő mellett nem fordulhat elő mind a két képző, pl. szép-ül, gyógy-ül nem váltakozhat ^xszép-edik, ^xgyógy-odik alakkkal, de kéttagú alapmorféma esetén gyakori a kétféle képződmény: nehéz-edik, nehéz-ül; telep-edik, telep-ül; teljes-edik, teljes-ül stb. Rendkívül fontos lehet az így létrejött szóalakpárok közötti jelentésmegosztás felderítése. Kétségtelen, hogy az -AT/-TAT képzőkkel létrehozott párhuzamos képzések meglétére, ill. hiányára is van alaktani magyarázat (szóhosszúság, tövégi mássalhangzó minősége), de egyelőre úgy tűnik, nem eléggé körülhatárolható, és valószínűleg nem is kizárólagos. A szak-ít, szak-aszt páros magyarázatának megtalálása főleg módszer-tanilag lehet fontos.

A homonímia eseteinek tisztázása a kielemezések szempontjából lényeges. Nagyon sokszor nehéz eldönteni, hogy két alakilag megegyező képzővel állunk-e szemben, vagy csupán ugyanannak a képzőnek más jelentésben való használatával. Példa lehet erre a -z formáns, amely ige és főnév után is állhat, sőt számnévi vagy akár névutói alapszóhoz is járulhat: önt-öz, hord-oz; halm-oz, ok-oz; (meg)kétszer-ez; után-oz stb.

Képzőfunkció - a szóképzés hármasság természetéről

A képzők szerepének tárgyalásakor nem lehet figyelmen kívül hagyni a szófajváltás, szófajtartás, ill. a szófajjelölés kérdéseit sem. Mindez ugyan szorosabban véve az alapszó szófajának problematikájához tartozik, de a képző felől közelítve értékes kiegészítő adatok birtokába juthatunk, és vég eredményben az mindig egy adott képző sajátja, hogy az alapszó és a származékszó mennyiben egyezik meg vagy tér el egymástól szófajilag.

Egyes képzők esetében ugyanis nagyon lényegesek lehetnek a tárgy-as-tárgyatlan viszony megváltoztatásának realizációi is.

A -GAT ebből a szempontból megtartó típusú: ts dobál - ts dobál-gat. (Megjegyzendő, hogy a csökkenő intenzitást kifejező származékok - ha tárgyias ige tárgyatlan használatára vezethetők vissza - nem egyszerűen tárgyatlanok, hanem tárgyatlan használatúak: tanul-gat.) A műveltető képzés eredménye az alapszótól függetlenül mindig tárgyias ige: ts vár - ts vár-at, tn ég - ts ég-et stb. A visszaható -KODIK és -KOZIK is tárgyiasból tárgyatlant képez: ts ver- tn ver-ekedik, ts ölel - tn ölel-kezik. (A nem deverbális igék esetében értelemszerűen csak jelölésről lehet szó.)

Az eddig említett összes kérdés megoldásához a transzformációs módszerek tudatos alkalmazása fog közelebb vinni. A különböző képzéstípusok különböző transzformációkkal képezhetők le. Az esetenkénti negatív eredmény (vagyis ha nem alkalmazható semmiféle transzformáció) is pozitív válasz lehet annak eldöntésére, hogy az adott származék a szemantikai képzések körébe sorolandó-e.

(Itt kell megjegyezni, hogy e dolgozatban a szemantikai képzés fogalma nem egyezik meg az ún. szemantikai sűrítéssel, és a szintaktikai képzés sem helyettesíthető be a szintaktikai sűrítés fogalmával. Ennek kissé részletesebb kifejtésére visszatérek.)

A nem kimondottan generatív szemléletű, hanem a hagyományos nyelvtan szilárd alapjaira támaszkodó, de a legkorszerűbb elméleteket is befogadó, és azokat a magyar nyelv sajátosságainak megfelelően alkalmazó feldolgozási kísérletek alapvetően megegyeznek abban, hogy a szóképzés hármasszerű. Az elsősorban Berrár Jolán, Károly Sándor, Nagy Ferenc és Szabó Zoltán tanulmányaiból jól ismert nézetek szerint beszélhetünk egy olyan képzéstípusról, amelynél a képzőnek nem adhatunk egyetlen szótári szóval helyettesíthető jelentést, ennek megfelelően a képzés során végbemenő transzformáció szintaktikai átrendeződéssel jár (a vonatkozó névmás lexikailag üresnek számít). Pl. ideges vmitől - idegesíti vmi: A fiú ideges a lármatól. - A fiút idegesíti a lárma. A szintaktikai szinten lejátszódó változás miatt ezt a típust szintaktikai képzésnek nevezem, bár a terminológia erre vonatkozóan

meglehetősen változatos, ennek ismertetésétől most eltekintek.

A fenti példa lexikai szinten is magyarázható, e magyarázat szerint a képzőnek egy lexéma felel meg: idegessé tesz = = idegesít. A fiú ideges a lármától. és A fiút idegesíti a láрма realizációjú fokozat is feltételezendő, és a végeredmény, azaz az idegesít forma elliptikus transzformációval érhető el. Megoldásra váró kérdés, hogy mi az oka a kétféle megoldási lehetőségnek, ami nemcsak ebben az esetben jelentkezik, hanem többek között a deverbális műveltető igéknél is. Igaz azonban, hogy ezeknél a lexikai transzformáció is lehet két-, esetleg többféle. Pl. változtat = változásra/változni készlet vagy változást okoz stb.

A szemantikai képzések, vagyis azok a származékok, amelyek esetében az alapszó + képző ≠ képzett szó, hanem valamilyen jelentésspecializálódás következett be, általában transzformálhatatlannak minősülnek. Sok esetben mégis érdemes kétszerelesen, sőt többszörösen elliptikus transzformációval próbálkozni. Nemegyszer valamelyik származékige egyik jelentésében még szabályosan transzformálható, és emellett vannak specializálódott jelentései, és sokszor éppen egy ilyen jelentés kerül előtérbe, pl. mos-ogát. A 'ruhát hosszasan, ismételten mos' jelentés, ami a -gat képzőnek leginkább megfelel, határozottan visszaszorult az 'edény/eke/t elmos' értelmezéssel szemben. A hasonló példákat még hosszan lehetne sorolni. A legfontosabb észrevétel az lehet, hogy az uralkodóvá vált jelentésben is transzformálható ugyan az adott képződmény, de a megfelelő transzformáció nem szabályos, nem felel meg a képző jelentésének, ill. funkciójának.

Ezért is rendkívül kényes feladat a szemantikai képzések körébe sorolás az egyes esetekben. Egyelőre nincs (kérdés, hogy egyáltalán lehetséges-e) olyan kritériumrendszer, amely egyértelműen megszabja, hogy honnan meddig terjednek a határok, mikor lépünk ki a grammatikai (szintaktikai + lexikai) képzések köréből, és mikor lépünk át a szemantikailag specializálódott származékok közé. Ezt a kérdést a lehető legmesszebbmenőkig meg kellene vizsgálni az egyes képzők, képzéstípusok esetében, hogy a szintaktikai, lexikai képzések közül indoko-

latlanul, ám egyszerűen és rendkívül kényelmesen ne sorol-
gassuk át a nehezebben megfogható típusokat a szemantikaiak
közé.

A már említett szintaktikai, ill. szemantikai sűrítés nem
fedi egészen a szintaktikai, sem a lexikai képzés fogalmát,
bár teljesen világos, hogy grammatikai képzéstípusokat jelöl
az e dolgozatban szemantikainak nevezett típussal szemben.
Mint tudjuk, szintaktikai sűrítés során két mondat tartalma
olvad egybe anélkül, hogy a mondat szintaktikai funkcióval
rendelkező elemeinek a száma csökkenne. Szemantikai sűrítésről
akkor beszélhetünk, ha két mondat a jelentés lényeges változása
nélkül - ugyanúgy, mint a szintaktikai sűrítésnél - összeötvö-
ződik, de a szintaktikai funkcióval bíró elemek száma csökken
(vö. Szóllósy-Sebestyén: 1979). Ez a megközelítés gyakorlati
okokból nem foglalkozik a jelentésváltozást okozó képzéstípus-
sal, ennek ellenére összeegyeztethető az egyéb szempontú osztá-
lyozásokkal. Most nem feladatom ennek az egyeztetésnek az
elvégzése, de felhívom a figyelmet arra, hogy a sajátos célból
(redukált nyelvtan tanítása a magyar mint idegen nyelv oktató-
sában) létrehozott felosztás jelentősen hozzájárulhat a szó-
képzési osztályok tágabb horizontú, pontosabb és részleteiben
mélyrehatóbb feltárásához.

A képzett igék transzformációs szempontú rendszerezhetősége

A dolgozat végén a kérdéskört a transzformációs levezetések
szem előtt tartásával zárhatjuk be, ill. ismételhetjük meg:
hogyan rendszerezhetők a képzések az alapszó szófaját tekint-
ve, azaz hogyan transzformálhatók; mi a megoldás a szófajje-
lölés esetében? (Az utóbbi probléma megválaszolásakor mérlegel-
nünk kell azt a felvetést, amely szerint az aktív tövűekkel
analóg módon elemezhető passzív tövű származékok értelmezésére
létezik megfelelő transzformáció. Példa lehet erre a szép-ít,
szép-ül; gyógy-ít, gyógy-ul, ill. él-eszt, él-ed; fár-aszt,
fár-ad. Nehezíti azonban a dolgot, hogy nem minden képzőpár-
nál van meg ez a párhuzam, pl. a -G: -AN is tipikusan depasszi-
vális származékokon jelentkezik: rop-og, ropp-an; lötty-ög,
lötty-en, lib-eg, libb-en stb.).

A kérdéssornak ki kell térnie az elemezhetőség, újraképzés problémáira, sőt tovább kell lépni a produktivitás és a gyakoriság összefüggéseinek vizsgálata irányában. Arra a kérdésre, kell a választ megtalálni, hogy a transzformációs levezethetőség mindezekkel milyen kapcsolatban áll. Egyelőre csak feltévéseink lehetnek. Ezek szerint a szintaktikai képzéseknél jelentős a produktivitás, hiszen a transzformációt elméletileg csak szintaktikai szabályok korlátozzák. A lexikai szóképzés produktivitásának foka az alapszó és a képző jelentése(i)től függ, bár vannak olyan ma már nem termékeny képzők, amelyek jelenleg is transzformálható származékokat hoztak létre.

Természetesen vizsgálandó a tárgyasság-tárgyatlanág kérdése a cselekvő igék körén belül, és a transzformációs lehetőségek kutatásával előtérbe kerül a disztribúció problémája is. Ez magával hozza a képzett szavak vonzatainak számbavételét. Nagyon lényeges az alapige vonzatosságának elemzése. Mindig tisztázni kell a vonzatok kötelező vagy csupán lehetséges voltát, és mindenekelőtt azt, hogy egyáltalán mit tekinthetünk vagy mit kell vonzatnak tekintenünk. Gondot okoz ebben a vonatkozásban a tárgy. Vonzattá nyilvánítása ellen szólhat az igerendszerünket meghatározó tárgyas-tárgyatlan szembenállás, de akár ugyanez szólhat mellette is. Az igekötők vonzatszerűsége bizonyos nem igei alapszók továbbképzésekor szembe-tűnő.

Vannak olyan esetek, amikor az igeképző csak valamilyen vagy esetleg egy meghatározott igekötővel együtt töltheti be funkcióját, pl. munka - meg- v. ki-munká-l; halál - el-halál-oz. Máskor az igekötő a (kötelező) vonzat helyett állhat: közel - meg-közel-ít vmit ill. közel-ít vmi felé. Az utóbbi példa azt is jól mutatja, hogy e kérdéskör felvetésekor is számolnunk kell a tárgyas-tárgyatlan relációval és az egyedi és általános jelentéstani problémákkal. (Pl. nehéz figyelmen kívül hagyni, hogy a tn használatú közelít és a tn közeledik disztribúciója nemegyszer azonos.)

Természetesen ezek az ötletszerű megjegyzések semmiféle általánosításhoz nem adhatnak alapot. Ahhoz, hogy megállapításokká váljanak még nagyon sok elemző munkára van szükség,

amelynek eredményeképpen tisztázódhat, hogy van-e összefüggés a vonzatviszony és a tárgy-as-tárgyatlan viszony között; szóképzés révén vonzatos igéből válhat-e vonzattalan, ill. vonzattalan alapszóból képzett származék lehet-e vonzatos?

Szinte bizonyos, hogy a dolgozat nem merítette ki sem a legutóbb, sem az előzőekben érintett tárgykörökre vonatkozó kérdéslehetőségeket, de talán sikerült képet adni a félig és egészen nyitott problémák széles skálájáról. Ha igen, akkor ennek az áttekintésnek a birtokában megvalósítható a jelenleg legfontosabb és legsürgősebb feladat: annak a vizsgálati irány-
nak a kiválasztása, amely a legpontosabban és a leghatékonyabban vezet el a képzett igék rendszerének feltárásához.

I r o d a l o m

- E. Abaffy Erzsébet: 1972: A tranzitív és intranzitív igékről. Magyar Nyelv 68: 190-198.
1977: A műveltető igékről. Magyar Nyelv 73: 9-20 és 176-188.
1978: A mediális igékről. Magyar Nyelv 74: 280-293.
- Antal László 1959: A morfémaról. Magyar Nyelv 55: 16-23.
- Balázs János 1967: Az alakpárképződés okai; módjai és funkciói. Magyar Nyelv 63: 148-156.
- Bárczi Géza 1948: Az igei átvételek kérdéséhez. Magyar Nyelv 44: 81-94.
1958: A szótövek. Tankönyvkiadó, Budapest.
- D. Bartha Katalin 1958: A magyar szóképzés története. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Benkő Lóránd 1984: A magyar fiktív (passzív) tövű igék. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Berrár Jolán 1965: Szóképzés, lexika, szintaxis. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 3: 35-42.
1967: A képző funkciójáról vallott felfogások fejlődése a magyar szakirodalomban. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 5: 69-78.
1974: Új szempontok és módszerek a szóképzés vizsgálatában. In Rácz-Szathmári (szerk) 1974: 99-124.
- Fabó Kinga 1978: Gyakorító és mozzanatos képzők a magyar nyelvben. Magyar Nyelv 74: 453-464.
- Gálffy Mózes (szerk.) 1971: A mai magyar nyelv kézikönyve. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Györke József 1943: Tő, képző, rag. Magyar Nyelv 39: 111-133.
- Harris, Z. S. 1943: Morpheme Alternants in Linguistic Analysis. Language 18: 169-180.
- Hockett, Ch. F. 1955: Two Models of Grammatical Description. Word 10: 210-231.

- Károly Sándor 1965: A szóképzés grammatikai jellegéről. Nyelvtudományi Közlemények 67: 273-289.
1967: A magyar intranszitiv-tranzitív képzés. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 5: 189-218.
1970: Általános és magyar jelentéstan. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1968: Az igésítő képzők kérdéséhez. Magyar Nyelv 64: 445-448.
- Laziczius Gyula 1949: Átmeneti szókategóriák. Nyelvtudományi Közlemények 51: 14-25.
- Molnár Ilona 1974: Hangutánzó igék tranzitívvá válása a magyarban. Magyar Nyelv 70: 298-307.
- Nagy Ferenc 1967: A képzőgyakorlás néhány jellemző vonása. Magyar Nyelv 63: 331-345.
1969: A lexikális szóképzés. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 6: 329-357.
- Papp Ferenc 1966: Kettős és hármas szófajiságú szavaink. Magyar Nyelvőr 90: 404-408.
1967: Tőigéink. Magyar Nyelvőr 91: 45-52.
- Papp István 1960: A szóalkotás problémái. Magyar Nyelvjárások 9: 3-31.
- Rácz Endre (szerk.) 1968: A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rácz Endre-Szathmári István (szerk.) 1974: Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ruzsiczky Éva 1958: Problémák a képzők szinkrón vizsgálatában. Magyar Nyelvőr 82: 200-208.
- Simon Györgyi 1974: A szófaji felosztás problémái. In Rácz-Szathmári (szerk.) 1974: 33-57.
- Simonyi Zsigmond 1895: A szóképzés. Tüzetes Magyar Nyelvtan. Budapest 372-586.
- T. Somogyi Magda 1984: A nyelvújítási képzések és a mai magyar nyelv szóképzési rendszere. Magyar Nyelv 80: 305-313.

- 1987: A passzív igeövek leíró vizsgálata a magyarban. Nyelvtudományi Értekezések 125. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sulán Béla (szerk.) 1961: Nyelvtani tanulmányok. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szabó Dénes 1955: A mai magyar nyelv. (Egyetemi jegyzet)
- Szabó Zoltán 1968: A lexikológiai és a grammatikai szóképzésről. Magyar Nyelv 64: 39-45.
- Szóllósy-Sebestyén András 1979: Magyar nyelvi rendszer és redukált nyelvtan. Folia Practico-Linguistica 9: 1: 33-61.
- Techert(Tompa) József 1942: Az átmeneti szókéategóriák kérdéséhez. Magyar Nyelv 38: 254-267.
- Temesi Mihály 1961: A szókéaji értékek változásai. In Sulán (szerk.) 1961: 69-88.
- Tompa József (szerk.) 1961: A mai magyar nyelv rendszere I. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- G. Varga Györgyi 1974: Néhány nem tiszta szókéaji kategória vizsgálati módjáról. In Rácz-Szathmári (szerk.) 1974: 59-73.
- Zolnai Gyula 1959: Igeként ragozott és továbbképzett névszók. Magyar Nyelv 55: 153-158.

THE POSSIBILITIES OF CLASSIFYING DERIVED VERBS

Magda T. Somogyi

The author of the article raises problems of the systematization of the set of derived verbs.

The first and most important problem to be solved is defining the possibilities (ways) and limits of the segmentation of derived verbs.

The fact that the syntactic categorization of a lexical stem is often problematic in Hungarian indicates the inadequacy of the traditional classification and the need of modifying it.

Among others, one should find a place among the parts of speech for the passive root-words having no independent paradigm of their own. Considering this, the notion of root and derivational suffix should be defined.

The main questions of "root-centred" analysis are related to semantics and function. In the first place, the definition of meaning causes problems. In all cases, one must examine frequency and productivity parallel with the meaning. The so called affix synonyms and homonyms should also be dealt with. Moreover, one should define the roles of the individual affixes according to whether they keep the part of speech, change it or denote it.

The differentiation of the types of derivation coming from the threefold nature of word-formation (lexical, syntactic and semantic word-formation) should be extended to the whole system of verb-derivation, taking other ways and aspects of classification into consideration, too.

The joint and complex examination of the basic word and the affix brings about the introduction of transformations. These should be analysed in close relation with the types of derivation.

Last but not least, the problems of the transitive-intransitive relationship and the structure of government resulting from this should be mentioned, the research of which may further refine the classifying aspects of the system of verb-derivation.

Возможности группировки глаголов, образованных
с помощью суффиксов

Магда Т. Шомоци

В статье рассматриваются способы анализа с целью систематизировать глаголы, образованные путём суффиксации.

Вопросы, которые должны быть изучены в первую очередь, касаются сегментации производных глаголов. Подведение к частям речи глагольных основ представляет собой особенную трудность, что обусловливается недостатками традиционной группировки в рамках описательной грамматики венгерского языка. Этим и объясняется необходимость её проверки.

В частности, должно быть выяснено место в системе частей речи так называемых пассивных глагольных основ, не имеющих самостоятельной парадигмы. При всём этом должны быть определены сами понятия "глагольной основы" и "суффикса".

Проблемы анализа глаголов на основе выделения в них суффиксов имеют и семантический и функциональный характер. В связи с этим особенную трудность представляет собой определение значений глаголов. Семантизация должна осуществляться параллельно рассмотрению частотности и продуктивности данных глаголов. Должны быть изучены и явления синонимии и гомонимии суффиксов. Необходимо также определить роль суффиксов в образовании новых частей речи /или в сохранении исходной части речи/.

Дифференциация трёх видов словообразований /то есть лексическое, синтаксическое и семантическое словообразование/ должна быть распространена и на целую систему глагольных образований, имея в виду также возможности и точки зрения группировки на другой основе, по другим принципам.

Комплексное исследование глагольных основ и суффиксов тесно связано с применением способа трансформации.

В дальнейшем необходимо упомянуть проблемы переходности-непереходности глаголов и структуры их валентности, тщательный анализ которых поможет уточнить точки зрения группировки производных глаголов.

Dr. Győrffyné Magasi Márta:

ÁLLÍTÁSOK SZERKEZETE MAGYAR MŰSZAKI SZÖVEGEKBEN

A következőkben szeretnék beszámolni a BME MNYCS-jának keretében működő kutatócsoportunk vizsgálatainak egyik rész-eredményéről. Az elmúlt időszakban az állítások, állítmányok szerkezetét kíséreltem meg elemezni - tartalmi-jelentéstani szempontból - magyar műszaki szövegek alapján.^x Egy korábbi publikálatlan beszámolómban már vázoltam e szerkezetek csoportosítási lehetőségeit. Akkor a vizsgált korpusz olyan szak-szövegekből állt, amelyeket a műszaki egyetemek és főiskolák másodéves hallgatói számára összeállított magyar nyelvkönyv tartalmaz. Azóta a korpuszt kibővítettem néhány műszaki szak-tankönyv szövegrészeivel, és az így létrejött, változatosabb anyag segítségével igyekeztem az állítmányi szerkezeteknek részletesebb felosztási lehetőségét kialakítani.

Ebben a rendszerezésben az állítmányok tagoltságából indulhatunk ki. Az állítmányok tagoltsága itt azt mutatja meg, hogy az adott mondatban egy vagy több taggal kifejezve alkotnak-e szemantikailag is teljes főrészt. Eszerint tagolatlannak nevezhetjük azokat az állítmányokat, amelyek önmagukban, kiegészítés nélkül egyértelműen állítás értékűek. Ezzel szemben tagoltak azok az állítmányok, amelyek szemantikai tartalmat csupán valamilyen kiegészítéssel képesek közvetíteni. Az ily módon kiegészített, szerkezetbe foglalt állítmányokat tulajdonképpen szerkezetes állítmánynak is lehetne nevezni (és az elnevezések mérlegelésénél fel is merült ez a lehetőség), ám ez talán sokakban egyéb jelentést asszociálna. Az irodalomban ugyanis (pl. "A mai magyar nyelv" című tankönyvben)

^xMegjegyzem, hogy a címben szereplő állítás szó használata azért szerencsésebb, mintha csupán állítmányokról, állítmányi szerkezetekről beszélünk, mert sok esetben ezen szerkezetek kilépnek az állítmány szorosán vett hatósugarából. Az állítás pedig, mint legalapvetőbb szemantikai főrész, tartalmazhat nem szorosán állítmányi egységeket is.

a szerkezetes állítmány elnevezés az állítmányi rész szinonimájaként használatos. A jelen felosztásban a tagolt állítmány csak a grammatikai állítmányhoz szemantikailag szorosan tartozó egységekkel alkot szerkezetet, ami azonban egyáltalán nem feltétlenül esik egybe az egész állítmányi résszel. Hasonló a helyzet a bővített vagy bővítményes állítmány elnevezés esetében is, amit szintén nem lett volna szerencsés bevezetni a terminusok foglaltsága miatt. Így tehát a továbbiakban a tagolt állítmányokról, illetve ezek lehetséges felosztásáról fogok beszélni.

Először is az tisztázandó, hogy a grammatikai állítmány milyen kiegészítőkkal lesz tagolt állítmány. Minthogy az az ún. "kiegészítő" tartalmi szempontból elválaszthatatlan a grammatikai állítmánytól, elsősorban ennek vonzatstruktúráját kell figyelembe venni. H. Molnár Ilona értelmezése szerint vonzat minden kötött bővítmény. Ilyen pedig a kötött határozó, amely lehet kötelező (pl. nekimegy valaminek), és nem kötelező (pl. igyekszik). Kötött bővítménynek számít még a tranzitív igék tárgya is, ez is lehet kötelező (pl. elősegít valamit) illetve nem kötelező (pl. olvas). Ezek alapján tehát kötelező vonzatnak a kötelező kötött határozót (amit állandó határozóval fejezünk ki) és a kötelező tárgyat tekinthetjük. Az általam készített csoportosítás alapján pedig bizonyos esetekben az alany is betöltheti a kötelező vonzat szerepét, amint ezt majd a későbbi példák is mutatják.^x

Amikor a rendelkezésemre álló példaanyagot feldolgoztam, egyértelműen kitűnt, hogy a tagolt állítmányok túlnyomó többségét az igei alaptagúak alkotják, s egyben ezek kínálják a legtöbb variációs lehetőséget is. Beszámolómban tehát az igei alaptagú állítmánytípusokkal foglalkozom részletebben, és az egyéb változatokat majd a kutatás következő szakaszában elemzem.

^x A tagolt állítmány szerkezetéhez hozzátartoznak a vonzatnak a mondatszint alatti bővítményei is.

A csoportosítás jobb áttekinthetősége érdekében a vizsgálat jelenlegi állomásán kizárólag egyszerű mondatokat elemeztem szövegkörnyezettől, aktuális tagolástól függetlenül.

Amikor a műszaki szövegek tagolt állítmányait csoporthoz soroltam, az állítmányi alaptagnak egyrészt vonzatszerkezetét, másrészt szemantikai tartalmasságát (az "üresség" fokozatainak megfelelően) vettem figyelembe. Így az első fő csoportba kötelező vonzatos alaptagú állítmányok kerültek. Más szóval ezek olyan grammatikai állítmányok, amelyek csak vonzattal kifejezett kiegészítővel együtt alkotnak tartalomhordozó egészet. Fontos azonban, hogy e csoport tagolt állítmányai nem redukálhatók, nem transzformálhatók, egyik tagjuk sem tartalmatlan, üres.

I. (Egy vagy többvonzatos tagolt állítmányok általában)

pl.: 1. A hibás henger eltér a szabványtól.

2. Felbocsátás előtt az úrhajót kipróbálták.

A példamondatok feldolgozásakor azonban kiderült, hogy bizonyos, gyakran előforduló, a szaknyelv és a tankönyvek leíró-oktató funkcióját tükröző tagolt állítmányokat (nagy számuk miatt is) érdemes jelentéstartalmuk alapján a típuson belül külön alcsoportba sorolni. Ebben az esetben az állítmánytípusok szinonimáját kell figyelembe venni, vagyis azt, hogy mely szerkezeteket alkalmazhatjuk egymás helyén, egymás helyett. Ez különös jelentőséggel bír a magyar nyelv oktatásában, a hallgatók nyelvi készségeinek, szókincsének bővítésében is.

Az első alcsoportba tartozó szerkezetekben lényeges mozzanat az ok - okozati viszony kifejezése is. A mondatokban az okot magába foglaló alany jelen van, de szerkezetileg nem kapcsolódik olyan szorosan az állítmányhoz, mint azt majd az I./b. alcsoport mondatainál látni fogjuk.

I./a. (LÉTREHOZ VALAMIT, OKOZ VALAMIT)

pl.: 1. A bomlás súlyvesztéseget idéz elő.

2. A nyomáskülönbség alakváltozást hoz létre.

2. Ennek ellenére a mérés nem látszott pontatlannak.
3. Ezt a módszert azonban sokáig nem tartották fontosnak.
4. Az ilyen szervezeteket élőnek tekintjük.

Az első fő csoport utoljára említendő esete az alábbi, meglehetősen szűk szinonimakörű típus. Fontos megjegyezni, hogy ebben a birtokos szerkezetben a birtokszóhoz (a szerkezet alanyához) nem tartozik jelző.

I./f. (VALAMINEK VAN VALAMIJE)

- Pl: 1. Ennek a felszerelésnek van jövője.
2. Minden hasonló típusú gép rendelkezik kapcsolókkal.

A további főbb csoportokat - az elsőtől eltérően - olyan állítmánytípusok alkotják, amelyek esetében a tagolt állítmány szerkezete valamilyen módon transzformálható vagy redukálható egyszerűbb, bizonyos esetekben tagolatlan formává. Ezekben a típusokban jól megfigyelhetőek a tartalmi szempontból "üresnek" nevezett igei állítmányok, s azok mondatbeli szerepe is.

A II. fő csoportba tartozó állítmánytípusokat vonzatos igék, igés frazeológiai egységek alkotják. Ezekben a szerkezetekben csak az egyik tag tartalmaz szemantikailag, ami transzformálással bizonyítható. (Itt megjegyzem, hogy a továbbiakban az átalakított mondatot a tr. rövidítéssel fogom jelölni.)

II./a. Az alábbi mondatokban a tagolt állítmány igei része nem tartalomhordozó, funkciója az, hogy igésíti az állítmányt. A transzformáció eredménye lehet névszó:

- Pl.: 1. A szemétben levő nyersanyag értéket képvisel.
tr. A szemétben levő nyersanyag érték.
2. A fémrúd a villám becsapási helyéül szolgál.
tr. A fémrúd a villám becsapási helye.

vagy egy másik ige:

- Pl.: 1. Különbséget teszünk az alapfolyamat és az alapművelet között.
tr.: Megkülönböztetjük a z alapfolyamatot és az alapműveletet.

A II. csoport következő altípusaiban az állítmányi szerkezet igei alaptagja a van, ám mindegyik szerkezet más-más jelentéstípust képvisel.

II./b. Ennek a típusnak egyik esete a szintén névszóvá transzformálható (VALAMI VAN VALAMIBŐL), anyagot jelölő szerkezet.

Pl.: 1. Az elektródák spirálja rendszerint wolframból van.
tr. Az elektródák spirálja trendszerint wolfram.

II./c. A (VALAMINEK VALAMILYEN VALAMIJE VAN) szerkezet az -ú, -ű, -jú, jú képző segítségével transzformálható.

Pl.: 1. A desztillálásnál használt kémcsőnek henger alakja van.
tr. A desztillálásnál használt kémcső henger alakú.

A fenténél talán még általánosabb transzformációs lehetőség ebből a szerkezetből a "valaminek a valamije valamilyen".

Pl.: A víznek gyors lefolyása van.
tr. A víz(nek a) lefolyása gyors.

A következő alcsoport egészen speciális eset, mégis ide tartozónak éreztem.

II./d. A (VALAMILYEN VALAMI VAN) szerkezetek esetében a transzformáció eredményeképpen az új mondat állítmányának alaptagját az eredeti mondat jelzőjéből kapjuk.

Pl.: 1. A két egység között nagy különbség van.
tr. A két egység között nagy a különbség.
2. A jól megépített lakásokban nagy hiány van.
tr. A jól megépített lakásokban nagy a hiány.

A további csoportok elkülönítésében a szerkezeti tagok alkalmassága az alapvető szempont, nem pedig a vonzatszerkezetük.

III. Külön csoportot alkot a (VAN + HATÁROZÓI IGENÉV)-vel kifejezett szerkezet. Itt a tartalomhordozó az állapotra utaló igenév, míg a van ige nem tartalmaz. Ezt az is bizonyítja, hogy néha ki is hagyható a mondatból, pl.

"az ajtó nyitva" típusú szerkezeteknél. Az alábbi példamondatokban a passzív-aktív transzformáció mutatja meg a van ige ürességét.

- Pl.: 1. Az edény minden esetben gondosan le van zárva.
tr. Az edényt minden esetben gondosan lezárják.
2. A csőbe mindkét végén egy-egy elektróda van beforrasztva.
tr. A csőbe mindkét végén egy-egy elektródát forrasztottak be.

IV. A felosztás igen jelentős és népes fő csoportja következik. Az (-ÁS, -ÉS képzés FŐNÉV + TÖRTÉNIK)-féle tagolt állítmányok tartoznak ide. Különös figyelmet érdemel ez a típus. Egyrészt azért, mert műszaki szövegeinkben meglepően nagy számban fordulnak elő, másrészt pedig azért, mert annak ellenére van belőlük ilyen sok, hogy a nyelvművelők bizony igencsak elítélően nyilatkoznak róluk. Sok esetben valóban feleslegesen terpeszkedőnek, hivataloskodónak tűnik ennek a szerkezetnek a használata. Gyakran ugyanis egy egyszerű transzformáció segítségével elérhető, hogy az állítmány egy taggal kifejezve is ugyanazt a tartalmat hordozza. Az ilyen mondatokban a TÖRTÉNIK-féle ige elhagyható, mivel az igéből képzett -ás, -és végű főnév "visszaigésítve" teljes mértékben képes betölteni állítmányi szerepét.

- Pl.: 1. A kutatás eredményességének érdekében intézkedés történt.
tr. A kutatás eredményességének érdekében intézkedtek.
2. A meghibásodott munkagépek kicserélésre kerültek.
tr. A meghibásodott munkagépeket kicserélték.
3. A hirtelen meleg hatására a műanyag borítás károsodást szenved.
tr. A hirtelen meleg hatására a műanyag borítás károsodik.

Ugyanennek a típusnak egy változataként gyakran fordul elő, hogy az -ás, -és végű főnév összetett szó. Ilyenkor még szintén lehetséges a szerkezet transzformálása az üres ige kihagyásával.

- Pl.: Ezekben az esetekben anyagmérést végzünk.
tr. Ezekben az esetekben megmérjük az anyagot.

Ugyanakkor érdemes megfigyelni, hogy bizonyos esetekben, bármily bonyolultnak tűnik is ennek a szerkezetnek a használata, még bonyolultabb és nehezkesebb lenne, ha mindenáron transzformálni akarnánk a mondatot. Például az olyan mondatok esetében, amelyekben az "-ás, -és + történik"- féle állítmányt bizonyos jelzők előzik meg.

- Pl.: Rendszeres hibák esetén ellenőrző anyagmérést végzünk.
tr. .... ellenőrzésül, ellenőrzésképpen megmérjük az anyagot.

Sokszor pedig a szakszövegíró szinte rákényszerül az ilyen szerkezetek alkalmazására. Hiszen tudjuk, hogy a műszaki szövegekben különböző képzők felhasználásának segítségével tendencia a tömörítés, a mellékmondatok "kiküszöbölése" - például - jelzős szerkezetekkel. S néha bizony éppen ez üt vissza, az üres ige funkciója ilyankor az, hogy egészzé kovácsolja a tömörítő képzőkkel elárasztott mondatot.

- Pl.: Az összetevők mérését megelőzően feltétlenül elvégezzük a felhasználandó, előre kiválasztott edények portalaní-tását.

Az előző csoportoktól (II.-IV.) elkülönítendő a következő fő csoport, mivel a szerkezet redukált elemei nem üresek, tartalmatlanok.

- V. Ebben a csoportban foglalnak helyet a (KELL, LEHET VALAMIT CSINÁLNI)-féle tagolt állítmányok. Az utóbbi időben több szó esett a fenti alaptagok (kell, lehet) szófaji hovatartozásáról. Akik pusztán igének tekintik, azok közül többen tartalmatlannak, üresnek ítélik őket. Más nézetek szerint viszont ezek segédigék. Leíró nyelvtanaink ezeket nem tekintik segédigének. Én magam azzal az elképzeléssel értek egyet, amely ezeket a tagokat modális igének fogja fel. Mint ilyenek azonban természetesen nem tartalmatlanok, hiszen információt közölnek. Ezt az is igazolja, hogy bár az ilyen típusú tagolt állítmányok transzformálhatók, modalitásukat képzővel kifejezve átviszik az új mondatba is.

Pl.: 1. A két folyamat között tisztán lehet látni a különbséget.

tr. A két folyamat között tisztán látható a különbség.

2. A feltáratlan olajmezőket minél előbb ki kell aknázni.

tr. A feltáratlan olajmezők minél előbb kiaknázendők.

Röviden tehát az elmondottakkal válaszolhatnám a tagolt állítmányok típusainak egy lehetséges felosztását a vizsgálat jelenlegi stádiumában. Hangsúlyozni szeretném, hogy a típusok besorolásakor a legalapvetőbb jellegzetességeiket vettem figyelembe. További vizsgálódások szükségesek azonban még az igei alaptagú tagolt állítmányok körében is. Például külön érdemes foglalkozni azokkal a mondatokkal - s ezek igen nagy számban fordulnak elő a műszaki szövegekben -, amelyekben halmozott tagolt állítmány szerepel, s ennek valamelyik tagja ige. Ezenkívül természetesen az igei alaptagú állítmányokhoz hasonló jelentőségűek a különböző névszói alaptagú tagolt állítmányok. Ezek képezik majd e rész-kutatás következő állomását. További cél pedig a kapott eredmények statisztikai értékelése s összehasonlítása azonos mennyiségű szépirodalmi szöveg hasonló módon feldolgozott anyagával.

I r o d a l o m

A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I-II. (1962)
Szerk.: Tompa J. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bencédy-Fábián-Rácz-Velcsovne (1968): A mai magyar nyelv
Tankönyvkiadó, Budapest.

H. Molnár Ilona (1968): Az igei csoport, különös tekintettel
a vonzatokra. Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI.
229-270.

Kigyóssy Edit (1982): Magyar nyelv I-II. Tankönyvkiadó,
Budapest.

Kigyóssy Edit (1975): Műszaki szövegek és magyar nyelvi
gyakorlatok. Tankönyvkiadó, Budapest.

Dr. Szűcs Miklós-Banai József (1970): Szénhidrogének bontása
Műszaki Kiadó, Budapest.

Quirk-Greenbaum (1973): A University Grammar of English
Longman, London.

THE STRUCTURE OF PREDICATION
IN HUNGARIAN TECHNICAL TEXTS

Márta Magasi

The present article is summing up the results of a pilot study in analysing the structure of predication in sentences of texts taken from technical course books. An attempt has been made to classify the types of predicates from the aspect of content and meaning.

A predicate can be considered articulated if the grammatical predicate by itself, e.g. without a complement, is not able to form a semantically complete predication. The complements are closely attached to the grammatical predicate, they are grammatically governed by it. The classification of predicates focused on two factors: the content-based relationship between the grammatical predicate and its so called complement and the semantic content of the head of the predicate.

At the present stage of research only predicates with verb heads in simple sentences has been analysed, regardless of context and topic-comment relations.

Структура высказывания в технических текстах
на венгерском языке

Марта Магаси

В настоящей работе излагаются результаты частичного исследования структуры высказываний. В текстах технических учебников по разным специальностям автором были рассмотрены структуры высказываний с тем, чтобы найти возможности их группировки на основе содержательных и семантических признаков.

Предикат предложения считается составной, если грамматическое сказуемое нуждается в дальнейшем дополнении для того, чтобы стать семантически независимым, самостоятельным.

Это дополнение тесно связывается со сказуемым предложением и, как правило, оно представляет собой управляемое слово /управление/. При группировке разных тип предикатов имеются в виду два основных фактора: с одной стороны содержание связи между сказуемым и так называемым дополняющим элементом; а с другой, семантика основы предиката.

В данном этапе исследований глагольное сказуемое простых предложений было учтено независимо от контекста и актуального членения.

Клара Тоот

Коммуникативные единицы со значением статичности
в русских, немецких, венгерских текстах по специаль-
ности; некоторые вопросы их сопоставительного
исследования

В научно-технических текстах широко используются субъектно-предикатные отношения, представленные, в частности, именным составным сказуемым. "Предложения с именным составным сказуемым, — пишет О.Д.Митрофанова, — являются одной из наиболее распространенных форм умозаключения, дефиниций, формулировок, тезисов, что определяет их распространенность в научной речи, где формулирование законов, постулатов и допущений, определение понятий и явлений составляют неотъемлемую часть содержания" /Митрофанова, 1976, с. 60-61 /. Она же говорит в связи со значением локализованного наличия: "Структурные модели, выражающие пространственные отношения, встречаются в научной речи так же часто, как и конструкции с качественно-обстоятельственными значениями. Словосочетания, выражающие местонахождение предмета, ... создаются присоединением к глаголам наличия, состояния, существования /разрядка наша — К.Т. /, наречий места или форм предложного падежа имени существительного" /Митрофанова, 1973, с. 112 /.

Таким образом, значения утверждения признака предмета и локализованного наличия предмета играют в контексте научного изложения большую роль. Синтаксические модели такого типа относят к классу единиц с общим статичным значением, противопоставляя их единицам с динамичным значением, сообщающим о действии предмета / Золотова, 1973 /. Это дает нам

основание рассматривать модели со значением утверждения локализованного наличия предмета и признака предмета как тип коммуникативных единиц с общим значением статичности, понятие которой, по общим наблюдениям, связано с понятием отвлеченности от времени. По Булыгиной Т.В., отвлеченность от времени характерна для предикатов "качества", а "пространственные связи могут описываться как непрерывно длящиеся во времени или как абстрагированные от непосредственного протекания во времени" /Булыгина, 1982, с. 151/.

Статичность - это существенная черта экзистенциальности и признаковости. Она подчеркивает их отвлеченный от времени характер: утверждая признак, статичная коммуникативная единица сообщает одновременно о постоянстве этого признака, а утверждая локализованное наличие предмета, статичная коммуникативная единица сообщает о наличии его в пространстве, ничего не говоря об изменении его во времени /Общее языкознание, 1972/.

Это значение выражает, прежде всего, именное предложение: непосредственное предикативное сопряжение двух имён без глагола, а также коммуникативные единицы со вспомогательным экзистенциальным глаголом или с "чистой" связкой, например:

В основе постройки /был/ четверик.

Тапиола /будет/ город-спутник.

В связи с целью исследования необходимо остановиться на некоторых свойствах слова быть и его функциях в языке, так как оно относится к языковым средствам при выражении и наличия, и признаковости, а также на структурно-смысловых компонентах именного предложения.

Быть и его функции в языке

Анализируя единицы с двумя типовыми значениями: наличия и признаковости, необходимо вскрыть двойную природу связочного глагола быть и обусловленное этим поведение данного глагола в двух избранных нами моделях.

Оппозиционность значения и функции слова быть давно занимает широкий круг лингвистов. Исследования, касающиеся этого слова, группируются вокруг следующих вопросов:

а/ происхождение глагола, наличие у него супплетивных форм и выяснение того, выполняют ли эти формы какую-нибудь различительную семантико-синтаксическую функцию;

б/ выяснение вопроса, является ли быть вообще глаголом, поскольку он "отсутствует" в конструкциях, традиционно относимых к настоящему времени, к моменту речи;

в/ различение и описание двойной природы слова быть и, в соответствии с этим, различие двух рядов синонимичных глаголов и определение семантико-синтаксической роли последних;

г/ вхождение глагола быть в предикативную основу.

Факт двойной природы глагола быть и наличие у него супплетивных форм породили серию вопросов, в том числе: один ли это глагол, два ли разных или же он возник в результате слияния нескольких. В основе таких взаимоисключающих точек зрения лежит невыясненное происхождение глагола и сохранение его разных корней. Если обратиться к другим языкам, где есть глагол быть, в частности, индоевропейским и угрофинским, то они свидетельствуют о том, что с точки зрения выполнения семантико-синтаксической роли эти разные формы /есть, суть - быть в русском, van, volt - lesz в венгерском, ist, sind - war, wesen в немецком, est, erat - fui в латинском/ не обладают различительными свойствами.

В русском языке картина осложняется тем, что употребляемое в форме настоящего времени слово есть не спрягается, а в самих синтаксических конструкциях настоящего времени — опускается. Возникает вопрос, возможно ли говорить о нулевой глагольности, нулевой форме, некоей редукции, "незаполненном месте" или об абсолютной ненужности данного слова, в условиях которого пауза и интонация берут на себя роль этой категории.

По этому поводу высказывались многие русские и советские языковеды-классики. По замечанию А.М.Пешковского, быть — самый отвлеченный признак, не имеющий вещественного значёния /Пешковский, 1956/. С таким взглядом перекликается замечание А.А.Шахматова о том, что реальное значение слова есть исчезло, а время выражать не нужно, т.к. настоящее время всегда может обозначать общее время; остается лишь выражать категорию лица и числа, что выражается здесь синтаксически, в контексте, при помощи личного местоимения /Шахматов, 1941/.

На вопрос о происхождении глагола, о причинах наличия его супплетивных форм и т.д. пока нет удовлетворительного ответа — да и выяснение этой проблемы для целей наших исследований мало существенно. В то же время изучение проблематики подвело лингвистов к очень интересным выводам: к определению роли глагола быть на уровне номинации и на уровне предикации, то есть к определению места слов есть — быть в морфологии и синтаксисе. Высказывались мнения, что быть в значении экзистенциальности — вообще не глагол, ибо на вопрос, что делает предмет, нельзя ответить: есть, а только: существует; утверждалось, что есть и нет — не части речи, а бесформенные слова, и как части предложения представляют собой бесформенные сказуемые /Пешковский, 1956/; что есть, как грамматический знак тождества, не самостоятельная часть предложения, а предикативная связка, и, как таковая, она относится не к глаголу, а образует отдельную часть речи — связку, которая служит для

выражения времени и "функция которой - выражать логические /в подлинном смысле слова/ отношения между подлежащим и сказуемым" /Щерба, 1957, с. 78/.

По поводу этих мнений заметим, что при трактовке вопроса почти все языковеды исходили из сущностных, а не из формальных признаков. Только А.А.Шахматов делает - среди других своих справедливых замечаний - такое различие, что неспрягаемая словоформа есть - связка, а быть - поскольку оно спрягается - глагол /Шахматов, 1941/.

Г.А.Золотова убедительно замечает: "... вспомогательность - свойство не формы слова, а самого слова, с его лексико-грамматическими категориями /возможно, в одном из значений для полисемичных слов/" /Золотова, 1973, с. 42/.

Попытки определить место глагола быть в морфологии и синтаксисе свидетельствуют о том, что исследователи осознали служебный характер этого слова. В исследованиях выражаются взгляды, что быть, как и экзистенциальный глагол /"самый отвлечённый глагол"/ так и связка, относится не к основным, а к вспомогательным словам. Вспомогательная роль глагола быть нашла отражение у Г.А.Золотовой, в рассуждениях о семантической неполнозначности экзистенциальных глаголов. О.Д.Митрофанова считает глаголы, обозначающие состояние, существование, глаголами широкий отвлечённой семантики.

Взгляды о связке быть можем суммировать с помощью замечания В.В.Виноградова, которое дает как бы синтез этой проблематики: "Связка быть не глагол, хотя и имеет глагольные формы. Ей чуждо значение действия. Она мыслится вне категории вида и залога. Все остальные связки в русском языке /стать, становиться, делаться и т.д./ представляют собой гибридный тип слов, совмещающих функции залога и связки" /Виноградов, 1972, с. 529/.

В исследованиях подробно обсуждается синонимия экзистенциального глагола и связки, при этом чётко различаются эти две функции. Оппозиционные ряды А.М.Пешковского особенно наглядно иллюстрируют тот факт, что одно и то же слово может выражать экзистенциальность или наличие или же может быть связкой, в зависимости от синтаксической конструкции, в которой оно занимает место.

Его примеры:

наличие

Он там был.

Я верю, что это, действительно, будет.

Ура ! Он остаётся !

Он оказался дома.

Он показался на минуту.

Фабрика стала.

признак

Он там был механик.

Я верю, что это будет хорошо.

Он остаётся тем же, чем был.

Он оказался плутом.

Он показался мне стариком.

Она стала странная.

/ Пешковский, 1956, с. 196/

" Гибридный тип": синонимы-связки называются в исследованиях полувещественными или неполнозначными глаголами, в отличие от вещественных глаголов, выражающих экзистенциальность или наличие.

В некоторых работах встречаются такие - по нашему мнению, несправедливые - взгляды, что не только утверждение наличия предмета, но и утверждение признака предмета связано с бытием, так как быть сохраняет своё " глагольное значение" в формах прошедшего и будущего времени /Шахматов, 1941/.

Занимаясь функциями слова быть, А.А.Потебня, А.А. Шахматов, А.М.Пешковский и др. справедливо доказывают двойную природу этого языкового знака, о чём Э.Бенвенист впоследствии сказал так: "В основе глагола быть оказывается ... диалектическое сосуществование двух слов, двух функций, двух конструкций" /Бенвенист, 1974, с.204/.

Два синонимичных ряда глаголов - экзистенциальных и связочных - справедливо различаются, как мы это и попытаемся иллюстрировать в дальнейшем. Однако, их различение с точки зрения однозначности и неоднозначности кажется спорным, ибо не только связочные, но и экзистенциальные глаголы могут быть заменены одной из словоформ слова быть - или опущены. По словам Г.А.Золотовой, "лексическое значение" /экзистенциальных/ "глаголов ослаблено и условно .... Лексически ослабленный характер и избыточность .... рассматриваемых глаголов позволяет видеть в них своего рода вспомогательные слова, во всяком случае, неоднозначные.... Экзистенциальные глаголы, с большей или меньшей стилистической ущербностью, но без ущерба для смысла, могут быть заменены соответствующими формами глагола быть или опущены вовсе, поскольку для соотношения двух понятий или утверждения одного достаточно значений, заключённых в грамматико-семантической структуре выражающих их форм" /Золотова, 1973, с. 43-44/.

Итак, с одной стороны, быть проявляет своё значение или функцию как структурно-смысловой компонент предикативной основы /=минимально достаточное сочетание взаимообусловленных синтаксических форм, образующих коммуникативную единицу с определённым типовым значением- смысловым результатом предикативного сопряжения структурно-смысловых компонентов/. Это же касается его синонимов. С другой стороны, типовое значение коммуникативной единицы утверждения наличия предмета или утверждения признака предмета может быть выражено набором моделей, в состав структурно-смысловых компонентов которых может входить или не входить быть и его синонимы.

Интересная полемика лингвистов, касающаяся происхождения и объяснения наличия супплетивных форм связочного глагола быть и выяснения того, является ли это слово глаголом, хотя и не дала удовлетворительного ответа на то, почему сосуществуют в современном языке эти формы, позволяет нам сделать следующее обобщение:

1/ быть как глагол имеет лексическое значение экзистенциальности, а как связка является грамматическим знаком тождества. Благодаря этому, он входит в две разные по значению речевые единицы;

2/ он супплетивен в своих обеих функциях, и это касается форм числа и лица; супплетивность его форм не имеет никакого различительного значения с точки зрения его разных семантико-синтаксических функций. Он может присутствовать и отсутствовать и как экзистенциальный глагол, и как связка, поэтому речевые единицы могут "обойтись" без него;

3/ он обладает в обеих функциях синонимичными рядами многочисленных глаголов;

4/ быть и как экзистенциальный глагол, и как связка вместе со своими синонимами - полувещественными экзистенциальными глаголами, с одной стороны, и связочными глаголами, с другой стороны, - входит в число вспомогательных языковых средств, которые могут участвовать или не участвовать в организации моделей с типовыми значениями наличия и признака предмета /см.ряды Пешковского/.

Поэтому мы будем обсуждать не только и не столько двойную природу глагола быть /мы не сомневаемся в двуплановости его значения/, а сами речевые единицы со значением экзистенциальности и признаковости и с общим значением статичности, а именно: а/ их структурную организацию, б/ их различие по этим двум типовым значениям, в/ смысловое преобразование моделей внутри одного типового значения, имея в виду, что такому преобразованию содействуют и полужнаменательные глаголы-синонимы слова быть в обеих его функциях.

Именное предложение

Категория именного предложения является предметом многочисленных исследований и споров, в которых обсуждаются разные вопросы его структурной организации, а именно:

- а/ существует ли вообще именное предложение;
- б/ какие типовые значения могут быть реализованы в рамках именного предложения;
- в/ именное предложение - это полноструктурное или неполноструктурное единство;
- г/ превращается ли именное предложение при включении связочного глагола в глагольное;

д/ является ли именное предложение, состоящее из одного имени, односоставным /однокомпонентным, одночленным/ или двусоставным /двукомпонентным, двучленным/;

е/ какие значения реализуются в рамках однословного именного предложения и какие в именном предложении с предикативным сопряжением двух имён.

К многообразной проблематике именного предложения в русском языке присоединяется ещё и проблема неоднородной конфронтации языковых средств, обозначающих тот же смысл в других языках.

Освещая эту проблему, мы опираемся на сопоставление с венгерским и немецким языками.

Большинство лингвистов согласно с существованием именного предложения, подразумевая под ним либо однословное предложение, в котором одно имя выражает всё типовое значение, либо такое предложение, типовое значение которого выражается непосредственным предикативным сопряжением двух имён без глагола. Своими корнями тип именного предложения восходит ещё к индоевропейскому праязыку /Виноградов, 1972/. Он существует, по мнению Э.Бенвениста, во многих современных языках, в том числе индоевропейских и угрофинских /Бенвенист, 1974/.

Изучая именное предложение, некоторые лингвисты ограничивают круг его значений указанием на квалификацию, отождествление, признак предмета. В исследованиях Ю.С. Степанова, Н.Ю.Шведовой, Г.А.Золотовой и др. именное предложение трактуется в аспекте двух типовых значений.

Ю.С.Степанов относит к именным предложениям "утверждение о существовании" предмета: Белый дом! и утверждение его признака: Дом — белый /Степанов, 1975/. Н.Ю.Шведова рассматривает в именном классе структурные схемы предложений, выражающих бытийность /Грамматика, 1970/. Г.А.Золотова, точку зрения которой мы полностью разделяем, особенно подробно и основательно занимается вопросом непосредственного сопряжения имён, группирующегося вокруг двух типовых значений: утверждения наличия и признака предмета /Золотова, 1973/.

При рассмотрении проблематики сопоставления именного и глагольного предложения получается особенно сложная картина. По мнению, А.А.Шахматова, предложение Отец болен — полное, а предложение Отец в городе — неполное, так как последнее — предложение глагольное, но с опущенным глаголом /Шахматов, 1941, с. 181/.

В основе такой трактовки лежат те же взгляды, которые мы уже упоминали в связи с проблематикой быть /согласно им, быть как экзистенциальный глагол считается, по нашему мнению, несправедливо, всегда полнозначным глаголом/. И здесь, как и там, мы солидаризуемся с мнением Г.А.Золотовой: предложения, утверждающие наличие без экзистенциального глагола, являются полными.

Э.Бенвенист и Ю.С.Степанов различают именные и глагольные предложения с одним и тем же типовым значением утверждения признака предмета, считая, что предложение с глаголом быть — это глагольное предложение /Бенвенист, 1974, Степанов, 1975/. Иного мнения придерживается Н.Ю.Шведова, которая подчёркивает, что в предложениях: Была... будет ночь ... "глагол является служебным синтаксическим формантом-показателем временной отнесённости или временных изменений" /Грамматика, 1970, с. 560/, и Г.А.Золотова, которая замечает, что "в понимании глагольности/

неглагольности синтаксисты исходят из разных критериев" /Золотова, 1973, с. 127/. Конкретными примерами она убедительно показывает, как "работают" две стороны значения глагола - вещественное и грамматическое, и опять подчёркивает вспомогательный характер глагола быть: "Глагол, как и слово другой знаменательной части речи, соединяет в себе вещественное и грамматическое значение: вещественное связано с обозначением действия, процесса, грамматическое - с выражением категорий времени, лица, наклонения и т.д. В глагольных предложениях, сообщающих о действии, процессе, глагол выполняет роль структурно-смыслового компонента, при этом "работают" обе стороны его значения, и вещественная, и грамматическая. В предложениях, сообщающих о наличии предмета, о пространственных его ориентациях, о качествах, свойствах его, вещественному значению глагола нет места..."; именные части, обладая определённой структурно-смысловой самостоятельностью, способны выразить данный смысл и без глагола, причём, чем больше именные части способны реализовать смысл, тем больше ослаблена смысловая сторона глагола. Далее: "Неглагольность/глагольность, выраженные в синтаксической форме сочетающихся предикативной связью компонентов модели предложения - это постоянные признаки структуры предложения, сохраняющиеся во всех её грамматических и структурно-семантических ... модификациях" /Золотова, 1973, с. 128 - 129 /.

Подобный взгляд о глагольности/неглагольности отражает замечание Н.Ю.Шведовой о том, что глагол быть не вызывает преобразования односоставного именного предложения в глагольное /Грамматика 1970/.

Коммуникативные единицы, состоящие из одного слова, в том числе из одного имени, принято было называть односоставным предложением.

Грамматика русского языка содержит следующую дефиницию: "Номинативными предложениями называются односоставные предложения, утверждающие наличие, существование предмета или явления" /Грамматика русского языка, 1952-54, ч. II, с.57/. Подобную точку зрения находим в Грамматике современного литературного языка 1970/ и Грамматике русского языка /1980/.

Хотя и название предложений такого типа в грамматике 1952-ого года остаётся, В.В.Виноградов в этой же работе делает такое замечание в связи с типами односоставного предложения, что они являются разновидностью двусоставного в своей основе акта мышления /Грамматика русского языка, 1954/.

Н.Ю.Шведова же считает, что даже при выражении структурно-смыслового компонента локации формальными языковыми средствами речь идёт об односоставности. Она причисляет предложения типа В воздухе гарь к односоставным, считая, что в воздухе - детерминант /Грамматика 1970/.

По мнению Г.В.Колшанского, двучленность предложения относится к всеобщим универсалиям языков, она может быть доказана и в случае односоставных предложений, обладающих логическим субъектом и логическим предикатом /Общее языкознание, внутренняя структура языка, 1972/.

Г.Я.Золотова такого же мнения: она утверждает, что однословные именные предложения, выражающие наличие предметов и явлений /типа Мороз. Рассвет. Дорога. Сосны./

- двусоставные, так как компонент локации при таких именах всегда может быть выражен: "в случае избыточности значения локатив в речи часто эллиптически опускается, хотя позиция его остаётся и может быть занята так же, как позиция именительного падежа субъекта в номинативно-глагольных предложениях... .. номинативные предложения, утверждающие наличие конкретных предметов, ... могут быть интерпретированы как двусоставные, в которых наличие данных предметов служит признаком, предикативной характеристикой места действия." Сделаем обобщение: "Таким образом, если признать убедительной изложенную трактовку так называемых односоставных предложений и рассматривать их как конструкции с расчленённым выражением предикативного признака и его носителя, то придется констатировать, что односоставных предложений в русском синтаксисе не остаётся" /Золотова 1980, с. 113. и 114. и 115./.

В отличие от русского языка, где оба значения именного предложения могут быть выражены без связки или вспомогательного глагола быть, в немецком языке sein в обоих значениях обязательно входит в структуру предложения в спрягаемой форме. Поэтому Э.Бенвенист, относя все предложения, в которых фигурирует быть, к глагольным предложениям, замечает, что в современных индоевропейских языках нет именного предложения. При этом семантика глагола sein как экзистенциального глагола настолько слаба, что он способен содействовать значению экзистенциальности только в структурной связанности с другими словами грамматического значения.

Таким словом является местоимение среднего рода es. Оно употребляется при глаголе sein, когда а/ выражается наличие неконкретных предметов /напр., явлений природы и под./; б/ позиция локации - второго компонента - остаётся незанятой, в/ речь идёт не о существовании вообще, а наличии здесь и в данный момент, напр. Es ist Stille.
es ist Herbst. Es ist kalt.

Когда же утверждается собственно наличие, существование и конкретных предметов /лиц/, и явлений, тогда употребляется другой экзистенциальный глагол или сочетание глагола sein с другим словом, напр.: existiert, ist da и т.п.

Когда позиция локатива занята, экзистенциальный глагол sein употребляется в тесной связанности со структурно-смысловым компонентом, выражающим локацию. В значении экзистенциальности sein и в немецком языке заменяется синонимами, напр.: besteht, ist gegeben, ist vorhanden, befindet sich, es gibt и т.п., которые фразеологически в большей мере связаны и нуждаются в дополнении компонентами грамматического значения. В коммуникативных единицах со значением утверждения признака предмета спрягаемая связка sein синонимов - пустых связок, вроде являться, не имеет.

Интересно складывается картина в венгерском языке. В коммуникативных единицах со значением утверждения наличия предмета глагол lenni обязательно ставится во всех лицах, а со значением утверждения признака предмета в 3-ем лице настоящего времени - его никогда нет.

В коммуникативных единицах, близких по значению к однословным именным предложениям русского языка и обозначающих наличие неконкретных предметов /напр., явлений/ здесь и в данный момент, экзистенциальный глагол ставится не перед именем как русский экзистенциальный глагол был, будет, а после имени. Вместе с тем, глагол не является ремой; вторым компонентом является локатив, место которого также не занято, как и в русском языке напр.: Tavas van. / = Весна/.

Если речь идёт о наличии конкретных предметов или лиц здесь и в данный момент, то прежний способ выражения вовсе не характерен, и, как правило, ставится локатив.

/Напр.: Рассвет. Дорога. Сосны. По-венгерски: Hajnal van.
Но: *Ut van - не соответствует нормам венгерского языка.

Когда локация ставится, экзистенциальный глагол и в венгерском языке может опускаться в конструкциях с вопросительным словом или наречием места, обозначающих наличие и предметов, и явлений, например, Hol az olló? /=Где ножницы?/ или при некоторых наречиях места: Itt a tavasz. /=Пришла весна/; обычно в разговорно-бытовой или литературно-художественной речи. В научном стиле экзистенциальный глагол и в таких случаях опускается чрезвычайно редко.

Если утверждается бытие, экзистенциальный глагол находится под акцентом, он входит в предикативную основу, и, как правило, стоит перед неопределённым наличествующим предметом / с неопределённым артиклем/местоимением/ или без артикля /: Van igazság /a földön/. /= Есть правда /на земле/. Van még kenyér. /= Есть ещё хлеб./

Семантика lenni как экзистенциального глагола проявляется в таком случае конкретно и сильно. Когда же речь идёт о бытии определённого предмета /с определённым артиклем/, и позиция локации не занята, то глагол lenni/van, как правило, заменяется приставочным вариантом megvan или другим экзистенциальным глаголом: létezik /эквивалентом существовать/, напр.: Ez a gáttípus régóta megvan /létezik/. /= Этот/такой тип плотины существует издавна./

В речевых единицах с типовым значением утверждения признака предмета в венгерском языке, как мы уже сказали, связка в 3-ем лице настоящего времени отсутствует, а в 1-ом и 2-ом лицах она присутствует в спрягаемой форме. Зато в нейтральном значении /без акцента/ личное местоимение не употребляется. В прошедшем и будущем временах как экзистенциальный глагол, так и связка употребляются подобно русскому языку; синонимов - пустых связок в венгерском языке нет.

В венгерском языке однокомпонентность/двукомпонентность, глагольность/неглагольность и, вследствие этого, полнота/неполнота единиц, обозначающих наличие и признак предмета, являются такими же спорными и сложными вопросами /Болла, Палл, Папп, 1968/. Бесспорно, что оба значения могут быть выражены именным предложением, и что в двух значениях четко проявляются черты двойной природы венгерского эквивалента быть, вследствие чего он фигурирует и в венгерском языке в двух речевых единствах совершенно по-разному.

Эквиваленты слова быть в венгерском и немецком языках также супплетивны и имеют личные окончания во всех временных формах.

Подведем некоторые итоги.

1/. Именное предложение в нашем понимании - это предложение, включающее именной предикат и не имеющее вещественного глагола в составе своих структурно-смысловых компонентов.

2/. В плане содержания такое предложение может иметь типовое значение а/ наличия, /бытия, существования/ или же б/ утверждения признака предмета. Это, безусловно, разные смыслы, между ними нет никакой синонимичности.

3/. Языковые средства, обслуживающие указанные типовые значения, обладают определенным сходством уже потому, что а/ оба значения могут быть выражены именным предложением /разумеется, кроме единиц типа Есть правда, Есть такая партия, выражающих собственно наличие/, б/ оба значения реализуются в рамках полноструктурных /логически двусоставных/ единиц, в/ в обоих типах предложений могут быть употреблены быть и его синонимы, группирующиеся вокруг экзистенциального глагола и связки.

Несмотря на это частичное внешнее сходство, в средствах выражения рассматриваемые предложения образуют два разных смысловых единства, каждое из которых может быть выражено набором моделей, а/ выполняющих аналогичную функцию, б/ соотносимых по смыслу и поэтому частично или полностью взаимозаменяемых, в/ образованных по аналогичной или частично вариативной структурной схеме.

В свете сказанного, мы различаем речевые единицы с типовым значением А/ утверждения наличия предмета, с типизированной структурной схемой что есть /где/ и что /есть/ где и Б/ утверждения признака предмета с типизированной структурной схемой что /есть/ что, с учётом того, что в основе их структурной организации лежит, в основном, именное предложение.

При описании коммуникативных единиц научного изложения, группирующихся вокруг двух типовых значений, в целях обучения должны быть исследованы вопросы как внутри-, так и межъязыковой интерференции. В данной статье затрагиваются некоторые вопросы последней.

С такой целью анализировались русские, немецкие, венгерские тексты научной прозы.

По количественным показателям в корпус входит примерно 200 стандартных страниц /60 x 30 печатных знаков по странице/ русского текста, примерно такое же количество немецкого и венгерского текстов. /Абрамов 1976, Бадриева 1972, Учебник 1984, Kajla 1980 и 1984, Marsóy 1977, Német műszaki szöveggyűjtemény, sajtó alatt/.

Исходным корпусом служили тексты русской научной прозы, которые изучаются в вузах сейчас первыми из текстов по специальности на иностранном языке.

При обучении русским текстам научно-технического профиля мы постоянно сталкивались с оппозиционными значениями утверждения наличия и признака предмета; проблемы внутриязыковой интерференции как самих коммуникативных единиц, входящих в эти два разных значения, так и их отдельных

структурно-смысловых компонентов в русском научном изложении проявляются, может быть, наиболее явно.

Предполагалось, что изученность московской семантической школой семантических категорий, в том числе наличия и признака предмета с одной стороны, и, с другой стороны, богатые традиции исследования стилей русским и советским языкознанием, выделение особенностей научного стиля речи дают надёжное теоретическое обоснование такому анализу.

Коммуникативные единицы со значением статичности, по смыслу и структуре, поддавались следующей группировке.

И в значение наличия предмета, и в значение признака предмета входили 14 синонимичных рядов моделей.

Внутри значения А/ наличия различались:

I. значение бытия, с типизированной структурной схемой что _есть_ /где/ с незанятой позицией локативного компонента или без акцента на нём. Структурно-смысловые компоненты: наличествующий предмет и выраженная экзистенциальность.

I.1. Собственно наличие, например:

I.1. Базальт есть на плоскогорье в Индии...

Существует несколько приёмов предварительного напряжения в балках.

Выражение значения бытия с оттенком фазисности, каузации, автокаузации, авторизации встречается в проанализированном корпусе с довольно высокой частотностью.

I.2. Присутствие-отсутствие предмета, выявление количественного или доминирующего наличия:

Силует кажется невесомым потому, что отсутствуют чёткие грани фасада.

I.3. Оттенок фазисности, продолжительного существования:

Русский тип деревянной плотины дошёл до наших дней.

- I.4. Каузация наличия в результате научно-технической деятельности:

Созданы заводы с производительностью 200 тыс. м³ в год.

- I.5. Восприятие и обнаружение наличия:

Наблюдается непрерывное перемешивание воздуха в направлении, поперечном основному движению.

- I.6. Автокаузативное - авторизованное наличие:

Одновременно с осадкой выявляется и связность бетонной смеси.

2. Пространственное наличие предмета, типизированная структурная схема: что /есть/ где

- 2.1. Общее местонахождение:

Поперечные стены размещены между осями шириной 3 м.

- 2.2. Предмет проводит какую-либо деятельность, но при этом преобладает значение наличия, а значение действия отступает на задний план:

В республике действуют 12 районных межколхозных строительных организаций.

- 2.3. Оттенок значения каузации пространственного наличия:

На отдалённом участке сосредоточены в хозяйственном блоке все административные и хозяйственные помещения.

- 2.4. Обозначение того, как предмет располагается своим объёмом в пространстве:

В западной части Кремля стоит перевезённая сюда из села Глотова деревянная Никольская церковь 1766 года.

- 2.5. Как прежняя модель, но с оттенком значения каузации:

Колонны поставлены на уровне второго этажа, а весь нижний этаж трактован как цоколь.

3. Посессивно-квалифицирующее наличие предмета, типизированная структурная схема которого: что /есть/ у кого/чего.

3.1.а/Наличие предмета у субъекта-посессора:

Учебный театр имеет зрительный зал на 500 мест.

3.1.б/Наличие признака у субъекта:

У него /дерева/ высокий коэффициент теплоёмкости.

Многие из пластмасс имеют малую поверхностную твёрдость.

3.2. Наличие признака у субъекта с оттенком значения автокаузации:

Панели выполняют одновременно несущие и ограждающие функции.

3.3. Наличие признака у субъекта с оттенком значения каузации:

Верхняя часть железобетонного ствола выполнена в виде цилиндра...

Вокруг типового значения Б/ признака предмета группировались следующие наборы моделей.

4. Предмет и его идентификация, типизированная структурная схема которого: что /есть/ что

4.1. Значение тождества, отношения видовых понятий к родовым, единичного к общему:

Органическое стекло представляет собой бесцветный прозрачный материал.

4.2. Значение выявления содержания понятий:

Способ армирования обыкновенной железобетонной конструкции заключается в усилении стальными стержнями растянутых зон бетонной конструкции.

4.3. Приписывание признака с оттенком автокаузации:

Металлические скрепы составляли род орнамента.

4.4. Автокаузативный оттенок значения признака предмета, причём на первый план выдвигается его функция или роль:
Трибуны, кроме своих прямых функций, служат средством архитектурно-пространственного сопряжения прямоугольной формы спортивной арены с круглой формой зала.

4.5. Значение функции, роли предмета с оттенком каузации:

В качестве крупного заполнителя для бетона применяется гравий или щебень.

4.6. Признак предмета определяется точным и однозначным описанием /дефиниция/ или же предмет оценивается, характеризуется, с оттенком значения авторизации:

Расстояние между опорами называется пролётом.

... в технической литературе Сурамский тоннель справедливо называют памятником высшего достижения искусства прошлого века.

5. В значение предмета и его характеристики, типизированная структурная схема которого - что /есть/ какое, входили следующие наборы моделей.

5. 1. Приписывание признака предметам разной семантики /сооружение и часть его, вещество, действие и т.п./ предикативным сопряжением двух имён:

В строительстве гидроузлов наиболее трудоёмки земляные и бетонные работы.

5. 2. Определение величины предмета:

Затраты труда на строительно-монтажные работы составляют 0,25- 0,32 человека/днч на один кубометр здания.

5.3. Приписывание признака косвенным способом /неизосемичным именем/ и с оттенком значений авторизации, автокаузации или каузации:

Органическое стекло характеризуется способностью пропускать ультрафиолетовые лучи.

5. 4. Значение материала предмета:

В смешанных конструкциях головы выполнены из бетона, а камерные стены — из дерева.

5. 5. Назначение предмета:

Конференц-зал на 1000 мест предназначен для совещаний, торжественных заседаний, проведения концертов и демонстрации кинофильмов.

5. 6. Значение состава, строения предмета:

В состав портландцемента может входить до 5% гипса, до 15% активной минеральной добавки и не более 10% инертной добавки.

5. 7. Значение характеристики с оттенком авторизации; восприятие или обнаружение признака:

Высота пирамиды оказалась равной одной миллиардной доле расстояния до солнца.

5. 8. Значение квалифицирующей авторизации:

Каждый элемент рассматривается как свободный кубик...

Для сопоставления изложенного о коммуникативных единицах русского языка с единицами венгерских и немецких текстов подобного профиля мы выбрали два метода: а/ мы перевели образцовые модели русского языка на венгерский и немецкий языки; б/ мы подвергали анализу венгерские и немецкие тексты примерно такого же объема и подобного профиля, как корпус русских текстов /Kajla, 1980 и 1984; Német nyelvészeti szövegyűjtésről, v. alatt/. Полученные анализом коммуникативные единицы обоих языков мы сгруппировали по смыслу и структуре.

Оказалось, что венгерские и немецкие структурно-смысловые единицы поддаются такой же группировке, как и единицы русского языка; в числе венгерских и немецких предложений

не было таких, которые бы по своему значению не входили в один из наборов моделей, полученных при исследовании русских текстов, и почти к всем наборам моделей русского языка присоединилось определённое количество предложений венгерского и немецкого языков, эквивалентных по значению и частично по структуре коммуникативным единицам русского языка.

Относительно большое количество — половина с лишним — переводных предложений совпадает по смыслу и структуре с полученными путём анализа предложениями венгерского и немецкого языков.

Интересно, что также относительно много глаголов наших моделей совпадает с глаголами, полученными анализом другого типа, проведённым по текстам немецкой научно-технической прозы. Анализу подвергались предложения, содержащие полупредикативную конструкцию, организованную отыменным существительным / Köhler 1983/.

На самом деле, такое совпадение нас не поражает: при исследовании смысла и структуры отдельных компонентов предложений почти в каждом наборе моделей, особенно со значением признака при предмете, наличествовали сочетания с девербальными именами.

По свидетельству опять другого анализа, проводимого нами в настоящее время, такие отыменные конструкции часто являются компонентами предложений, структурная схема которых — что имеет что, что является чем, что заключается в чём, что /предназначено/ для чего.

Такое совпадение позволяет нам считать смысл наборов предложений, полученных методом статистического анализа и моделирования, семантическими универсалиями, применительно к научной прозе /см. таблицу № I, изображающую структурную схему моделей трёх языков/.

При сопоставлении коммуникативных единиц трёх языков получается следующая картина.

По анализу текстов, в рамки значения А/ наличия входили 80 моделей русских предложений, 51 модел немецких, 36 моделей венгерских предложений, и они сгруппированы в 14 наборов моделей /под А/.

Внутри значения наличия в венгерском языке в II из 14 моделей предложений может быть употреблён эквивалент экзистенциального глагола быть /т.е. его словоформа в 3-м лице настоящего времени/.

Это поддерживает сказанное о том, что венгерский экзистенциальный глагол — и по морфологическо-структурным особенностям /он спрягается и не нуждается при выявлении смысла экзистенциальности в другом вспомогательном языковом средстве, как экзистенциальный глагол в немецком языке/, и по своей семантике /которая, вследствие вышеупомянутых особенностей, проявляется более сильно, нежели семантика экзистенциального глагола в немецком языке/- может быть употреблён в большинстве наборов моделей, выражающих значение наличия. Иные глаголы здесь в некоторых структурно-смысловых единицах совсем не употребляются, в остальных случаях они наличествуют часто только в стилистических целях, для снятия монотонности речи.

В первом наборе /I.1/ другие вспомогательные экзистенциальные глаголы вообще не могут быть употреблены; если они всё-таки наличествуют, они выражают фазисный или модальный оттенок значения наличия.

В четвёртом и девятом наборах моделей /I.4 и 2.3/ в венгерских текстах других глаголов не наблюдается /хотя их употребление было бы возможно/, в I.6, 2.1, 2.2, 2.5, 3.1 наборах частотность других глаголов абсолютно низкая.

В 1.4. и 2.5 наборах способ выражения русских моделей контрастирует с венгерскими, в 3.1 наборе употребление экзистенциального глагола-эквивалента быть в венгерском языке абсолютно преобладает, в противоположности с русским языком, где употребление конструкции у чего-н. /есть/ что-н. в значении посессивно-квалифицирующего наличия в научном стиле сильно ограничено.

Значение 3.1 - 3.3 наборов моделей в венгерском языке может быть передано и непосредственным предикативным сопряжением двух имён, без глагола, когда в составе признака словосочетание с именем релятивного или категориального значения. Наличие признака у субъекта выражается и особым суффиксом такого имени: *-i, -i, -i, -i* и т.п., наподобие значений какого-н. цвета, формы и т.п. Такая структурная схема употребляется в венгерском языке намного чаще, нежели в русском.

В немецком языке, как это оказалось при переводе русских предложений, в 9 наборах моделей могут быть употреблены немецкие эквиваленты глаголов, наличествующих в коммуникативных единицах русского языка /1.4, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 3.1, 3.2, 3.3/. По свидетельству анализа текстов немецкой научной прозы они и употребляются при выражении данных значений. В то же время в немецком языке нет такой широкой гаммы полувещественных экзистенциальных глаголов, как в русском языке, но их всё ещё намного больше, нежели в венгерском.

6 наборов моделей предложений русского языка: 1.4, 2.4, 2.5, 3.1, 3.2, 3.3 аналогичны по смыслу и структурной организации моделям немецкого языка; это как раз те наборы моделей, которые контрастируют со способом выражения в венгерском языке. В такие наборы входит прежде всего масса десемантизированных кратких страдательных причастий и в русском, и в немецком языках; в венгерском языке в таких конструкциях употребляется один только экзистенциальный глагол-эквивалент глагола быть.

и, по свидетельству анализа, в некоторых случаях, особый тип причастия от глаголов со значением каузации бытия, с модальной модификацией, напр.: létesíthető /значение которого: может быть создано/.

3 набора моделей русского языка со значением квалифицирующего наличия /наличие признака у субъекта/ также аналогичны и по смыслу, и по структуре моделям немецкого языка /кроме пяти из 202 единиц русского языка со структурной схемой у чего-н /есть/ что-н., подобной схеме коммуникативных единиц венгерского языка, выражающих данное значение/.

Значение признака предмета /тождества и характеристики/ выражается 69 моделями русского языка, 40 моделями немецкого, 57 моделями венгерского языков, и они сгруппированы также в 14 наборов моделей /под Б/. В этом числе 23 модели русского языка, 12 моделей немецкого языка, 14 моделей венгерского языка входят в значение идентификации предмета.

Внутри значения идентификации без оттенка значения автокаузации, каузации, авторизации в русском языке коммуникативные единицы со связочным элементом в своей структурной схеме абсолютно преобладают. Коммуникативные единицы в венгерском языке, наоборот, выражают значение идентификации очень часто без связочного глагола, с непосредственным предикативным сопряжением двух имён, и частотность связочных глаголов в первом и во втором наборах моделей предложений, выражающих идентификацию, абсолютно низкая.

Интересно, что в венгерском языке нет такого маркированного связочного глагола, как являться в русском языке, хотя словоформа van /3 лицо единственного числа от экзистенциального глагола lenni / в значении признака предмета не употребляется.

В венгерском языке в выполнение этой грамматической роли "вовлекаются" некоторые другие глаголы, которые, по своей семантике, могут быть полнозначными как компоненты коммуникативных единиц с иным типовым значением. Вместе с тем, частотность таких связочных глаголов в первом и втором наборах моделей /4.1, 4.2/ относительно низкая.

Связочные глаголы в венгерском языке употребляются главным образом в структурных схемах коммуникативных единиц, выражающих идентификацию предмета, с оттенком значений каузации, автокаузации, авторизации, далее, при выражении значения характеристики, в коммуникативных единицах со значением назначения и состава предмета.

В остальных наборах моделей частотность отдельных связочных глаголов также невысокая и среди них также нет таких маркированных связочных глаголов, как в русском языке. Употребление некоторых конструкций ненормативно в венгерском языке, и опять-таки эти же конструкции русского языка аналогичны с единицами немецкого языка, например, структурные схемы 4.2 набора моделей. В венгерском языке такое значение выражается, как правило, в рамках придаточного предложения.

Аналогий с немецким языком в коммуникативных единицах, утверждающих типовое значение признака предмета, по количеству меньше, нежели при выражении типового значения наличия, и, как правило, они не касаются всех моделей одного набора в целом.

В немецком языке также нет чисто связочных глаголов, как являться в русском языке; связка sein спрягается, и её словоформы могут быть употреблены во всех лицах. Вместе с тем, в выражение значения признака предмета в немецком языке также вовлекаются разные глаголы, "вещественная сторона" которых слабая, "грамматическая" же — организующая роль — сильная: как вспомогательные языковые средства, они организуют высказывания, осложняя исходную типизированную структурную схему. При этом, сходство русских и немецких конструкций, выражающих значение признака при предмете, более маркировано, чем сходство при выражении типового значения наличия,

ибо некоторые конструкции немецкого языка, организованные такими "пустыми" глаголами, совпадают с русским полностью или частично, и, как мы говорили выше, отличаются от венгерских коммуникативных единиц по структуре.

Некоторые сходные по значению коммуникативные единицы русского, немецкого, венгерского языков из проанализированного корпуса иллюстрируют сходство и различие структурных схем трёх языков: в русском и немецком языках наличествуют разные, но сходные между собой десемантизированные глаголы. В венгерском языке мы находим из 10 примеров в 3 коммуникативных единицах со значением наличия предмета эквивалент глагола быть: одно предложение выражает значение посессивно-квалифицирующего наличия и три предложения значение признака при предмете непосредственным предикативным сопряжением двух имён; только в 3 единицах со значением признака при предмете наличествует связочный глагол. В этом числе в 2 единицах выражается значение признака при предмете с оттенком автокаузации /см. таблицу № 2 /.

Результаты сопоставления трёх языков могут быть использованы не только в обучении русскому языку - это уж само собой. Такое сопоставление способствует и тому, чтобы трактовать русский язык внутри системы языкового образования вообще, не разделяя его от других языков. В Венгрии принято говорить о русском языке отдельно, и вместе с т.н. западных языках. Такое различие, по разным соображениям, может быть, в одно время было правильным, но сейчас уже скорее препятствует, чем помогает тому, чтобы учащиеся видели связь русского языка с другими, изучаемыми в Венгрии иностранными языками индоевропейской семьи, и правильно оценили место русского языка в их общей системе и значение его изучения.

Конструктивные схемы коммуникативных единиц проанализированных русских, немецких, венгерских текстов

1.4. А) (что есть / где, чего нет / где /
 что существует / где /
 что имеется / где /
 что бывает / где, когда /

o + es gibt etw. / i.-wo /

besteht / i.-wo /

ist gegeben

steht zur Verfügung

ist vorhanden

adódik /vhol/

+ van, megvan, nincs, nincs meg,^{lehet} /vhol/

1.2.

2. что присутствует, отсутствует / где, когда /

o entfällt

szerepel /vhol/

что преобладает / где, когда /

что доминирует / где, когда /

1.3.

3. что простоит / где, когда /

+ verbleibt / i.-wo /

+ megmarad /vhol/

что доходит до какого времени

+ ist verbreitet / i.-wo /

érvényesül /vhol/

что остаётся / где, когда /

+ ist erhaltengeblieben / i.-wo /

tért hódít /vhol/

что распространяется / где, когда /

o + ist gewährleistet / i.-wo /

sorakozik /vhol/

что сохраняется / где, когда /

+ fenntart vmit /vhol/

что хранится / где, когда /

biztosít vmit /vhol/

что оставляется / где, когда /

что обеспечивается / где, когда /

+ совпадение с глаголами переводных предложений

o совпадение с глаголами в предложениях с отглагольной конструкцией /Köhler, 1983/

A.4.

4. что создано /где, когда/ készíthető /vhol/
 что осуществлено /где, когда/ + ist ausgeführt /i.-wo/
 что установлено /где/ o ist festgelegt /i.-wo/
 что устроено /где/ + ist angelegt /i.-wo/
 что запроектировано /где/ ist vorgesehen /i.-wo/
 что предусмотрено /где/ ist eingerichtet /i.-wo/

что оборудовано /где/
 что организовано /где/
 что выполнено /где/
 что возведено /где/
 что выстроено /где/
 что закреплено /где/

A.5.

5. что встречается /где, когда/ érzékelhető /vhol/
 что наблюдается /где, когда/ találni lehet /vhol/
 что отмечается /где, когда/ számolnak vmivel /vhol/
 что можно видеть /где, когда/ számítani lehet vmire /vhol/
 что различается /где/ ismert /vhol/
 что насчитывается /где/ felismerhető /vhol/
 фelderíthető /vhol/
 kiolvasható /vhol/
 meghatározható /vhol/
 szó van vmiről /vhol/

- 4.6.
6. что оказывается / где, когда /
 что проясняется / где, когда /
 что выявляется / где, когда /
 что выделяется / где, когда /
 что обнаруживается / где, когда /
 2.4.
7. что где, что - где, что было где + befindet sich i.-wo + van, megvan vhol
 что находится где + ist i.-wo untergebracht + található vhol
 что расположено где erstreckt sich i.-wo elhelyezkedik, elhelyezték vhol
 что размещается где reicht von - bis zu i.-wo kitölt vmit
 что помещается где
 что занимает что
 что отведено подо что
 2.2.
8. что действует где + működik vhol
 что работает где
- 2.3.
9. что сгруппировано где + ist i.-wo angeordnet
 что сосредоточено где ist i.-wo verteilt
 что выставлено где konzentriert sich i.-wo
 что представлено где

2.4.	10. что стоит где	o + liegt i.-wo	áll vhol
	что возвышается где	+ steht i.-wo	+ nyugszik vhol
	что висится где	+ ruht i.-wo	tartja vmi vhol
	что поднимается где	läuft i.-wo durch	
	что лежит где	kragt i.-wo aus	
	что покоится где		
	что залегает где		
2.5.	11. что поставлено где	+ ist i.-wo geführt	
	что вставлено где	ist i.-wo miteingeschlossen	
	что расставлено где		
	что положено где		
	что уложено где		
	что заложено где		
	что проложено где		
3.4.	12. у чего /есть/ что	+ ist von/mit etw.	+ van, megvan, nincs vminek vmije
	что с чем, что без чего	o + hat etw.	+ vmilyen tulajdonságú /színű, formájú, stb./
	что какого внешнего вида	o besitzt etw.	+ rendelkezik vmivel
	что имеет что	o verfügt über etw.	
	что обладает чем		
	что обслуживается чем		

3.2.	13. что носит какой характер	o	zeigt etw.	tükröz vmit
	что занимает какое место	o	weist etw. auf	vmilyen szerepe van
	что выполняет какую роль	+	nimmt i.-eine Rolle ein	téret hódított vmiben
	что испытывает что		bietet etw.	ellátják vmivel
	что уступает чему по чему			
3.3.	14. что выполнено в виде/форме чего	o	ist i.-wie	gebildet
	что осуществлено в виде/форме чего		ist i.-wie	gehalten
	что решено в виде/форме чего		ist als etw.	geführt
	что запроектировано в виде/форме чего			
4.1.	Б) 1. что что, что - что, что - это есть что, ^{что,} что	o	+ bildet etw.	azonos vmivel
	что есть что, ^{что,} было чем	o	+ bedeutet etw.	lehet vmi
	что - это что	o	heißt etw.	+ jelent vmit
	это что			képez vmit
	что представляет собой что			alkot vmit
	что является чем			
4.2.	2. что в чём	o	+ besteht in etw.	+ az, hogy
	что заключается в чём	o	liegt in etw.	alapul vmin
	что состоит в чём			van vmiben
	что основывается на чём			
	что строится на чём			
	что лежит в основе чего			

3. что образует что
что составляет что o stellt etw. dar
что формирует что o entspricht etw.
что представляет что
и. и. alkalmazzák vmiként
4. что служит чем o + dient als etw.
кезелик vmiként
и. б. felhasználható vmiként
5. что применяется в виде/качестве
чего, как что
что используется в виде/качестве
чего, чего, как что
и. б.
6. что называется чем/как o wird als etw. bezeichnet + nevezik vminek
что носит название чего + wird unter etw. versteht + meghatározásak vmiként
что получило название чего + értjük vmin
что именуется чем
что носит имя чего
что определяется как что
что понимается под чем
5. А.
7. что какое ist i.-wie
что является каким + vmilyen / без связочного элемента/

8. что - сколько чего + vmennyi / без связочного элемента /
 что равно чему o + beträgt i.-wieviel + egyenlő vmennyivel
 что равняется чему o entspricht i.-wieviel megfelel vmennyiinek
 что весит сколько чего o umfaßt i.-wieviel + elér vmennyit
 что представляет сколько чего o liegt zwischen i.-wieviel + kitesz vmennyit
 что составляет сколько чего o meghalad vmennyit
 что емкает сколько чего o lenni szokott vmennyi
 что достигает сколько чего o
 что превышает сколько чего o
 5.3. что характеризуется чем + wird durch i.- etw. gekenn- + jellemez vmit
 что характерно для чего o zeichnet jellegzetessége vminek
 что свойственно чему o + unterscheidet sich durch etw. alkalmas vmire
 что присуще чему o túr vmit
 что отличается чем o megmunkálható /vhogyan/
 что сопровождается чем o
 что представляет что o
 что поддается чему o
 5.4. что из чего + ist aus etw. hergestellt + van vmiből
 что выполнено из чего o készül vmiből
 что исполнено из чего o építhető vmiből
 что изготовлено из чего o létrehozható vmiből

5.5.

11, что предназначено для чего *o* eignet sich für etw.
 что служит для чего *o* + ist zu etw. bestimmt
o dient zu etw.

alkalmas vmire
 szolgál vmire
 használható vmire
 alkalmazható vmire/vmiben
 lehetőségét nyújt vmire
 kínálkozik vmire
 + áll vmiből
 tartalmaz vmit
 tartozik vmi közé
 + beletartozik vmibe
 sorolunk vmit vmihez
 + osztható vmire
 osztva van vmire
 osztani lehet vmire
 + magába foglal vmit
 + bizonyul vminek
 tekinthető vminek
 + látszik vminek
 mondható vminek
 tartanak vmit vminek

5.6.

12, что состоит из чего ist aus etw.
 что входит в состав чего *o* + besteht aus etw.
 что содержит что + enthält etw.
 что включает что *o* beinhaltet etw.

что заключается где/в чём
 что делится на что
 что разделяется на что
 что подразделяется на что

5.7.

13, что оказывается чем/каким *o* + erweist sich als etw.
 что кажется чем/каким *o* gilt als etw.
 что выглядит каким schaut wie etw. aus
 что напоминает что ist als etw. gezeigt

что производит /какое/ впечатление
 что видит что в чём

5.8.				
14. что относится к чему	o + gehört zu etw.			meghatároznak vmit vmiként
что принадлежит к чему	wird für etw. herangezogen			+ számba vesznek vmit vmiként
что отмечается как что	o ist als etw. betrachtet			szó van vmiről
что рассматривается как что/каким	wird für etw. gehalten			
что принимается за что/каким	o gilt für etw.			
что считается чем/каким	hängt mit etw. zusammen			
что признаётся каким	o man rechnet mit etw.			
что представляется каким	man schätzt etw. i.-wieviel			
	o es handelt sich um etw.			

I. Имеются также краны с поворотной башней.

... das Wasser ... muß so lange zurückgehalten werden, daß wieder freie Vorflut vorhanden ist.

Vannak azonban már olyan berendezések is, amelyek a jelenleginél 50-70-szer nagyobb mértékben aknázzák ki az urán energiáját.

2. Наиболее развитые по высоте конструктивные элементы расположены вне основного пространства внутреннего объёма здания.

Grundsätzlich werden in den Seitenschiffen die Verbindungsgänge, Nebenräume und Unterrichtsräume untergebracht.

A szerelvény első és utolsó kocsijában vannak a távvezérlésű hajtómotorok.

3: Панели обычно имеют законченную отделку наружной поверхности.

Die Fußböden werden auf Sperrholzformen gegossen und haben daher eine glatte Deckenseite ....

Szűrő, döfő hatással szemben nagy a mechanikai szilárdsága.

4. Основную роль в повышении прочности при изгибе выполняют картонные покрытия.

Im Zuge der Südautobahn ... nimmt die Überquerung des nord-südlich verlaufenden Gebirgszuges ... eine hervorragende Rolle ein.

A közúti balesetek előfordulására és kimenetelére a három hatótényezőnek, az útpályának, a járműnek és az embernek egyaránt jelentős befolyása van.

5. Органическое стекло представляет собой бесцветный прозрачный материал.

Der vielfach benutzte Ausdruck Schwebstoffabtrag ist absichtlich vermieden worden, denn das Abwasser- oder Algenanteil stellt keinen "Abtrag" dar.

A legfejlettebb számjegyvezérlésű szerszám gép a sokféle funkciót végző automata, amely egymást követően tud egyazon munkadarabon különféle megmunkálást irányítani.

6. Такое проседание... при увлажнении является результатом разрушения структуры и последующего уплотнения породы под действием собственного веса.

Die unter 45 Grad geneigten Glaslichter bilden ein entsprechendes Gestaltungselement.

A gépjárművek időszakos műszaki vizsgáztatását végző üzemekben előfeltételek a pontosan üzemelő járműdiagnosztikai berendezések.

7. Задача опалубок состоит в том, чтобы придать бетонной смеси определённую форму.

Das Prinzip dieser Methode besteht in der pausenlosen Erfüllung von Beton mit Hilfe aufwärtsleitender Formen ...

A porlakkozás alapelve az, hogy a port a tárgyra juttatják ...

8. Именно такая система легла в основу конструктивного решения высотного здания СЭВ.

Das Schwergewicht liegt in der Herstellung der diesen Platz kreuzenden U-Bahn und U-bahn-Abschnitte...

A szennyvizek tisztítására használt eljárások vagy a kémiai lepárláson és az azt követő üleptésen, vagy az ioncserén, vagy a bepárláson alapulnak.

9. Исходным материалом для их изготовления /цемента и извести/ служит известях известняк.

Als Dacheindeckung dienen wärmeisolierte Trapezbleche und darunter drei Lagen Pappe.

A nagy táperejű, fehérje- és vitamindús alga ... a jövőben Ázsia mellett más világrészek lakosságának is táplálékául szolgálhat ...

10. Стальные конструкции оказались ведущей конструктивной формой металлических конструкций.

Während am Südknoten zwei Fußgängertunnel vorgesehen wurden, erwies sich am Nordknoten der Bau von zwei Fußgängerbrücken als zweckmäßige Lösung.

Ehhez azonban az AFIT jól időzített helyzetfelmérése nem bizonyul elegendőnek.

ЛИТЕРАТУРА

1. - Абрамов Б.А., Нечаева В.М., Харчева М.А. Русский язык для строителей. - М.: Русский язык, 1976.
2. - Бадриева Л.С., Вышнакова Т.А., Сдобнова Ю.А. Пособие по русскому языку для студентов-иностранцев технических вузов. - М.: Высшая школа, 1972.
- 3.- Бенвенист Э. Общая лингвистика. - М.: Прогресс, 1974.
4. - Болла К., Палл Э., Папп Ф. Курс современного русского языка. - Бп.: Tankönyvkiadó, 1968.
5. - Булыгина Г.В. К построению типологии предикатов в русском языке. - Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикатных типов русского языка. - В кн.: Семантические типы предикатов. - М.: Наука, 1982.
6. - Виноградов В.В. Русский язык. - М.: Высшая школа, 1972.
7. - Грамматика русского языка, т. I /Под ред. Виноградова В.В., Истриной Е.С., Бархударова С.Г., т. II /Под ред. Виноградова В.В., Истриной Е.С. - М.: Академия наук, 1952, 1954. - ч. I, 2, 3.
8. - Грамматика современного литературного языка /Под ред. Шведовой Н.Ю. - М.: Наука, 1970.

9. - Золотова Г.А. Очерк Функционального синтаксиса русского языка. - М.: Наука, 1973.
- 10.- Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. - М.: Наука, 1982.
- 11.- Митрофанова О.Д. Язык научно-технической литературы. - М.: МГУ, 1973.
- 12.- Митрофанова О.Д. Научный стиль речи: проблемы обучения. - М.: Русский язык, 1976.
- 13.- Общее языкознание. Внутренняя структура языка. / Отв. ред. Серебренников Б.А. - М.: 1972.
- 14.- Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. - М.: Учпедгиз, 1956.
- 15.- Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. - М.: Учпедгиз, 1958, 1968. Л.: 1941. - Т. I-II, III, IV.
- 16.- Русская грамматика. /Под ред. Шведовой Н.Ю., Арутюновой Н.Д., Бондарко А.В., Иванова В.В., Лопатина В.В., Улуханова И.С., Филина Ф.П. - М.: Наука, 1980.
- 17.- Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. - М.: Прогресс, 1975.
- 18.- Учебник русского языка. / Жуковская Е.Е., Золотова Г.А., Леонова Э.Н., Мотина Е.И. - М.: Русский язык, 1984.
- 19.- Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. - Л.: Учпедгиз, 1941.

20. - Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку. - М.: Учпедгиз, 1957.
21. - Kajla Béla. Műszaki szöveggyűjtemény. - Bp.: II, 1980, III, 1984.
22. - Köhler Claus. Supplementverben im Fachtext - Analyse verbalnominaler Fügungen in deutschen wissenschaftlich -technischen Fachtexten. Diss. B. - Dresden: 1983.
23. - Marsóy Lujza, Tóth Mihályné, Herter Györgyné. Orosz nyelvkönyv építésmérnök-hallgatóknak. - Bp.: Tankönyvkiadó, 1977.
24. - Német műszaki szakszöveggyűjtemény. / Deák Ágnes, Iván Mária, Somos Edit, Tóth Mihályné, Villányi Márta. - Bp.: sajtó alatt.

ON COMPARISON OF COMMUNICATION UNITS OF STATIC MEANING IN
RUSSIAN, GERMAN AND HUNGARIAN.

Klara Tóth

Communication units denoting existence and qualification are characterised by static meaning; this is particularly true of scientific-descriptive prose.

By expressing the attribute we, at the same time, denote its permanency, by expressing the existence or localization of the subject, and, to a smaller extent, its changeability in time. In conveying these meanings the nominal sentence, which is a connection of two substantives having predicative relation and a copula, or the verb "to be" as an auxiliary, is of great importance. Therefore, when analyzing meanings of existence and qualification it is also necessary to examine some peculiarities of the substantive verb and its functions as well as the parts, structure, and meaning of the nominal sentence. This should be based on statements of classical and modern linguistics.

In the Russian, German and Hungarian languages both the verb denoting existence and the nominal sentence show similarities and dissimilarities. Similarities are found mainly in semantics while divergencies in language formation.

Communication units conveying the two meanings in all the three languages can be arranged in 14 model lines consisting of synonymous communication units. On the level of language formation in Russian and German partial analogy can very frequently be observed and full analogy can often be observed, too, whereas the structures of Hungarian are different. The reason for this is partially the differences in morphological structure and syntactic functions of the verbs sein, lenni. Neither sein having incomplete paradigm, nor sein with its sheer semantics are capable of fulfilling the function of an organizing unit in scientific-descriptive prose in Russian and German; a variety of other desemantized verbs and expressions are used in this function; these show similarities in the two languages in question (Russian and German).

In communication units of static meaning the existence of desemantized organizing units in scientific-descriptive prose can be observed in all Indo-European languages.

Other verbs are used in Hungarian not of compulsion but mainly for stylistic purposes.

A study of the structure of communication units and organizing elements is an important means of both translation techniques and preparing for studies of the second foreign language.

OROSZ, NÉMET, MAGYAR SZAKSZÖVEGEK STATIKUS JELENTÉSŰ KÖZLÉS-
EGYSÉGEI ÖSSZEVETÉSÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

A létezést és a minősítést kifejező közlésegységekre jellemző a statikus jelentés; különösen áll ez a tudományos-leíró prózára. Az attributum kifejezésekor egyúttal annak állandóságáról van szó, a létezés kifejezésekor a szubjektum meglétéről vagy helyhez kötöttségéről, kevésbé az időben való változásáról.

Ezeknek a jelentéseknek a megformálásában fontos szerepet játszik a nominális mondat: két névszó predikatív viszonyt tartalmazó kapcsolata, kopulával, ill. a létigével mint segédigével - vagy előbbieik nélkül.

Ezért a létezés és minősítés jelentésének elemzésekor meg kell vizsgálni a létigének néhány sajátosságát, ill. a nyelvben betöltött funkcióit és a nominális mondat részeit, szerkezetét, jelentését, a klasszikus és kortárs nyelvészet megállapításaira támaszkodva.

Az orosz, német, magyar nyelvben mind a létige, mind a nominális mondat egyezéseket és eltéréseket mutat; az egyezések főleg a jelentés síkján, az eltérések a nyelvi megformálás síkján mutatkoznak meg.

A két jelentést kifejező közlésegységek mind a három nyelvben 14-14 modellsorral rendeződnek; a modellsorok szinonim közlésegységekből állnak. A nyelvi megformálás szintjén az orosz és német nyelvben igen gyakran részleges, többször pedig teljes analógiát találunk, míg a magyar nyelv szerkezetei eltérőek. Ennek részben éppen a sein, lenni igék morfológiai képeinek és szintaktikai funkcióinak különbözősége az oka. Az orosz és német tudományos-leíró próza soktagú, polipredikatív közlésegységeiben nem képes betölteni a szervezőelem szerepét sem a hiányos paradigmájú sem a puszta szemantikájú sein; ebben a szintaktikai funkcióban más különböző deszemantizált igéket és szókapcsola-

tokat találunk, melyek a vizsgált két nyelvben (oroszban és németben) egyezéseket mutatnak. A statikus jelentésű közlésegységekben a deszemantizált szervezőelemek jelenléte minden mai indoeurópai nyelvben megfigyelhető a tudományos-leíró prózában. A magyar nyelv más igéket általában nem kénytelenségből, hanem stilisztikai megfontolásból használ.

A közlésegységek felépítésének, a szervezőelemeknek a vizsgálata így mind a szövegértésnek, mind a fordítástechnikának, mind a második idegen nyelv előkészítésének fontos eszköze.

Aradi András:

AZ AKTUÁLIS MONDATTAGOLÁS VIZSGÁLATA MAGYAR MŰSZAKI
SZÖVEGEKBEN

I.

A mondatok aktuális tagolódásának megvalósulásakor a kommunikáció céljai szerint különülnek el, rendeződnek s kapnak szerepet a mondatot alkotó szerkezetek. Ezt a tagolódást befolyásolja, alakítja a beszélő közlési szándéka, a szövegelőzmény, s nyelvenként igen változatos eszközökkel és formákban jelenik meg.

Azért használtam a "tagolódás" szót, hogy legalább kiindulásként ne a nyelvész elemző, osztályozó tevékenységre gondoljunk az aktuális tagolással kapcsolatban, hanem a beszélőnek arra az erőfeszítésére vagy nyelvi automatizmusára, amellyel célszerűen és hatékonyan rendezi el közlendője elemeit a mondatokban.

Most már az elemzés oldaláról nézve a jelenséget az aktuális tagolás vizsgálata során hagyományosan két fő részre bontjuk a mondatot: az előzményekből ismert közlést magába foglaló témaszakaszra (vagy topicra) és az új információt hozó rémaszakaszra (vagy commentre). Kialakult azonban a téma-réma szerkezet meghatározásának egy újabb változata is. E szerint a mondat témája a közlés kiinduló szakasza, a téma azt fogalmazza meg, amiről valamit mondani akarunk; tartalmazhat új mozzanatokat is, de csak előkészítése valami még fontosabb közlésnek, amit a réma fejt majd ki. É. Kiss Katalin megfogalmazásában e definíció tömören így hangzik "... a téma az, amiről a mondat szól, a réma pedig az, amit a mondat a témáról állít." (É. Kiss 1983, 11; a téma-réma szerkezet definiálásának nehézségeiről vö. Kiefer 1983, 220.) Az aktuális tagolás elemzésének általunk választott módszere is lényegében ez utóbbi felfogást követi. Legfőbb előnye számunkra, hogy e felfogás alapján a mondatok kommunikatív tagolódását a bizonytala-

nabb jelentéstani fogalmak helyett egyértelműbben meghatározott nyelvtani kategóriák segítségével írhatjuk le.

Az aktuális mondattagolással kapcsolatos vizsgálatok az elmúlt 15-20 évben igen lendületesen fejlődtek külföldön és itthon egyaránt. A hazai kutatókra gondolva meg kell említeni Elekfi László munkásságát (Elekfi 1964, 1973, 1986), É. Kiss Katalinnak a generatív nyelveírásra alapozott igen nagy hatású kutatásait (É. Kiss 1978, 1983, 1987), Dezső László és Szépe György tanulmányait (Dezső-Szépe 1967, Dezső 1972), Deme László szórenddel, szövegalkotással kapcsolatos munkáit (Deme 1974, 1987). Figyelmet érdemelnek továbbá a Nyelvtudományi Intézet strukturális nyelvészeti osztályán végzett mondattani, jelentéstani vizsgálatok (Szabolcsi 1980, Kálmán 1985, Kenesei 1986, Komlósy 1986).

1981-ben készült el e témakörben Klaudy Kinga nagy figyelmet keltő kandidátusi értekezése Fordítás és aktuális tagolás címmel (megjelent 1987-ben). E munka mindenekelőtt a fordításelméleti kutatásokhoz kíván hozzájárulni az oroszról magyarra történő fordítás bizonyos kérdéseinek kidolgozásával. Ugyanakkor számos igen értékes megfigyelést fogalmaz meg a magyar mondatok aktuális tagolásával kapcsolatban, típusokat határoz meg mondataink téma-réma szerkezetére vonatkozóan, a gyakorisági mutatókkal is jellemzi e típusokat. Vizsgálataimban Klaudy munkájának módszerére, fogalmi rendszerére és kategóriáira támaszkodtam, ezeket alkalmaztam magyar műszaki szövegek mondatainak elemzésében.

Az elemzések részletesebb bemutatása előtt szükségesnek látszik felidézni Klaudy munkájának lényeges vonásait, az alkalmazott fő kategóriákat. Klaudy három, egyenként 200 mondategészt tartalmazó szövegcsoporthoz vizsgálta a mondatok aktuális tagolását: orosz nyelvű társadalomtudományi, oroszról magyarra fordított társadalomtudományi és eredeti magyar nyelvű társadalomtudományi szövegekben (a mondat-egész, majd a mondategység terminust a Deme László által meghatározott értelemben használom, Deme 1971).

En egyetlen szövegcsoportot vizsgáltam, 200 mondat-egésznyi műszaki szöveget. Tehát nem végeztem összehasonlítást más korpusszal, kínálkozott azonban a lehetőség Klaudy egyik adatsoportjával való összevetésre, azaz a magyar társadalomtudományi és a magyar műszaki szövegek bizonyos adatainak összehasonlítására. (Ha a későbbiekben a társadalomtudományi szövegek mutatóira hivatkozom, mindig Klaudy adatait idézem.)

Azért választottam a Klaudy által alkalmazott elemzési módot, mert - az aktuális tagolás kutatásában elért korábbi eredményeket is felhasználva - olyan kategóriarendszert alakított ki, amelyre statisztikai vizsgálat is alapozható, s amely a mondatszerkesztési és szövegalkotási sajátosságok mélyebb megismerését segítő elemzéseket, összehasonlításokat tesz lehetővé. Másrészt a kategóriákat oly módon adja meg, hogy azok típusai mondatkeretben meghatározhatók, noha lényegében szövegszerkesztési sajátosságokat elemzünk az aktuális tagolás vizsgálata során. Választásunkban ugyanakkor döntő ok volt az is, hogy az alkalmazott fogalmakkal a szövegek mondatainak olyan lényeges tulajdonságai ragadhatók meg, amelyek a külföldiek magyar nyelvi oktatásában is figyelmet érdemelnek. (De hozzátésem: nem volt celom normatív nyelvtani szabályok megfogalmazása, tehát a "kész mondatok" jellegzetességei érdekeltek elsősorban.)

A következőkben bemutatom az elemzésben Klaudy munkája alapján használt fő kategóriákat és az ezekre épülő osztályozás, csoportosítás legfontosabb elemeit. A kommunikatív szakaszhatár kijelölésében, vagyis a téma- és rémaszakasz elkülönítésében az alapelv a következő: a témaszakasz lényegi ismérve - a mondatkezdő helyzet, a fogalom ismertsége és bizonyos formai jegyek mellett (vö. É. Kiss 1983, 16) - az, hogy a téma "valamilyen módon el van határolva a rémától" (Klaudy 1987, 27). Fontos megállapítás továbbá a rémaszakaszok típusainak meghatározását tekintve is: "A tematikus és a rematikus szakasz határa a rémában jelölődik ki, mégpedig a rematikus szakasz igéjének szin-

taktikai formája vagy szemantikai tartalma révén." (Klaudy 1981, 6).

A magyarra vonatkozóan a rémaszakaszok kétféle fő típusát különbözteti meg Klaudy: az egyenletes rémát és az ereszkedő rémát.

Az egyenletes réma olyan rémaszakasz, amelynek élén úgynevezett erős igei állítmány van, s ez nagyjából egyenletes kommunikatív töltést, azonos értelmi nyomatékot ad a rémaszakasz további részeinek (vö. Klaudy 1987, 28, 103). Miről ismerjük fel az erős igei állítmányokat? Erős igei állítmányokhoz azok az igei szerkezetek tartoznak, amelyekben az igemódosító (pl. az igekötő vagy a névelőtlen főnév, tárgy, határozó) az ige előtt áll; de ide tartoznak azok a módosító nélküli igealakok is, amelyeknek erős szemantikai töltésük van (ezek gyakran negatív jelentésű igék: pl. tilt, akadályoz).

Nézzünk példát a Melléklet anyagából (270. oldal) az egyenletes rémaszakaszra. Ilyen a C./ szövegrészlet minden egyes tagmondatának rémaszakasza, kivéve a legutolsó mondategységet. (Egyébként egészen kivételes, hogy ilyen mértékben "túltengjenek" az egyenletes rémák egy szövegben, akár egy nagyobb szöveg ekkora részletében is.)

A C./ szövegrész 1. mondatában pl. az igekötő az ige előtt áll, és így jelöli az egyenletes rémaszakasz kezdetét:

[_T Az aknák telepítését] [_R megelőzi az ásványkincsek felderítése, kutatása...]

A szövegrészlet 3. mondatában -

[_T A kutatás] [_R tisztázza a hasznosítható ásványok térbeli helyzetét,...]

- módosító nélküli ige vezet be az egyenletes rémaszakaszt, tehát erős igének tekintjük, vagy azt mondjuk: erős igeként viselkedik az adott mondatban. A 4. mondatban

[_T Ezzel] [_R alapot ad az ásványelőfordulás feltárásának megtervezésére.]

az igemódosító névelőtlen főnév, amely állandósult kifejezést alkot az igével. Számos ilyen felépítésű szerkezetünk van

(engedményt tesz, fejlődésnek indul, dühbe gurul, stb.); ezek a névelőtlen névszói elemek ugyanolyan szerepet játszanak a mondatbeli hangsúlyviszonyok alakításában, ill. jelölésében, mint az igekötők. Gondoljunk pl. a tagadott formákra: nem ad alapot, nem tesz engedményt (vö. É. Kiss 1983, 29).

Lényeges tulajdonsága az erős igei állítmányoknak, hogy ezek mind egyformán viselkednek a tőlük balra álló névszói csoportokkal szemben: "bal felé zártak, a tőlük balra álló főnévi csoport vagy csoportok egyetlen elemére sem terjed ki rematizáló hatásuk" (Klaudy 1987, 29), tehát e névszói csoportok a tematikus szakaszba kerülnek. Ugyancsak erős igei állítmányt képviselnek a pozitív értelmű határozószók és az éppen, nemcsak, csak módosítószók után - közvetlenül - álló igék, mivel ezek után is egyenes marad a szórend. Pl. Az alkatrészhiány nagymértékben megnehezítette a terv végrehajtását; rémaszakasz: nagymértékben megnehezítette a terv végrehajtását. Az egyenletes rémaszakasz élén tehát az ige áll módosító elemmel vagy anélkül, ill. az igét megelőzhetik még az egyenletes rémaszakaszra jellemző, annak kezdetét jelző határozószók, módosítószók.

A másik rémaszakasz típus az ereszkedő réma. Ereszkedő rémák az olyan rémaszakaszok, amelyekben úgynevezett gyenge igei állítmány van. Gyenge állítmánynak nevezünk "minden olyan módosított igealakot, amelyben a módosító az ige után áll, és minden olyan módosító nélküli igealakot, melynek gyenge szemantikai töltése van (pl. okoz, vezet stb.)" (Klaudy 1987, 29). Ilyen ereszkedő rémaszakasz van a melléklet A./szövegrészének 1. mondatában, ahol az igekötő az ige mögé kerül:

[_T A négyütemű Otto-motoroknál] [_R (_{Rc} a következő ütemeket különböztetjük meg) a motor működése során.]

De ugyanígy gyenge állítmány (gyenge szemantikai töltésű igeként viselkedik) az A./3. mondat mindkét tagmondatának igekötő nélküli igéje:

[_T A karburátor - már a hengerbe jutás előtt] [_R (_{Rc} tüzelő-

anyag permetet) kever a beömlő levegőhöz,] ...

Még egy fogalmat kell tisztázni az ereszkedő rémával kapcsolatban: a rematikus csúcs terminust. Ez Klaudy rendszerének egyik kulcsfogalma: "A rémán, illetve rematikus szakaszon belül megkülönböztetünk egy leghangsúlyosabb, legnagyobb kommunikatív fontosságú részt (ha van benne ilyen), és ezt rematikus csúcsnak nevezzük" (Klaudy 1987, 27). A gyenge igei állítmány a tőle közvetlenül balra álló főnévi szerkezetet a rémába vonja, ezt a főnévi szerkezetet nevezzük rémacsúcsnak. A rémacsúcs a rémaszakasz és persze az egész mondategység értelmileg, logikailag leghangsúlyosabb része; emlékeztet a más kutatók által használt fókusz-fogalomra, de nem azonos vele (az É. Kiss fókusz-fogalmával való egybevetéshez lásd Klaudy 1987, 28-29). Rémacsúcs van (Rc-vel jelölve) a melléklet A./ szövegrészének említett példáiban, vagy az A./6. mondategység mindkét tagmondatában.

Minden ereszkedő rémában találunk rémacsúcsot, illetve a rémacsúcsot tartalmazó rémaszakaszok ereszkedőek. Az ereszkedő rémában az ige után álló bővítmények hangsúlytalanok, az ereszkedő rémának ezt a szakaszát leszálló ágnak, semleges zónának nevezik.

A téma- és a rémaszakasz elhatárolásáról szólva Klaudy hangsúlyozza, hogy a rémaszakasz szintaktikai megformálása mindkét rématípus esetén kijelöli a mondatban a témaszakasz határát. Az egyenletes réma elején álló erős igei állítmány úgy jelöli ki a tematikus szakasz határát, hogy mindazt, ami tőle balra áll, teljes egészében témaként kell értelmeznünk; az ereszkedő rémában található gyenge igei állítmány pedig úgy, hogy a bővítmények közül a tőle közvetlenül balra állót rémacsúccsá teszi, míg a többi (balra álló) bővítményt a témába utalja.

Mint láttuk, a rémaszakasz típusát mindenekelőtt az ige-módosítók szórendi helye, az ige szemantikai töltése határozza meg, ezen túl még olyan elemek mint a pozitív vagy negatív értelmű határozószók, bizonyos módosítószók. Emlí-

tettük az éppen, nemcsak, csak határozószók ige előtti szerepét az egyenletes rémával kapcsolatban; ugyanezek a szavak főnévi szerkezet előtt állva rémacsúcsot jelölnek az ereszkedő réma élén:

[_T A műgyantákat] [_R (_{Rc} nemcsak fémek ragasztására) használják fel.]

Maguk az igemódosítók és a határozószók nem képviselnek rémacsúcsot. Szerepük a kommunikatív szakaszhatár, illetve a rematikus csúcs jelzésében van. Ezt a két funkciót együttesen rémajelölésnek, és az e funkciót betöltő elemeket rémajelölőknek nevezzük (Klaudy 1987, 31).

Felmerülhet a kérdés: hogyan alakul a mondat aktuális tagolása, ha a mondategység igei szerkezettel kezdődik? A rémaszakasz típusait illusztráló eddigi példákban témaszakaszt és rémaszakaszt egyaránt megkülönböztettünk. Az aktuális tagolás típusait tekintve azonban számon kell tartanunk olyan mondategységeket is, amelyek nem tartalmaznak témaszakaszt, teljes egészében rémák. Az ilyen kommunikatív egységeket komplex rémának nevezzük. Mind az egyenletes, mind az ereszkedő rémaszakasz lehet komplex réma. Ilyenkor a mondatok, tagmondatok vagy erős igei állítmánnyal kezdődnek, vagy rémacsúccsal. Ez utóbbira példa az A./ szövegrész 6. mondatában a 2. tagmondat, az egyenletes komplex rémára pedig a következő mondat:

[_{KR} Átadták a forgalomnak a 3-as metróvonal új szakaszát.]

A mondatok tagolását összetett mondatok esetén is mondategységként végeztem el, lényegében követve ebben is Klaudy Kinga módszerét. Így a kommunikatív egységek és a mondategységek száma egybe esett (vö. Klaudy 1987, 39-40).

II.

A következőkben az elemzés során kapott adatok egy részét ismertetem (A vizsgálat adatai: 272. oldal), s ahol mód van rá a műszaki szövegek adatait összevetem a társadalomtudományi szövegekre vonatkozó, Klaudy által közölt adatokkal.

Az elemzést 15, egyenként 10-20 mondategészből álló szövegen végeztem, összesen 200 mondategészt elemeztem. Az elemzett szövegek jellegükben kevésbé elméletiek, inkább technológiai leírások, és különböző műszaki szakterületeket képviselnek. (A szövegek forrásául szolgáló egyetemi jegyzet: Kigyóssy Edit: Műszaki szövegek és magyar nyelvi gyakorlatok II. éves külföldi hallgatók számára, Tankönyvkiadó, Budapest 1985.)

Ha az alapadatokat hasonlítjuk össze feltűnő, hogy a műszaki szövegek mondategészeiben igen alacsony a mondat-egységek, a tagmondatok száma. Mint az összefoglaló táblázat mutatja átlagban két mondategységet sem tartalmaznak a műszaki szövegek mondategészei, egy mondategészre 1,71 mondategység jut. Ezzel szemben a társadalomtudományi szakszövegekben ez az arány 2,67. A mondategészek átlagos tagoltságában meglevő különbség - mint látni fogjuk - befolyásolja a fő aktuális tagolási típusok megoszlását is a két szövegcsoportban. Megjegyzem, hogy a műszaki szövegekről közölt adat nem az én vizsgálataimat jellemző esetlegesség, nagyobb műszaki korpuszon végzett elemzés során Fodor Katalin hasonló eredményt kapott (tanulmányát a jelen kötet tartalmazza).

A továbbiakban az adatok három csoportját mutatom be, s igyekszem értelmezni: az aktuális tagolás típusaira, a rémaszakaszok fajtáira és a rémajelölőkre vonatkozó adatokat.

Az aktuális tagolás típusai

1. Az adatok táblázatában I. alatt láthatók az aktuális tagolás fő típusainak megoszlását bemutató adatok: TR a téma- és a rémaszakaszra tagoló mondategységeket jelöli,

KR a témaszakasz nélkül álló komplex rémákat, KT az új közlési elemet nem tartalmazó komplex témákra utal. A társadalomtudományi szövegcsoporthoz réma-téma (RT) tagolású mondatokat is számon tart Klaudy, a kérdőszóval kezdődő kérdőmondatok tartoznak ide.

2. A fő aktuális tagolási típusok megoszlásában feltűnő, hogy a téma-réma tagolású mondatok százalékos aránya elég lényegesen nagyobb a műszaki szövegekben - a társadalomtudományi szövegekkel összehasonlítva - a komplex rémák rovására. A TR tagolású egységek aránya a műszaki szövegekben majdnem 87 %, a társadalomtudományi szövegekben pedig csak 71 %. Számszerűen ez a legnagyobb eltérés a két szövegfajta összehasonlítható adatokkal is jellemzett sajátosságai között.

2.1. Úgy gondoltuk, hogy a TR tagolású egységek nagy arányára a magyarázatot a műszaki szövegek precizitásra való törekvésében találhatjuk meg. Szinte kötelező a szövegek mondataiban valamilyen előzményt témaként megismételni, igen gyakran nominalizált formában, még akkor is, ha mód lenne igei személyraggal vagy birtokos személyraggal a rémából visszautalni az előzményre. Valószínűnek tartottuk, hogy a tagolási típusoknak a két szövegfajta közötti eltérő arányában szövegtípusok különbségei jelennek meg, s a kommunikatív egységek tagolási különbségei mint következmények a szövegtípusok eltéréseiből eredeztethetők.

2.2. Ha részben fenn is tartjuk ezt az érvelést, a tagolási típusok eltéréseinek közvetlen magyarázataként "földhözragadtabb" és grammatikához tapadtabb okokat említhetünk: a mondat szerkezeti sajátosságok eltéréseit, a mondat egységekre jutó mondat egységek említett alacsony arányát a műszaki szövegekben.

Klaudy az orosz és magyar társadalomtudományi szövegek összehasonlításakor a magyar komplex rémák viszonylag nagy számával kapcsolatban utal arra, hogy a magyar összetett mondatok 2., 3., 4. mondat egységei gyakran tagolatlanok, komplex rémát, vagyis csak új információt tartalmaznak, témájuk az előző mondatok témájával (vagy rémájával) azonos, ezért nincs kitéve. A műszaki szövegekben azonban 3., 4.

tagmondatok igen csekély számban fordulnak elő, az elemzett 200 mondat közül 32 tartalmaz kettőnél több tagmondatot. Tehát a tagmondatok alacsonyabb száma - az előbbi magyarázattal összhangban - szükségszerűen a komplex rémák kisebb arányú előfordulását eredményezi a műszaki szövegekben.

2.3. Külön figyelmet érdemelnek a mondategyszek első tagmondatai. Várható, hogy közöttük valamivel nagyobb a TR tagolású egységek aránya, mint a további tagmondatokban. Az adatok igazolják ezt. A műszaki szövegek 200 első mondat-egységéből 177 TR tagolású, vagyis az első tagmondatok 88,5 %-a. A társadalomtudományi szövegekben - Klaudy adatai szerint - a 200 első tagmondat közül 159 TR tagolású, azaz 79,5 %, tehát itt is kisebb a TR tagolású egységek aránya a műszaki korpuszhoz viszonyítva. Megjegyzem azonban, hogy az első tagmondatok tagolási típusainak megoszlásában nem különbözik lényegesen egymástól a műszaki és a társadalomtudományi szövegcsoporthoz, ha feltételezzük, hogy a Klaudy által számon tartott komplex témák és RT tagolású kérdőmondatok többségükben első mondat-egységekben jelennek meg. Ez a feltételezés, úgy gondolom megalapozott, s így valószínűsíthető, hogy a komplex rémák aránya a társadalomtudományi szövegek első tagmondataiban 7-8 % körül van, vagyis közelít a műszaki szövegek első tagmondataira megállapított 9,5 %-os arányukhoz. Tehát valóban a további mondat-egységekkel magyarázható a tagolási típusok megoszlásának különbsége a két szövegcsoporthoz, ahogy az előzőekben feltételeztük.

3. A témaszakaszok vizsgálhatók abból a szempontból is, hogy a témák milyen mondatrészi szerepben állnak. Kiindulásunk az lehet, hogy a magyar mondatokban bármely mondatrész állhat témaként, egyszerre több mondatrész - természetesen szerkezetes formában is - megjelenhet a témaszakaszban. Mégis elmondható, hogy a téma szerepe az alany látszik a legalkalmasabbnak (vö. Klaudy 1987 46, 60), az alanyi témaként megjelenő dolgok, információk egyértelműen, szinte kiemelten adják a közlés kiinduló szakaszát. Azonban vannak a magyar nyelvnek olyan tipológiai sajátosságai, amelyek az alanyok

megjelenését, kitételét korlátozzák, általában is és természetesen a témaszakaszban is. A magyarban nincs az alanyt kötelezően tartalmazó szenvedő szerkezet, másrészt a 2., 3. tagmondatokban gyakran nem kell kitenni az alanyt (de sok esetben az 1. tagmondatban sem), mivel a ragozott igealak utal rá. Ugyanígy nem jelenik meg az alany az általános alanyú mondatok többségében.

3.1. A téma mondatrészi szerepére vonatkozóan a következő adatokat kaptuk (adatok: I.b./): a műszaki szövegek első 200 mondategységéből, mint láttuk 177 volt TR tagolású; közülük 83-ban alkotta az alany egyedül vagy más mondatrésszel együtt a témaszakaszt, vagyis a témáknak 47 %-a alanyi téma, volt. A fennmaradó 53 %-ban tárgy vagy határozó jelent meg témaként, többször tárgy és határozó együtt alkotta a témaszakaszt. (Ezek az arányok nagyjából hasonlóak a társadalomtudományi szövegek első mondategységeiben is.)

3.2. Az előző szempontok szerint megnéztem a műszaki szövegek mondatainak 2. mondategységeit is. Éppen 100 olyan mondat szerepel a vizsgált anyagban, amelynek van legalább 2. tagmondata (kisebb részüknek 3., 4. tagmondata is). A 2. tagmondatokban nem csökken jelentősen a TR tagolású egységek aránya (85 %), viszont az alanyi témák mennyisége 38 %-ra esik az 1. tagmondatok 47 %-os alanyi témáival szemben.

A komplex rémák aránya az 1. tagmondatokban 9,5 %, a 2. tagmondatokban 15 %, és a további előforduló 3., 4., 5. tagmondatokban összesen 21 % (adatok: I.c./). Az adatok ismét csak azt támasztják alá, hogy valóban a mondategységek csekély tagoltsága, a 3., 4. tagmondatok hiánya magyarázza a komplex rémák alacsonyabb arányát a TR tagolású egységekhez képest a műszaki szövegekben.

3.3. Még egy - részben korrigáló - megjegyzést kell tennünk a komplex rémákkal kapcsolatban. Korábban azt monituk, hogy ezek a téma nélküli tagolatlan mondategységek mindenekelőtt új információt foglalnak magukba. Az elemzés azonban azt mutatja, hogy a komplex rémák, különösen azok, amelyek rémacsúccsal kezdődő ereszkedő rémák, ismert információt is

tartalmazhatnak, s éppen rémacsúcsként hangsúlyos helyzetbe hozhatnak valamilyen korábbi közlésrészletet. Pl. a következő mondatpár második mondatában:

A mechanikai munkát a mágneses tereket létrehozó elektromos energia rovására nyerjük. [KR(RC Ezt az energiaátalakítást) hajtják végre a villamosgépek.]

A rémacsúcsként álló tárgyi szerkezet nyilván visszautalás az előző mondatra, de az értelmi kiemelés olyan mondatbeli helyzetbe juttatja, ahol a kommunikatív dinamizmus foka magas, s így a szerkezet közlési súlya nagy. Visszagondolva az aktuális tagolás mibenlétéről, a téma és réma szerepéről mondottakra, azt a kiegészítést tehetjük, hogy míg a közlés kiindulásaként a témaszakasz tartalmazhat új információt is, esetenként a réma magába foglalhat valami már ismertet, ha ezt új összefüggésbe állítja a mondat.

4. Mint korábban említettük, a választott elemzési módszernek megfelelően vizsgálatainkban minden mondategységet önálló kommunikatív egységnek tekintettünk, amely vagy tagolt, tehát téma- és rémaszakaszra oszlik, vagy tagolatlan, tehát csak komplex rémát tartalmaz (esetleg komplex témát). E megoldási mód következetes alkalmazása nem zárja ki azonban annak az állításnak az elfogadását, hogy egy összetett mondatban a mondategységek kommunikatív súlya az egész mondatot tekintve nem egyforma: vannak a közlés szempontjából fontosabb és vannak mellékesebb információkat tartalmazó egységek, s így indokolt lehet az (alárendelő) összetett mondatokat egy közlési egységnek tekinteni (vö. Huszár 1983, 93).

Figyeljük meg ebből a szempontból a melléklet B./ részében közölt három tagmondatból álló összetett mondatot, melyben a 2. tagmondatot megszakítja a harmadik. Minden tagmondatnak megvan a saját TR tagolása, tehát megalapozottan különítünk el három közlési egységet ebben az összetett mondatban, ez a felosztás statisztikánk alapja is. Ugyanakkor az egész közlés kibontakoztatása szempontjából elég világosan két egységre tagolható a mondat. Van egy hosszabb előkészítő rész, amelyet az egész mondat témájának tekinthetünk, ez a

közbeékeléssel megszakított 2. tagmondat rémaszakaszáig tart. Ezután következik a rémacsúccsal bevezetett rémaszakasz, melyet az egész mondat szempontjából is a leghangsúlyosabb résznek, az egész mondat rémájának tarthatunk. Ezek szerint a mondat tagolása, ha csak egy közlési egységnek tekintjük, így alakul:

[_T A legkiválóbb építészek világszerte arra törekednek, hogy azokat a körülményeket, amelyek a szabadban álló kertes családi házakat olyan vonzókká teszik,] [_R a koncentráltan épített lakótelepeken is megteremtsék.]

A rémaszakasz típusai

A II. adatszoport a rémaszakasz típusainak megoszlását mutatja be. Úgy látszik, hogy a rémaszakasz típusainak arányában nincs igazán kiugró eltérés a két szövegfajta között. Feltűnhet viszont, hogy a korábban bemutatott két rématípus - az egyenletes és ereszkedő - mellett három további, kisebb arányban előforduló is szerepel. Klaudy meghatározásai alapján ezeket a következőképpen jellemezhetjük.

1. Állítmányinak nevezem azt a rématípust, amelynek rémaszakaszában egyetlen mondat szintű elem van: az igei vagy névszói állítmány. Ilyen a melléklet A./ szövegrészében a 4. mondat 2. tagmondatának vagy az 5. mondat egészének a rémája. Ezek tulajdonképpen az egyenletes rémák sajátos esetei. Sajátosságuk az, hogy az erős igei állítmány után nincsenek bővítmények, tehát nincs egyenletes szakasz. Névszói állítmány esetén az állítmány mondat szint alatti bővítménye képviselhet rémacsúcsot is: pl. A hőkezelés az acél megfelelő szerkezetének kialakítására alkalmas művelet. Az ilyen rémacsúcsot jelölheti utalószó is: A hőkezelés olyan művelet, amellyel... Igei állítmány esetén ez a lehetőség, a rémacsúcs jelenléte nem merült fel, mivel mondat szintű bővítmény nélkül eleve csak erős ige alkothat rémaszakaszt.

2. A következő - korábban nem említett - rématípusban is egyetlen mondat szintű elem van, de nem az állítmány, hanem

az alany, tárgy vagy a határozó. Az állítmány - lehet igei állítmány is - ilyenkor a témaszakaszban van. A tematikus szakaszban levő igék rendszerint visszautaló jelentésűek. Példa egy várostervezési szövegből: Gondolunk itt például a szüntelen zajártalmakra: a mondat első fele képviseli a témát. Vagy lehet névszói állítmány a témaszakaszban: Ugyanilyen elrendezésűek a vezérlő elektródok. Ezt a réma-típust a statisztikában bővítményi rémaként jelöltem meg.

3. Végül Klaudy Kinga számon tart egy további rématípust, amelynek az a lényege, hogy a rémaszakaszon belül is van, vagy csak ott van rémacsúcs (belső rémacsúcs). Így a kell, lehet, akar, szeret stb. igékkel alkotott főnévi igeneves szerkezetekben a szerkezet igei alaptagja is kaphat nyomatékos bővítményt és a gyenge igei származékként álló főnévi igenév is. Pl. Pontos és cserélhető alkatrészeket kellett nagy tömegben gyártani: a mondat tárgya és határozója egyaránt rémacsúcsot képvisel.

4. Az ereszkedő rémajú mondatokkal kapcsolatban még egy, a nyelvtanítás során is figyelmet érdemlő jelenséget említünk. Mint láttuk az ereszkedő réma gyenge igéje csak a tőle közvetlenül balra álló (főnévi) szerkezetet rematizálja, így - a TR tagolású mondatokban is - csak a rematikus csúcs helye meghatározott, a többi mondatrész szabadon mozoghat a mondatban, minek következtében a mondatnak több, lényegében egyenértékű ún. kontextuális változata hozható létre. Ez az ismeret alapvetően hozzátartozik a magyarul tanuló külföldiek mondatszerkesztési ismereteihez is. A külföldieknek szánt magyarnyelv-könyvek közül igen jól, újszerűen feldolgozva mutatják be ezeknek a mondatszerkesztési lehetőségeknek a fő szabályszerűségeit az Erdős - Kozma - Prileszky - Uhrman szerzői négyes tankönyvei: Színes magyar nyelvkönyv I-II. Budapest, Tankönyvkiadó 1980; Hungarian in Words and Pictures Budapest, Tankönyvkiadó 1986.

Tehát az ereszkedő rémajú mondatban a bővítmények - kivéve a rémacsúcsként álló szerkezetet - szabadon változtathatják a helyüket a tematikus szakaszon belül; a semleges zónán belül, vagyis az ige utáni szakaszban (vö. É. Kiss:

A helycsere szabálya 1983, 38); sőt rendszerint a tematikus szakasz és a semleges zóna között (lásd Klaudy igen meggyőző példasorát, 1987, 90). A következő, műszaki szövegből vett példánk témaszakaszában három bővítmény zsúfolódik össze, lehetőséget kínálva a szerkezeti átrendezésre:

[_T Hazánkban a villamosenergia-termelésben a legfontosabb helyet] [_R(_{RC} a hőerőművek) foglalják el.]

További mondatszerkezeti változatok pl.:

Hazánkban a villamosenergia-termelésben a hőerőművek foglalják el a legfontosabb helyet.

Hazánkban a hőerőművek foglalják el a legfontosabb helyet a villamosenergia-termelésben.

Érdemes lenne megvizsgálni a továbbiakban, hogy az egyenletes rémájú mondatokban milyen átrendezési lehetőségek vannak, milyen szórendi cserék engedhetők meg a hangsúlyviszonyok megváltozása nélkül.

A rémajelölők típusai és megoszlása

1. Végül nézzük a III. adatszoportot: a rémajelölők típusait és megoszlásukat. Ebben a csoportosításban a három utóbb említett rématípust (állítmányi, bővítményi, belső rémacsúcs) is besoroltam az ereszkedő vagy egyenletes rémák közé: ha volt bennük rémacsúcs a rémaszakasz elején, ereszkedő rémának tekintettem őket. Megfigyelhetjük, hogy a 200 ereszkedő réma száma csak kétfelével nőtt az átcsoportosítás során; ez két, rémacsúcsot tartalmazó névszói állítmányi rémából adódik.

2. Feltűnő ebben az adatsorban a gyenge igék nagy száma, s általában a módosító, vagyis igekötő nélkül álló igék magas aránya. Ezek a módosító nélküli igék a gyenge és erős igék, együttes számuk az ereszkedő és egyenletes rémában 120. Az igék jelentését vizsgálva az derült ki, hogy a gyenge igének minősülők között sok az erősen redukált jelentésű, inkább a nyelvtani szerkesztést szolgáló ige, pl. szerepel, történik, szolgál; és vannak közöttük statikus jelentésű,

valami létezésére utaló igék is. Mindenesetre az ereszkedő rémákban szereplő száz gyenge ige - ezek rémacsúcsot vesznek fel - azt mutatja, hogy módosító nélküli igéink nem szeretnek hangsúlyos bővítmény nélkül állni.

3. A gyenge igék és erős igék jellemzése, meghatározása vitatott kérdés. Korábban azt mondtuk róluk, hogy gyenge vagy erős szemantikai töltésük révén válnak rémajelölökké, ezáltal jelzik az ereszkedő vagy egyenletes réma határát.

Úgy látszik, hogy az erős ige fogalma viszonylagos kategória. Az erős ige előtt álló bővítményt erős (kontrasztív) nyomatékkal rémacsúccsá tehetjük, vagyis az erős ige "elgyengíthető", s ilyenkor gyenge szemantikai töltésű ige módjára fog viselkedni a mondat tagolásának alakításában. Figyeljük meg a hangsúlyviszonyokat és az akadályoz ige szerepét a következő két mondatban:

a) $[T]$ Az alkatrészhiány $[R]$ akadályozta a munka befejezését.
Egyenletes rémajú mondat, a rémaszakaszt az erős igei állítmány kezdi.

b) $[KR(Rc)]$ Az alkatrészhiány akadályozta a munka befejezését,
nem a dolgozók lustasága.

Ereszkedő rémajú mondat, az akadályoz ige rémacsúccsal áll, ahogy a gyenge szemantikájú igék.

4. Az előbbi két mondatban láthattuk egy erősnek tekintett ige kétféle viselkedését; más oldalról viszont igaz, hogy vannak igék, amelyek semmiképpen sem tudnak erős szemantikai töltésű igeként viselkedni, valamelyik bővítményük kötelezően hangsúlyt kap. pl. vmi áll vmiből, vmi válik vmivé. A következő mondatokban vagy a vonzatként álló határozó, vagy az alany hangsúlyos, az ige azonban nem kaphat nyomatékot:

A hidrogénatom egy protonból és egy elektrontól áll.

A hidrogénatom áll egy protonból és egy elektrontól.

Viszont ható igeként ezek az igék is kaphatnak hangsúlyt:

A terv állhat öt részből is.

Úgy tűnik, hogy a gyenge igék vagy gyenge szemantikájú igei állítmányok körében több különböző igei csoportot

lehetne, kellene számon tartani. Az igék jelentéstípusának, vonzatszerkezetének és a hangsúlyviszonyoknak az összefüggésével kapcsolatosan igen figyelemreméltóak Komlósy András megjelenés alatt álló kutatási eredményei. Úgy látjuk, hogy Klaudy gyenge szemantikájú igéi részben megegyeznek a Komlósy által hangsúlykertülőnek nevezett igei csoporttal.

Cikkemben nem foglalkoztam részletesen a témaszakaszra vonatkozó adatok feldolgozásával, a téma grammatikai, jelentéstani sajátosságainak elemzésével. További feladat lehet tehát a témaszakasz tulajdonságainak, szerkezetének, a visszautalás - formai, tartalmi - típusainak a bemutatása. Mindebből kiindulva a későbbiekben az aktuális tagolás vizsgálatának újabb területére léphetünk át a szöveg szintjén: a témakapcsolódási módok, témafejlődés (témaprogresszió) elemzésének területére.

Melléklet

A./

1. $[T^1]$ A négyütemű Otto-motoroknál $[R^{(Rc)}$ a következő ütemeket) különböztetjük meg a motor működése során.] ← ERESZKEDŐ R
  2. $[T^1]$ A szívó ütem alatt a dugattyú $[R^{(Rc)}$ a felső holtponttól az alsó felé) halad,] $[KR^2]$ és nyitva van a szívószelep.]
  3. $[T^1]$ A karburátor - már a hengerbe jutás előtt $[R^{(Rc)}$ tüzelőanyag permetet) kever a beömlő levegőhöz,] $[R^{(Rc)}$ amely a hengerben már $[R^{(Rc)}$ meglehetősen egyenletes tüzelőanyag-levegő keverékké) válik.]
  4. $[T^1]$ A sűrítési ütem alatt a szelepek $[R]$ zárva vannak,] $[T^1]$ és az alsó holtponttól a felső felé mozgó dugattyú az előzőleg beszívott gázkeveréket $[R]$ komprimálja.]
  5. $[T^1]$ A kompresszió-arány növelésével a motor teljesítményét és hatásfokát $[R]$ javíthatjuk.]
  6. $[T^1]$ Az égés $[R^{(Rc)}$ a felső holtpont közelében) zajlik le,] $[KR^2]$ $[Rc]$ és villamos szikra hatására) indul meg.] ← KOMPLEX R
  7. $[T^1]$ Az expandáló gázok $[R^{(Rc)}$ hasznos munkát) végeznek.]
  8. $[T^1]$ A kipufogási ütem alatt a dugattyú újból $[R^{(Rc)}$ az alsó holtponttól a felső felé) halad.]
  9. $[T^1]$ Ilyenkor $[R]$ nyitva van a kipufogószelep,] $[T^1]$ amelyen át a dugattyú az égéstermékeket $[R^{(Rc)}$ a szabadba) nyomja.]
  10. $[T^1]$ Az égéstermékek kiömlésének zaját $[R^{(Rc)}$ hangtompító berendezéssel) csillapítjuk.]
-

B./

- $[T^1]$ A legkiválóbb építészek világszerte $[R^{(Rc)}$ arra) törekednek,] $[T^2]$ hogy azokat a körülményeket,] $[T^3]$ amelyek a szabadban álló kertesi családi házakat $[R^{(Rc)}$ olyan vonzókká) teszik,] $[R^{(Rc)}$ a koncentráltan épített lakótelepeken is) megteremtsék.]
-

C./

1. [T₁Az aknák telepítését]
[R₁megelőzi az ásványkincsek felderítése, kutatása.]
2. [T₂A felderítés első lépéseként]
[R₂kijelölik azokat a területeket,] ←EGYENLETES R
[T₂ahol használható ásványok] [R₂előfordulnak,]
[T₂majd ezt a felderítést] [R₂követi egy szélesebb körű
kutatás.]
3. [T₃A kutatás] [R₃tisztázza a hasznosítható ásványok térbeli
helyzetét, valamint a kísérő kőzetek mechanikai
tulajdonságait.]
4. [T₄Ezzel] [R₄alapot ad az ásványelőfordulás feltárásának
megtervezésére.]
5. [T₅Ha a felderítő mélyfúrások a földtani és geofizikai
kutatások eredményét] [R₅igazolják,]
[T₅a felderítő fúrásokat] [R₅(R_c további előzetes és
részleges mélyfúrások) követik.]

JELÖLÉSEK: T = téma   R = réma   KR = komplex réma
Rc = rémacsúcs

A vizsgálat adatai

Társadalomtudományi:

Klaudy Kinga adatai:

mondatégszék száma: 200

mondatégségek száma: 535

tagoltság: 2,67

Műszaki:

mondatégszék száma: 200

mondatégségek száma: 343

tagoltság: 1,71

I.

a.) Az AT típusai:

(Társadalomtudományi)

TR:	368	71%
KR:	122	23,6
KT:	8	1,5
RT:	<u>20</u>	3,8
	518	

(Műszaki)

298	86,9%
41	12
<u>4</u>	1,1
343	

b.) Az első mondatégségek adatai:

(200 mondatégség)

(Társadalomtudományi)

TR tagolású: 159 79%

Alanyi téma: 83 52%

(Műszaki)

TR tagolású: 177 88%

Alanyi téma: 83 47%

c.) A komplex rémák aránya műszaki szövegekben:

1. mondatégség: 9,5%

2. mondatégség: 15 %

3.,4.,5. mondatégség: 21%

II. A rémaszakasz típusai:

(Társadalomtudományi)

Klaudy Kinga adatai:

Egyenletes:	178	36,3%
Ereszkedő:	235	48
Állítmányi:	37	7,6
Bővítmányi:	25	5,1
Belső rémacsúcs	<u>15</u>	3
	490	

(Műszaki)

84	24,8%
200	59
40	11,7
11	3,3
<u>4</u>	1,2
339	

III. A rémajelölők típusai és megoszlása:
(műszaki szövegekben)

Ereszkedő: 202

gyenge ige:	100
ige+módosító:	61
főnévi igeneves szerk.:	18
csak/csakán/nemcsak:	10
sem:	1
névszói állítmány:	12

Egyenletes: 137

módosító+ige:	44
erős igei állítmány:	20
igenév (-ni, -va, -ve):	14
nem+ige:	5
névszói állítmány:	42

Irodalom

- DEME László (1971): Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- DEME László (1974): A szövegalkotás szerkezeti-szerkesztési kérdései. In: Szónokok, előadók kézikönyve. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 116-152.
- DEME László (1987): A mondategységbeli sorrend alakulásának tényezői. In: Nyelvpedagógiai Írások IX. MKKE. 234-247.
- DEZSŐ László - SZÉPE György (1967): Adalékok a topic-comment problémához. Nyelvtudományi Közlemények. 69. kötet. 365-388.
- DEZSŐ László (1972): A mondat aktuális tagolásának és szórendjének kérdésköre. In: Telegdi Zsigmond szerk. Hagyományos nyelvtan - modern nyelvészet. Tankönyvkiadó. Budapest. 85-104.
- ELEKFI László (1964): Az aktuális mondattagolás egyik alapformája a magyarban. Nyelvtudományi Közlemények. 66. kötet. 351-370.
- ELEKFI László (1973): Közlésemélet, grammatika, aktuális mondattagolás. Általános Nyelvészeti Tanulmányok IX. 65-85.
- ELEKFI László (1986): Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése (különös tekintettel az aktuális mondattagolásra). Akadémiai Kiadó. Budapest.
- É. KISS Katalin (1978): A magyar mondatok egy szintaktikai modellje. Nyelvtudományi Közlemények. 80. kötet. 261-286.
- É. KISS Katalin (1983): A magyar mondat szerkezet generatív leírása. Nyelvtudományi Értekezések. 116. sz. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- É. KISS Katalin (1987): Configurationality in Hungarian. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- HÁRSNÉ KIGYÓSSY Edit, SZŐLLŐSY-SEBESTYÉN András szerk.
A magyar műszaki nyelv mondatértékű szerkezetei. Folia Practico-Linguistica. XIII. 2. BME, Nyelvi Intézet. 1983.
- HUSZÁR Ágnes (1983): A mondat aktuális tagolása és annak tanítása. Magyar Nyelvőr. 107.évf. 1.sz. 87-100.
- KÁLMÁN László (1985): Word Order in Neutral Sentences; Word Order in Non-Neutral Sentences. In: István Kenesei ed. Approaches to Hungarian. Vol.1. 13-23., 25-37. Szeged. JATE.
- KENESEI István (1986): On the Logic of Word Order in Hungarian. In: W. Abraham and S. de Meij eds. Topic, Focus and Configurationality. Amsterdam. 143-159.
- KIEFER Ferenc (1983): Az előfeltevések elmélete. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- KLAUDY Kinga (1981): Fordítás és aktuális tagolás. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest.
- KLAUDY Kinga (1987): Fordítás és aktuális tagolás. Nyelvtudományi Értekezések. 123. sz. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- KOVÁCSNÉ RÉCZEI Margit (1985): A nyomatéktalan mondatok optimális szórendje a magyar mint idegen nyelv oktatása szempontjából. Magyar Nyelvőr. 109.évf. 3.sz. 322-337.
- KOMLÓSY András (1986): Focussing on Focus in Hungarian. In: W. Abraham and S. de Meij eds. Topic, Focus, and Configurationality. Amsterdam. 215-226.
- RÁCZ Endre és SZATHMÁRI István szerk. Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Tankönyvkiadó. Budapest. 1983.
- SZABOLCSI Anna (1980): Az aktuális mondattagolás szemantikájához. Nyelvtudományi Közlemények. 82. kötet. 49-101.

THE EXAMINATION OF THE TOPIC-COMMENT STRUCTURE
OF SENTENCES IN HUNGARIAN TECHNOLOGICAL
TEXTS

András Aradi

This article examines the topic-comment /theme-rheme/ structure of sentences in Hungarian technological texts. It applies a system of categories in the analysis that was worked out by Kinga Klaudy in her dissertation. In the first part the paper gives the characterization of the main structural categories and the elements of the typology based on them.

In establishing the topic-comment contrast in a sentence it should be considered that there is a boundary between the topic and the comment. The distinction is determined by the syntactic form or the semantic content of the verb in the comment. In Hungarian two main types of comments /rhematic parts/ can be distinguished: the level-prosody comment and the falling comment. In the level-prosody comment the verbal modifier stands before the verb, and the syntactic constructions in the comment bear equally strong stresses. In the falling comment the verbal modifier stands after the verb, and the complement before the verb represents the so called "rhematic peak" which is the focus of the sentence.

The corpus of this study is 200 sentences from different Hungarian technological textbooks. It gives statistics from three fields: the types of topic-comment articulation in the sentences, the types of comments /rhematic parts/, and the distribution of the so called boundary markers. The data of the technological texts are contrasted to the statistics of Klaudy's analysis of texts of social sciences.

Исследования актуального членения предложений технических
текстов на венгерском языке

Андраш Аради

В настоящей работе рассматриваются вопросы актуального членения технических текстов на венгерском языке. В основе данных исследований лежит типология актуального членения предложений, разработанная в 1981-ом году Кингой Клауди в её диссертации "Перевод и актуальное членение".

В первой части настоящей работы описываются главные категории анализа и сама классификация, составленная на их основе.

При выделении коммуникативных элементов предложения основным принципом является разграниченность тематической и рематической частей. Такое разграничение, как правило, выражается синтаксической формой или семантикой глагола рематической части.

В венгерском языке имеются два главных типа рематических частей предложений: существуют рема с эмфатической конструкцией и рема с монотонной конструкцией. Для последней характерно, что модификаторы глагола /глагольная приставка, неопределённый прямой объект - то есть выраженный без определённого артикля - и обстоятельства/ предшествуют глаголу, и каждый элемент рематической части имеет примерно одинаковый логический акцент. А рема с эмфатической конструкцией отличается тем, что в ней модификатор глагола стоит после глагола или - по своей семантике - глагол считается слабым. В реме с эмфатической конструкцией дополнение перед глаголом представляет собой "рематический пик" и он является начинающим элементом рематической части. "Рематический пик", логически выделенный элемент предложения, на который падает смысловой акцент. По своей характеристике он напоминает понятие "фокус", употребляемое некоторыми другими исследователями.

Настоящий анализ был проведён на основе материала, содержащего 200 предложений, среди которых есть и простые и сложные предложения. Статистические данные, которые сообщаются в данной работе, относятся к трём вопросам, а именно

- к типам актуального членения предложений,
- к типам рематических частей предложений и
- к соотношению элементов, выделяющих рему.

Настоящая работа сопоставляет характеристику технических текстов с данными, полученными Кингой Клауди в результате анализа научно-общественных текстов.

Dr. Estók Tivadarné:

MIKROSZÖVEGEK MONDATOK FELETTI STRUTÚRAINAK
VIZSGÁLATA

I. A BME-n a külföldi hallgatók magyarnyelv-tanításának keretében végeztünk szövegértési-szövegfeldolgozási kísérletet 92 darab, egyenként minimum 3-4, maximum 10-12 mondat-egységből álló, címmel ellátott újsághír alkotta mikroszöveg-korpusz alapján.^{1/}

A szövegértési-szövegfeldolgozási kísérlet alapját képező "elméleti" háttér lényegében tapasztalati vizsgálat: a nyelvi tények, szöveg nyelvi anyaga volt a kiindulási pont; a befogadó, az olvasó szempontjából elemeztük a szövegeket azzal a céllal, hogy választ találjunk olyan kérdésekre, mint: miért "nehéz" egyik vagy másik szöveg, mi a szövegértés^{2/} akadálya, melyek a szövegnek a megértés szempontjából kulshelyzetben lévő részei stb. Munkánk két szakaszból állt: egyrészt szövegelemzéseket végeztünk, másrészt összeállítottunk néhány szöveghez - kísérletképpen - szövegfeldolgozási feladatsorokat.

---

^{1/} Szövegelemzési és szövegfeldolgozási gyakorlatokkal végzett eddigi munkánk eredményeiről két cikkben számoltunk be: ESTÓK 1985. 1987.

^{2/} A szövegértés hallgatóink esetében (és általában az idegen nyelv-tanításban) a dolog természetéből adódóan nem jelenti a szöveg teljes - annak minden rétegeire, jelentés-síkjára kiterjedő - megértését: az itt elégségesnek (minimálisnak) tekinthető szövegértési szint feltételezi a szöveg lényeges lexikai-szemantikai, valamint pragmatikai összefüggéseinek a grammatikai elemek közti kapcsolatok felismerésén alapuló felfogását. Tehát azt, hogy az olvasó a szöveg nyelvi elemeinek a segítségével felismeri a közlemény fő szemantikai és pragmatikai részeit, s ennek alapján több-kevesebb pontossággal következtetni tud a szöveg egyéb (kiegészítő, járulékos) információira.

Megfigyeltük a szövegeket alkotó mondatok tematikai-logikai kapcsolatait, állítmányaikat, a mondatok közötti grammatikai-logikai viszonyok nyelvi kifejezőeszközeit, a cím és a szöveg nyelvi eszközökkel jellemezhető kapcsolatát stb. (Az elemzéshez felhasználtuk az aktuális tagolás fogalmait is: a mondatokban tematikus és rematikus részeket különítettünk el.) A kapott szövegsajátságokat elemezve megállapítottuk, hogy

- a) a vizsgált korpusz egészét tekintve eltérőek azok a tapasztalati elemzési szempontok, amelyek alapján egy-egy szöveg, ill. a szövegek kisebb-nagyobb csoportja megközelíthető, megérthető; úgy is mondhatjuk, hogy szövegenként, szövegcsopontonként más-más módon kapcsolható össze az elemzési szempontok (a szöveg témája, a szerző közlési szándéka, a felhasznált nyelvi kifejezési eszközök stb. különböző megközelítési módokat igényelnek a szövegértés sikeressége érdekében);
- b) következésképpen a szövegértést fejleszteni kívánó feladatsorok középpontjába szövegenként, ill. szövegtípusonként más-más megközelítési szempontnak (azaz az adekvát szempontnak) kell kerülnie; annak, amely megvilágítja szövegszerkezeti sajátságait (tematikai összefüggéseiket, mondatkapcsolataikat stb.); amely kihangsúlyozza a közlemény fontos szemantikai-pragmatikai elemeit jelölő domináns nyelvi elemeket. Ezeket a szövegmegközelítési szempontokat neveztük el műveletnek. Ezekből a műveletekből szövegenként (szövegcsopontonként) eltérő módon kapcsolódva áll össze a szövegértési stratégia. Az adott szöveg megközelítése szempontjából kulcsfontosságú művelet alapján állítottuk össze a szövegfeldolgozási feladatsorokat, a művelet szabta meg a szövegfeldolgozási lépések sorrendjét és célját. (A feladatok elvégzésekor a hallgatók a lineáris nyelvi elemeket meghatározott tartalmi szempontok szerint tördelik, s így a kifejezett gondolatok, valamint a

kifejezőeszközök síkjának egy vagy több pontban történő összekapcsolásával próbáljuk elősegíteni a szöveg helyes értelmezését.)

A kísérlet második fázisa az elméleti hipotézisek eredményeinek gyakorlati ellenőrzése, a szövegfeldolgozási feladatok kipróbálása volt. Ennek során két, a további munkát meghatározó fontos megállapításhoz jutottunk:

a) Az idegennyelv-tanításban - haladó szinten - a szövegértés akadályait nem annyira a szöveg grammatikai nehézségei képezik, mint inkább a lexikai elemek, pontosabban a lexikai elemek közötti referenciális azonosság, ill. nem azonosság különféle eseteinek a felismerése okozhat gondot a befogadónak, valamint a szöveg tartalmi-logikai viszonyainak a nyelv eszközeivel történő nem pontos, nem egyértelmű, a redundancia elvének az adott nyelv szempontjából nem megfelelő kifejeződése.

b) A gyakorlat igazolta a műveletek életképességét. A szövegeket az adott lépésekben, az adott szempontból megközelítve a hallgatók általában megértették. (A megértés itt azt jelenti, hogy vissza tudták adni a lényeges információkat torzításmentesen, úgy hogy nem mondtak mást, mint amit az eredeti szöveg szerzője a tényekről közölt, csak másképpen, más nyelvi formákat alkalmazva, másképpen csoportosítva ismertették a hírek tartalmát. Minthogy ez így van, a mikroszövegeket az empirikus elemzés során meghatározott és a gyakorlat által igazolt egyedi szövegsajátosságok (vagy másképpen az ezeket megtestesítő, "előhívó" szövegfeldolgozási gyakorlatok, a műveletek) alapján csoportosítani, rendszerezni is lehet. És nemcsak a szövegfeldolgozási feladatsorokkal rendelkező újságszövegeket lehet ily módon besorolni, hanem valamennyi mikroszöveget - természetesen a megfelelő, a közös (a hasonló) sajátságokat előtérbe állító, és az ezek alapján általánosításokat levonni próbáló elemzés után.

Erről a munkáról számolunk be a következőkben.

II. A vizsgálat 2. szakaszában is a szövegek nyelvi anyagát elemeztük empirikus módon. A szöveg mondatainak alkotórészeit olyan szempontból figyeltük meg, hogy melyek azok az elemek, amelyek az adott mondaton túlmutatnak, és mondatok közötti - szöveg-szintű - kapcsolatokat fejeznek ki.

Ez a módszer nemcsak szövegértési vizsgálataink első tapasztalatai alapján tűnik célravezetőnek. A szövegeket elméleti igényvel elemző kutatók véleménye is ezt látszik igazolni: "A valódi alárendeléstől, tehát az új mondatnak alárendelt egy vagy több mondatos előzménytől a szövegbeli mellérendelésig, ill. az eredeti mondatnak alárendelt szövegig terjedő széles átmeneti kategóriában a két önálló mondat kapcsolatát valamilyen közös szemantikai elem valósítja meg. Ennek az eredeti mondatban elvileg explicit módon jelen kell lennie, ...^{3/} Illetve: "... a szemantikai elemek ismétlődése nem lényege a kapcsolásnak, hanem kifejező eszköze a szöveg láncszerű, illetve párhuzamos építkezésének."^{4/}

Bár nem az a célunk, hogy a mikroszövegeket a fenti idézetek szellemében, tehát szöveg szintaktikai szempontból, illetve a fenti mondatkapcsolások szerint osztályozzuk, e felosztási rendszerek ismerete elősegítette néhány kérdés tisztázását a mikroszöveg-korpusznak a befogadó szempontjából történő elemzésekor, illetve gyűjteményre rendezésekor.

Érdeemes még kitérnünk néhány (a munkamódszerrel, valamint kiinduló feltételezésekkel kapcsolatos) kérdésre:

1. A szövegek nyelvi anyagában az utalási rendszer vizsgálatakor elkülöníthetjük a lexikai utalások különféle eseteit, valamint a grammatikai eszközök - éppen referenciális

---

^{3/} Szöllősy-Sebestyén András 1976. 94-103. old. (Kiemelés tőlem E. T.)

^{4/} Lásd Békési Imre Szövegszerkezeti alapvizsgálatok c. munkájának bevezetőjét (37-39. old.), ahol hivatkozik többek között G.J. Szolganyik megállapításaira: "A lexikai ismétlés csak láthatóvá teszi, kifejezi a szintaktikai kapcsolatokat." In: Szintakszicseszkaja sztilisztika, Moszkva 1973. 56. old.

jelentésük kapcsán, funkcionális szempontból a lexikai utalásokkal egyenrangúnak ítélnélhető csoportját, amelyet a magyarul beszélők az ismétlések elkerülésére alkalmaznak visszautalási, anaforikus céllal (vö: a tárgyias igei személyragok, ill. a birtokos személyragok használata, valamint ide soroljuk az alany, a tárgy és a birtokos jelző "nulla" lexémával történő kifejezését is).

2. Külön figyelmet érdemelnek azok a mondatkapcsolatok a szövegben, amelyekben a fenti (1.pont) utalási eszközök hiányoznak, és egyedül a két mondat egymás mellé helyezése juttatja kifejezésre a bennük lévő nyelvi elemek által kifejezett "tartalmak", "jelentések" összefüggéseit.

3. Elemzésünk első lépéseként elkülönítettük az ún. egyszerűbb szerkezetű, azaz csak egyszerű bővített mondatokból álló mikroszövegeket azoktól, amelyek több mondategységet tartalmazó, összetett mondatokból állnak. Feltételeztük ugyanis, hogy az utalási rendszerben nyomon követhető szerkezeti sajátosságokat az ilyen egyszerűbb szerkezetű mondatokból építkező szövegben könnyebben ki lehet mutatni, mivel a tagmondatok közötti grammatikai, szemantikai, logikai viszonyokra utaló elemeket ilymódon eleve kiküszöböljük. Ezért a vizsgálatnak ebben a szakaszában nem vettük figyelembe az egymondatos, de több mondategységből álló mikroszövegeket. ^{5/}

4. Feltételeztük továbbá, hogy a rövid, 2-3 mondategység terjedelmű mikroszövegekben potenciálisan "bennük lehetnek" azok a szövegszerveződési sajátosságok, amelyeket a hosszabb, 4-12 mondategység terjedelmű szövegek vizsgálata felfedhet. A hosszabb szövegeket pedig úgy foghatjuk fel, mintha azok 2-3 mondatos mikroszövegekből szerveződnének.

---

^{5/}A vizsgált korpusz némileg bővült az évek folyamán. Ezért beszélhetünk pl. többes számban az egymondatos mikroszövegekről: a kezdeti 1 darabbal szemben 3 található a gyűjteményben.

III. Ha a szövegfeldolgozási feladatsorokkal rendelkező szövegeket egybevetjük, megállapíthatjuk, hogy azok a műveletek, amelyek alapján meghatároztuk a szövegértési stratégiát, kidolgoztuk a feladatokat, lényegében két nagy csoportra oszthatók: egy részük a szöveg nyelvi anyagában az azonos/nem azonos referenciális jelentésű elemekre irányítja a figyelmet, míg mások - ugyancsak tartalmi-gondolati aspektusból kiindulva - a szövegszerkezet nagyobb összefüggéseit "láttatják meg": mondatokat, mondatcsoportokat hoznak összefüggésbe egymással. (A műveletek jellege, természetesen, összefügg a szöveg hosszúságával is; az első csoport általában a rövidebb, 2-3 mondatos, a második csoport viszont a 3 mondatnál hosszabb mikroszövegekre jellemző.)

E műveletfajták bemutatására, leírására legalkalmasabbnak a szövegfeldolgozási feladatsorok központi feladatai, az ún. olvasás közbeni feladatok látszanak. Utasítás részükben ugyanis a szöveg sajátosságainak alapján meghatározott szövegértési-szövegolvasási stratégia tükröződik, nyer megfogalmazást. Példáinkat tehát az egyes szövegekhez készült feladatsorok olvasás közbeni feladatai közül válogattuk.

III.1. Azok a műveletek, amelyek a szöveg mondataiban az azonos referenciális jelentésű nyelvi elemeket különítik el

Például:

1. Vasúti kocsimosó gépsor (ld. Mellékletek 1.)
Figyelje meg, hogy a címben szereplő berendezést hogyan jelölik a különböző mondatok! Húzza alá őket!
2. Óriás harcsák (ld. Mellékletek 2.)
Húzza alá azokat a szavakat, amelyek a címben megnevezett óriás harcsákat jelölik!

Ezen feladatoknak az a céljuk, hogy a nyelvi elemek lineáris sorát "megtörjék": közöttük bizonyos kapcsolódási pontokat kerestetnek meg a szöveg olvasójával a befogadás, a szövegértés megkönnyítése érdekében, ezzel segítve elő a szöveg tartalmi-nyelvi síkjából egyes részeknek egyszerre történő precipiálását.

Igy pl. a Vasúti kocsimosó gépsor c. szöveg esetében az olvasó - a Miről van szó a szövegben? kérdésre adott információk kiemelésével - egyben elkülöníti a szöveg nyelvi anyagában a Mit mond róla a szöveg? kérdésre adható választ kifejtő részeket is.

Ha tovább vizsgáljuk az azonos referenciális jelentésű elemeket a Vasúti kocsimosó gépsor c. szövegben, azt látjuk, hogy

- azok minden mondatban (és a címben is) előfordulnak, egyaránt mondatrész-szinten, tehát sem névmásítással, sem a mondat alanyának, tárgyának a kifejezésre jellemző "nulla" lexémás formával nem találkozunk;
- a második mondatról kezdve mondateleji, tematikus helyzetben vannak;
- a mondatokban az új információt az állítmányok, illetve (miként példánk 2. mondatában az alany jelzős szerkezete) az ismétlődő témaelemet kifejező mondatrészek jelzős szerkezetei fejezik ki.

Ettől a példától eltér az Óriás harcsák c. szöveg szerkezeti felépítése. Itt az aláhúzással kiemelhető mondatrészek külön-külön nem azonos referenciális jelentésűek. A 2. és 3. mondat kiemelt részei együttesen jelölik a címben, valamint az első mondatban található (aláhúzott) szavak kifejezte denotátumot. Ezt a 2. és 3. mondat szerkezetében elfoglalt azonos mondatrészi helyük még jobban hangsúlyozza.

Összevetve a többi, szövegfeldolgozási feladatsorral nem rendelkező szöveggel megállapítható, hogy mind a Vasúti kocsimosó gépsor, mind pedig az Óriás harcsák c. szöveg egy-egy újságszöveg-típust, jellegzetes sajtó-szövegszerkezetet képvisel.

A Vasúti kocsimosó gépsor, valamint a hozzá hasonló típusú szövegek szerkezetére jellemző, hogy a szövegkoherenciát biztosító témaelem minden mondatban kifejezésre jut, s ezek a szinonim szerkezetek mondateleji, tematikus helyzetben vannak. Sajátos szerepet kapnak az információközlésben jelzős

szerkezeteik, melyek a mondatok állítmányaihoz hasonlóan új információt hordoznak.^{6/} A témaelemet kifejező nyelvi eszközökre jellemző, hogy váltakozva tölthetnek be alanyi, tárgyi, határozói, valamint birtokos jelzői szerepet.^{7/}

Ez a forma olyan jellegű leírásoknak felel meg általában, amelyek fokozatosan "adagolják" a központi témaelem jellemzésére, bemutatására szolgáló információikat. Az első mondatához (pontosabban a címhez) képest a domináns témaelem egyre ismertebbé (konkrétábbá) válik a mondatok jelzői és állítmányi szerkezeteivel kifejezett "tartalmak" révén. Ezzel magyarázható többek között, hogy a szövegek utolsó mondatában többnyire megnő (legalábbis az előző mondatok arányához képest) az új információ terjedelme, "testesebb", sok bővítőmennyel ellátott állítmányokkal találkozhatunk bennük.^{8/}

Ilyen szerkezetű a korpusznak 16 darabja, 14.72 %-a.

Az Óriás harcsák c. szöveggel bemutatott újságszöveg-típus utalási rendszerére (a szövegkohéziót kifejező nyelvi

---

6/ További megfontolásra vár annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a jelzős szerkezetek valóban új információt hordozó szerepe csak az újságnyelvre jellemző-e, vagy pedig más stílusokra, nyelvhasználati szférákra is. (Vö: "Tudott dolog pl., hogy egy már nevezett dologra nem utalhatunk vissza olyan főnévvel, amely új jelzőt tartalmaz. Például 'Anna egy szép könyvet olvas', 'Az új könyvet tegnap vásárolta' mondatsor nem koherens (összefüggő)". Az idézet Kiefer Ferenc Szövegelmélet - szöveggrammatika - szövegnyelvészet c. cikkéből való. (In: Magyar Nyelvőr 103.2.szám 219. old.)

7/ Korpuszunkban a témaelem túlnyomórészt tárgyi mondatrészszel volt kifejezve az első mondatban, míg a továbbiakban alanyi, határozói és birtokos jelzői (ez utóbbi bármely mondatrész mellett!) szerepet egyaránt betöltött.

8/ N.D. Zarubina az újságszövegekben található kompozíciós(ún. mondatfőlötti) egységet (szвеннфразо́вые единицы) elemezve hasonló megállapításra jut: "A mondatfőlötti egységben az utolsó mondat hossza rendszerint meghaladja ezen egység nem önálló (azaz nem kezdő - megjegyzés tőlem E.T. -) mondatának átlagos hosszúságát (az esetek 87,3 %-ában), valamint maximális hosszúságát (az esetek 71 %-ában)." In: Zarubina 1973. 88. old.

elemekre jellemző, hogy a témát meghatározó egyetlen nyelvi elem (elemcsoport) a címben és az első mondatban több különböző mondatban található nyelvi elemmel (elemcsoporttal) együttesen azonos referenciális jelentésű. Tehát az első mondatban összefoglalóan megnevezett dolgoknak, tárgyaknak, eseményeknek külön-külön (mondatonként, mondatcsoportonként) történő ismertetése következik a második mondatból kezdődően. Itt nem beszélhetünk a szinonímiának arról az esetéről, mint amelyikről a másik (a Vasúti kocsimosó gépsor-ral jellemzett) csoportban szó volt.

Az Óriás harcsák c. szöveg olyan mondatkapcsolatokat mutató szövegszerkezetre példa, amelyekre (a nyelvi kifejezőeszközök rendszerében nyomon követhetően) az jellemző, hogy az első mondatban megnevezett témaelemmel azonos referenciális jelentésű nyelvi eszközök nem egy, hanem több mondatban, mintegy "feldaraboltan" jelennek meg, következésképpen az új információ sem az első mondat kifejezte témaelemhez, hanem az annak logikailag, fogalmilag alárendelt témaelemrészekhez kapcsolódva jut kifejezésre. Az Óriás harcsák c. szövegben az 1. mondat tárgyának jelzői részét (és alanyát) taglalja a következő két mondat. Ennek a sémának markánsabb megnyilvánulására példa a Szántódpuszta új nevezetességei c. szöveg. (ld. Mellékletek 3.). Itt az első mondat határozóval kifejezett szerkezete ("több újdonsággal"), valamint az igei állítmány ("gyarapodott") által jelölt téma részletezésére kerül sor a további mondatokban. Ebben, ill. a hasonló típusú szövegekben a 2. mondatból kezdve tulajdonképpen nem beszélhetünk olyan nyelvi elemekről, amelyek "ismert" tartalmakat fejeznének ki: a szemantikai (pragmatikai) mező behatárolható ugyan, de annak elemei előre nem azonosíthatók. (A szántódpuszta leírásban például egy múzeum újabb kiállítási tárgyairól van szó, de hogy mik azok, az első mondatból nem tudjuk meg.)

Tehát az Óriás harcsák, ill. a Szántódpuszta új nevezetességei c. szöveggel bemutatott szövegszerkesztési mód olyan hírek kifejezési formája, ahol több különböző dologról,

tárgyról, eseményről először összefoglaló jelleggel tesz említést a szerző, majd külön-külön részletezi azokat. Korpuszunkban ugyan csak 4 db (3,68 %) olyan szöveg található, amelynek hasonló szerkesztési jellegzetességei vannak, mégis érdemes figyelmet szentelni erre a szövegstruktúrára is, hiszen hasonló témaelrendezésű szövegek más nyelvhasználati körben is gyakran találhatók.

III.2. Vannak szövegek, amelyek másfajta műveletekkel közelíthetők meg. Ezek a műveletek nagyobb szövegszerkezeti összefüggésekre irányítják az olvasó figyelmét. Az ebbe a csoportba sorolható szövegek megközelítési módjára is az jellemző, hogy az olvasó gondolati-tartalmi szempontból "tördeli" a nyelvi anyagot, és itt is az ismétlődő szemantikai elemek alapján különít el bizonyos részeket egymástól. Azonban - lévén hosszabb, több mondatos, több mondategésznyi terjedelműek - a szövegrészek elkülönítése nem mondatrész-, pontosabban nem elsősorban mondatrész-szinten, hanem mondatkapcsolat-szinten valósul meg.

Például:

1. Bernáth Aurél-émlékmúzeum Marcaliban (ld. Mellékletek 4.)
Húzza alá más-más jelöléssel azokat a mondatokat (mondatrészeket), amelyek Bernáth Aurélról, illetve az emlékmúzeumról szólnak!
2. Kozmikus mentőszolgálat (ld. Mellékletek 5.)
Állapítsa meg, hogy mit/kit kellett megmenteni, illetve hogy ki/mi végezte a mentést! (Húzza alá azokat a szövegrészeket, amelyekből ezt megtudta!)
3. Víztorony épült Csepelen (ld. Mellékletek 6.)
Keresse meg a II. bekezdésben az I. bekezdés aláhúzott kifejezéseit magyarázó, részletező szerkezeteket!
Az egymásnak megfelelő részeket azonos típusú aláhúzással jelölje!

A hosszabb, 2-3 mondategésznel több mondatból álló mikro-szövegekben aszerint, hogy a szerző a közölni kívánt információkat milyen csoportosításban, elrendezésben sorakoztatja

fő]; a téma fő- és melléktémákra tagolódik, és ez az elágazás jól követhető a nyelvi kifejezőeszközök rendjében. Az egyes mondatok szorosabban, ill. lazábban kapcsolódnak a szomszédos, ill. a távolabbi mondatokhoz, a szöveg mondatai tömbösödnek.^{9/}

Példáinkhoz visszatérve, a Bernáth Aurél-emlékmúzeum Marcaliban c. szövegben az első mondatnak három részlete is visszatérő témaelemet jelöl: az emlékmúzeum, a Marcaliban szó, valamint a festő, Bernáth Aurél neve. És azért, mert Marcaliról csak az 1- és 2., az emlékmúzeumról az 1., 2., 3. mondatban van szó, míg a festőre valamennyi mondatban történik utalás, és mert egyedül az első két mondatban szerepel együtt e három témaelem, ez a kettő szorosabban kapcsolódik egymáshoz, illetve a 3., 4. és 5. mondat jobban elkülönül tőlük. Ha összevetjük az 1. és 2. mondatot abból a szempontból, hogy milyen a köztük lévő kapcsolat, azt látjuk, hogy az 1. mondatban több az újdonság, mint a másodikban; a 2. mondat az, amelynek határozott névelős főnévi szerkezetei ismétlődő témaelemet jelölnek. Ez a különbség megtalálható az első mondatnak az összes többivel való összehasonlításakor, azaz az első mondatához a másodikhoz hasonló módon kapcsolódik a harmadik, valamint a 4. és 5. mondat alkotta csoport is. (Tartalmilag: az 1. mondat fejezi ki a hírértékű, a fontos eseményt /rendeztek be/, s ennek részletezésére szolgál a 2-3., valamint a 4-5. mondat tömbje.^{10/}

9/
Deme László 1971.

10/
Ez az elemzés felhasználja a Békési Imre idézett könyvében (ld. 5. jegyzet) ismertetett munkamódszert (tehát a mondategységek közti logikai viszony különféle nyelvi eszközökkel történő kifejeződéseit is vizsgálja), azonban eltér a Szövegszerkezeti alapvizsgálatok c. könyv elemzési módjától annyiban, hogy a mondatokat nem lezárt egységnek tekinti, hanem elemekre bontja fel őket, s az ezen elemek közti összefüggések; a szemantikai ismétlések különböző eseteinek az alapján figyelni s különböztetni meg a mondatkapcsolatokat.

Ha megfigyeljük ennek a szövegnek a tematikus utalásait, itt is láthatjuk a jelzős szerkezetek információsűrítő^{11/} szerepét: az ismert témaelem előtt ezek a jelzős szerkezetek képesek arra, hogy - ha a mondat rematikus állítmányi részével nem is egyenlő súlyú, de - új ismeretet közöljenek. A tematikus utalások tekintetében azonban eltérést is találunk az eddig elemzett (ld. a műveletek I. csoportja) szövegekhez képest: nevezetesen a témaelem birtokos jelzői formában történő kifejezése helyett a 3. mondatban csupán a határozott névelő utal az előző mondatokkal való kapcsolatra: a kertben. A felsorolás teljessége kedvéért említjük még meg, hogy az utolsó, az 5. mondatban viszont a "festő" témaelem, az alany, nem explikálódik, az állítmánnyal történik rá az utalás, a magyar nyelv szabályainak megfelelően.

Azokban a mikroszövegekben, amelyekben - a Bernáth Aurél-émlékmúzeum Marcaliban c. szöveghez hasonlóan - az első mondatban megnevezett témaelemek közül több visszatér a szöveg további mondataiban, tartalmi-formai szempontból egyaránt változatos kapcsolódási esetekkel találkozhatunk.

Mindenképpen tipikusnak tekinthető azonban az első mondatban a közlés szempontjából lényeges (hangsúlyos, rematikus) mondatrészhez kapcsolódó jelzővel kifejezett témaelem domináns volta. A Bernáth Aurélról szóló szövegben az első mondat tárgya és jelzője jelöli a legfontosabb - a szöveg koherenciáját biztosító - szemantikai elemeket.

S végül egy statisztikai adat: a korpusz 20 darabjában (18,4 %) mutathatók ki hasonló szerkezeti jellegzetességek.

Eddigi példáinkat úgy válogattuk, hogy a jellemző szövegsajátosságokat viszonylag egyszerű, tiszta formában mutathassuk be segítségükkel. A további példaszövegekben az ismétlődő témaelem elhelyezése, elrendeződése következ-

---

^{11/} Fodor Katalin: Mondatértékű szerkezetek a magyar műszaki nyelvben (In: Folia Practico-Linguistica BME XV./1. 127-136.

tében formálódó mondattömbök kapcsolási formái igencsak változatos, tarka képet mutatnak. Statisztikai adatokat ezekhez (a többnyire hosszabb, "testesebb") szövegekhez már nem adunk; ismertetésükkel az egyszerűbb szerkezetű szövegekkel való struktúrális hasonlóság feltárása a célunk.

Példáinkban nem térünk ki a mikroszövegekkel bemutatható összes mondatkapcsolatra, csupán két jellegzeteset vizsgálunk. A kiválasztott szövegekkel az a célunk, hogy bemutassuk szövegelemzési módszerünket, illetve munkánk egy-két megállapítását ismertessük.

A Kozmikus mentőszolgálat c. szöveg (Mellékletek 5.) szerkezetére tartalmi szempontból az jellemző, hogy az 1. mondatban kifejezett információt ("A nemzetközi kozmikus figyelő- és mentőszolgálat segítségével újabb hajótörött életét mentették meg.") részletezi a 2. és 3. mondat.

A szöveg első három mondatának struktúrája - ha nem is pontos megfelelése az Óriás harcsák c. szöveg mondatkapcsolatainak -, sokban emlékeztet rá. Itt is az első mondatban kifejezett tartalom pontosítása a 2. és 3. mondatban közölt híryanag. Az első mondat határozójának birtokos jelzője - egyfelől -, s a második mondat első tagmondatának, illetve a harmadik mondatnak az alanya - másfelől -, azonos referenciájú nyelvi elemek. Hasonlóképpen "felelnek meg" egymásnak az első mondat állítmánya és tárgya, illetve a 2. és 3. mondat többi (tehát az alanyt kivéve minden) mondatrésze.

A Kozmikus mentőszolgálat c. szöveg 2. részében, azaz a 4. mondatától kezdve, a nemzetközi kozmikus figyelő- és mentőszolgálatról tudunk meg újabb adatokat, általában. Ezt fejezi ki a nyelvi elemek elrendeződése: a rendszert jelölő szavak, kifejezések tematikus, mondateleji helyzetben vannak. Ebben a szövegben is az ismétlődő témaelem jelzői mondatrésze "hordozza" az új információ egy részét (ld. a 4. mondat alanya és jelzői bővítménye). Az 5. mondatban az alanyra nem történik verbális utalás, ugyancsak záró

lexémával jut kifejezésre az utolsó, a 6. mondat alanyának a birtokos jelzője, illetve a 6. mondat 2. és 3. tagmondájának az alanya. A Kozmikus mentőszolgálat c. szöveg második részének a felépítése tehát a Vasúti kocsimosó gépsor c. szöveg szerkezetéhez hasonló.

A Víztorony épült Csepelen c. szöveg elemzésekor azt tapasztalhatjuk, hogy ebben a szövegben is egymással összefonódik két mondatkapcsolási (kohéziós) típus. Ugyanis a csepeli víztorony, mint az egész szövegen végighúzódó témaelem mellett rejt ez a szöveg másfajta (a nyelvi elemekkel kimutatható) összefüggést is: az első két mondatban - a példában aláhúzással jelölt - szerkezetekkel kifejezett szemantikai elemek megtalálhatók a szöveg második részében is (3-6. mondat). Tehát a szöveg mondatai kétféleképpen is kapcsolódnak egymással:

- egyrészt a víztorony, ill. szinonim szerkezetei képezik a mondatok közötti kapcsolódás nyelvi jeleit (vö. Vasúti kocsimosó gépsor);
- másrészt az 1., valamint a 3. és 4. mondatban, illetve a 2. és az 5-6. mondatban vannak egyéb visszatérő szemantikai elemek is (az ivóvízellátás biztonsága, ill. az új technológia alkalmazása), amelyeknek a nyelvi kifejezőeszközei másfajta mondatkapcsolási jelleget mutatnak, olyat, amely az Óriás harcsák c. szövegére emlékeztet (bár sokban eltér attól).

Vagyis a Víztorony épült Csepelen c. szövegben is "mikroszövegek" mutathatók ki "egymás mellett", de a mondatkapcsolási formák eltérnek attól, mint amit a Kozmikus mentőszolgálat c. szöveg példázott.

Tehát a szövegek elemzésekor tapasztalati úton szerzett eredmények, a megállapított szövegjellegzetességek egyediek, azonban tartalmazznak olyan vonásokat is, amelyek alapján általánosítani lehet, egymással összevetni, csoportosítani a szövegeket.

Ha összehasonlítjuk a rövidebb (ld. 1. műveletcsoport),

valamint a hosszabb (2. műveletcsoport) mikroszövegek szerkezetét, kölcsönösen gazdagodik a kép: a jellegzetességek egymást erősítik, feltűnnek a jelenségek variációi stb.

IV. Összefoglalva a mikroszövegkorpuszon végzett szövegszerkezeti vizsgálatokat a következőket mondhatjuk:

1. A vizsgált szövegek utalási rendszerében a tematikus ismétlődések alapján a szöveg szerkezetére vonatkozóan általános jellegzetességeket lehet kimutatni.
2. Ezek a szövegszerkezeti jellegzetességek rövidebb (2-3 mondatos), illetve hosszabb (3 mondatnál nagyobb terjedelmű) szövegekben egyaránt megtalálhatók, s ez hasonló témaelrendezést, kommunikációs szándékot stb. feltételez.
3. A korpusz szövegeire túlnyomórészt lexikai elemekkel nyomon követhető mondatkapcsolási (kohéziós) jellegzetességek a tipikusak. Két gyakori mondatkapcsolási fajtát rövidebb és hosszabb mikroszövegen egyaránt bemutattuk.

S végül: tapasztalati vizsgálatunk két gyakorlati eredményhez vezetett:

Egyrészt megfigyeléseink eredményei képezik a mikroszöveg-korpusz gyűjteményé rendezésének az alapját.

Másrészt módszertani szempontból hasznosnak bizonyulhat a szövegek szerkezetében való eligazodás. A struktúra ismeretében ugyanis "kitapinthatók" a szövegek várható lexikai és megértési nehézségei. (Például a Vasúti kocsimosó gépsor c. szöveghez hasonló felépítésű szövegek megértését elősegíthetjük, ha szerkezeti helyük /tematikus, mondateleji helyzet/ alapján azonosítatunk a hallgatókkal /az olvasóval/ szinonim jelentésben használt, új, ismeretlen lexikai elemeket.)

Mellékletek

1. Vasúti kocsimosó gépsor

Automata kocsimosó gépsort fejlesztettek ki a soproni Autofelszerelési Vállalat szakemberei. Az egyedi gyártású berendezés a vasúti kocsik külső szennyeződéseit vegyszeres tisztítással, mosással, öblítéssel távolítja el. A berendezés kísérleti egységeit a pécsi és a szombathelyi pályaudvarokon már korábban sikeresen kipróbálták.

2. Óriás harcsák

Egy hét alatt két óriás harcsát fogtak a Kaposvár határában fekvő töröcskei horgásztóban. Az elsőt, egy 165 cm hosszú és 85 cm átmérőjű ragadozó halat Horváth Lajos kaposvári horgász emelte szárazra több mint félórás fárasztás után. A másikat néhány nap múlva Pamuki István fogta: a zsákmány 190 cm hosszú és 50 kilós volt.

3. Szántódpuszta új nevezetességei

Több újdonsággal gyarapodott a Balaton déli partjának nevezetessége, a szántódpusztai szabadtéri mezőgazdasági múzeum. Elkészült a puszta negyedik, egykori cselédlakásból átalakított vendégfogadója, s így már 15 lakosztályt vehetnek birtokukba a turisták. A százhalombattai temperáltvizű halszaporító gazdaság hatalmas akváriumokat állít fel; ezek a tó élővilágáról adnak majd képet a látogatóknak. Rövidesen elkészül a lábas pajta, a kovácsműhely előtti szín, ahol a nyáron már lovakat patkolnak.

4. Bernáth Aurél-émlékmúzeum Marcaliban

Bernáth Aurél-émlékmúzeumot rendeztek be a közelmúltban Marcaliban. A XX. századi festészetünk kimagasló alakjának szülővárosában a kétszintes házban kialakított múzeumban mintegy 31 festményt mutatnak be. A kertben a festő mell-

szobrát is láthatjuk. A kétszeres Kossuth- és Munkácsy-díjas festő, kiváló művész a nagybányai iskolában tanult, majd Bécsben és Berlinben folytatta tanulmányait. Hazatérve a fővárosban telepedett le, és stílusának, felfogásának hatása ma is érvényesül képzőművészetünkben.

5. Kozmikus mentőszolgálat

A nemzetközi kozmikus figyelő- és mentőszolgálat segítségével újabb hajótörött életét mentették meg. A rendszer egyik műholdja fogta fel egy jacht vészjeleit, amely az Egyesült Államok nyugati partjaitól 750 tengeri mérföldre került veszélybe. Röviddel ezután a földi repülőgépes mentők fedélzetükre vették a hajó tulajdonosát. A szovjet-amerikai együttműködéssel létrehozott rendszer még kiépítés alatt áll. Egyelőre csak két szovjet és egy amerikai műhoddal működik. Célja, hogy nagy területről észlelje a hajók és repülőgépek vészjeleit, s ily módon meggyorsítsa a mentést.

6. Víztorony épült Csepelen

A csepeli ivóvízellátás biztonságát szolgálja a kerületben elkészült 3000 köbméteres víztorony. A csaknem 70 méter magasságú tornyot új technológia alkalmazásával építették.

A HÉV csepeli végállomása mellett lévő víztorony felállítását a környező lakótelepek kiegyensúlyozott ivóvízellátásának megteremtése tette szükségessé. A tároló és egyúttal nyomáskiegyenlítő szerepet is betöltő létesítmény egy országos víztoronyépítési program részeként valósult meg. A fővárosban ez a második új technológiával készült torony: az első a XVIII. kerületi Lakatos utcai lakótelepen adták át tavaly augusztusban. Régebben ilyen nagyságú objektumokat nem tudtak építeni vasbetonból.

Irodalom:

1. Békési Imre 1982. Szövegszerkezeti alapvizsgálatok
Akadémiai Kiadó Budapest
2. Deme László 1971. Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata Akadémiai Kiadó Budapest 373. old.
1983. A szövegegység és a szövegegység néhány jellemzője in: Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből szerk. Rácz Endre és Szathmári István Tankönyvkiadó Budapest
1987. A mondategységbeli sorrend alakulásának tényezői in: Nyelvpedagógiai írások IX. MKKE 234-247.
3. Fodor Katalin 1985. Mondatértékű szerkezetek a magyar műszaki nyelvben in: Folia Practico-Linguistica BME XV./1. 127-136.
4. Dr. Estók Tivadarné 1985. Egy készülő mikroszöveg-gyűjteményről és a hozzá kapcsolódó szövegfeldolgozási feladatsorról in: Folia Practico-Linguistica BME XV./2. 25-49.
1987. Mikroszövegek a magyar mint idegen nyelv tanításában in: Nyelvpedagógiai írások IX. MKKE 70-81.
5. Kiefer Ferenc: Szövegelmélet - szöveggrammatika - szövegnyelvészet in: Magyar Nyelvőr 103./2. 216-225.
6. Krivonoszov A.T. 1986. "Lingvisztika teksta" i isszledovanyije vzaimootnosenyija jezuka i müslenyija in: Voproszú jazükoznanyija 1986/6. 23-27.
7. Dr. Major Ferencné: Az idegennyelvi szakszöveg megértésének módszertani kérdései OKMDK Módszertani Kiadványok 48. szám

8. Szöllősy-Sebestyén András 1976. Mondat és szöveg in:
Folia Practico-Linguistica BME VI. 89-112.old.
9. Telegdi Zsigmond és Szépe György (szerk.) 1976. A szöveg megközelítései Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. Akadémiai Kiadó Budapest
10. Zarubina N.D. 1973. Szverhfrazovoje egyinsztvo v jazúke gazetü In: Russzkij jazúk za rubezsom 1. szám 87-89. old.

THE ANALYSIS OF MICRO-TEXTS

(passages)

Dr. Estók Tivadarné

The article makes the reader acquainted with the results of an analysis of so called micro-texts, not longer than 10-15 predicative units.

The aim of the analysis was to compile a collection of micro-texts, together with exercises for working with them.

The empirical study was directed towards the various approaches to the corpus of texts. Such approaches are segmentation, relations between sentences in a sequence series of predications in a text, the relationship between the title and the text, etc.

On the basis of the above mentioned analyses, the volume has been compiled so that the texts having exercises for working with them should serve as patterns for the other texts to be analysed. The exercises have been worked out according to well defined principles of text approach.

Анализ микротекстов /текстов объёмом в абзац/

Д-р Эшток Тивадарна

В статье излагаются результаты исследований так называемых микротекстов, объём которых не превышает 10-15 предикативных конструкций. Данное исследование было проведено тем, чтобы составить сборник текстов и систем упражнений для некоторых из них. Упражнения представляют собой систему заданий с целью разработки текста в целом.

Эмпирическое исследование текстов касается различных аспектов подхода к тексту: в том числе актуального членения, сочетания сложных предложений, предикативных конструкций текста, отношения названия к тексту и тд.

На основе вышеупомянутых исследований был составлен сборник так, что тексты, к которым приложены упражнения, служат образцом для разработки и других текстов, не имеющих таких упражнений. Сами упражнения сделаны на основе принципа постепенного перехода от глобального понимания текста к пониманию его самых малых единиц.

Szóllósy-Sebestyén András:

A SZAKNYELVKUTATÁSTÓL A SZAKMAI KOMMUNIKÁCIÓ
ÉS NYELVHASZNÁLAT KUTATÁSÁIG

Szemponatok a magyar műszaki szövegek vizsgálatához

1. Műszaki nyelv és nyelvhasználat

A Budapesti Műszaki Egyetem Nyelvi Intézetének Magyar Nyelvi Csoportjában a hetvenes évek vége óta foglalkozunk programszerűen a magyar műszaki nyelv kutatásával. A Folia Practico-Linguisticának ebben a számában a kutatócsoport azokat a tanulmányokat adja közre, amelyeket tagjai a műszaki egyetemek és főiskolák magyar nyelvtanárainak 1987. augusztus 31-én tartott XI. országos módszertani konferenciájára készítettek, A műszaki szövegek szerveződésének grammatikai szintjei összefoglaló címen.

Ez az írás mintegy elméleti bevezetőül szolgál ezekhez a tanulmányokhoz, amelyek remélhetőleg pontos képet nyújtanak a kutatás jelenlegi állásáról az egyes részterületeken; főladata tehát a közöttük lévő összefüggések föltárása és kiemelése, az egész kutatás gondolatmenetének racionális rekonstrukciója. Tanulságát előrebocsátva, ez a történet véleményünk szerint arról szól, hogy még a leggyakorlatibb célzatú alkalmazott nyelvészeti kutatás tárgyát sem lehet előre körülhatárolni, hanem az a kutatás során mintegy önmagát definiálja, a gyakorlati eredmények elméleti általánosítása révén válik tudományosan meghatározhatóvá.

A konkrét előzmények többé-kevésbé ismeretesek az érdeklődők előtt. A kutatás első eredményeit a műszaki egyetemek és főiskolák magyar nyelvtanárainak IV. országos módszertani konferenciáján ismertettük 1980-ban, majd 1983-ban tettük közzé a Folia Practico-Linguistica XIII. évfolyamának 2. számaként megjelent A magyar műszaki nyelv mondatértékű szerkezetei c. tanulmánykötetben /szerk. Kigyóssy Edit

és Szöllősy-Sebestyén András/. A további eredményekről különböző konferenciákon és kiadványokban az itt és ott is szereplő szerzők előadásai és önálló publikációi tájékoztattak, és folyamatosan alkalmaztuk őket a magyar mint idegennyelv oktatásában a műszaki egyetemeken és főiskolákon, a már elkészült és a még készülő új tananyagokban.

Az egész kutatási programot ez a gyakorlati szükség hívta életre. A műszaki egyetemi és főiskolai magyar nyelvoktatás két meghatározó vonása, hogy a tanárok anyanyelvüket idegennyelvként tanítják, de nem általános kommunikációs célzattal, hiszen tanítványaik jövőbeni szakmájukat tanulják ezen a nyelven. A didaktikai feladat tehát úgy fogalmazódik meg, hogy olyan idegen anyanyelvű hallgatókat kell nyelvileg felkészíteni magyar nyelvű mérnöki tanulmányok folytatására, akik már rendelkeznek az általános, mindennapi kommunikációhoz szükséges kielégítő magyar nyelvtudással, de tanulók és tanárok közös tapasztalata tanúsítja, hogy ez a szakmai tanulmányok folytatásához nem elegendő.

Mi tehát a műszaki egyetemi és főiskolai magyar mint idegennyelv oktatás többé-kevésbé ismert kiinduló feltételei és jól definiált célja által meghatározott tartalmát tekintettük kutatásaink tárgyának, és ezt neveztük /némi- leg önkényesen/ magyar műszaki nyelvnek.

Az idegennyelv-oktatásban épp úgy, mint a nyelvváltozatok kutatásában akkoriban a természetes nyelveknek egy olyan idealizált koncepciója uralkodott, amely azokat a formális nyelvek mintájára képzelel el. Eszerint a nyelvi kifejezések a lexikonban található véges mennyiségű jelkészlet lehetséges, illetve rekurzív grammatikai szabályok által megengedett ismétlődő kombinációiként állnak elő. A külföldi egyetemi, főiskolai hallgatók magyar nyelvi előkészítése is abból az előfeltevésekből indul ki, hogy a nyelvtanulók valamely nyelven, ti. az anyanyelvükön már megszerezték a nyelvhasználat - a beszéd meg az írás-olvasás - általános készségeit; a nyelvoktatásnak tehát első-sorban a magyar nyelv használatához szükséges sajátos nyelv-

vi formákat, a magyar kiejtést, helyesírást, szókincset és nyelvtant kell a tanulók elé tárni és velük elsajátíttatni.

Kézenfekvő, hogy ez az előföltevés éppen a szakmai nyelvhasználat vonatkozásában, amelyet a hallgatók anyanyelvükön is a szakmájukkal együtt sajátítanak el, tartathatatlannak; mégis első módszertani konferenciáink anyaga, és kutatásainknak kb. 1982-ig tartó első szakasza nagyjából ezt a szemléletet tükrözi. Egy fontos vonatkozásban azonban már meghaladja: miközben műszaki nyelvről beszélünk, egyre inkább szakmai tudományos nyelvhasználatra gondolunk, amelynek jellemzésére később a kommunikáció általános fogalma részben túl szűknek, részben túl tágnak bizonyul.

Leíró nyelvtani szempontból ugyanis a szaknyelvek szintaxisa nem különbözik az őket magába foglaló természetes nyelv szintaxisától. Eszerint a szaknyelveket a megfelelő szakkifejezésekkel kellene azonosítanunk, amivel szemben azonban közvetlen tapasztalataink és józan megfontolások alapján súlyos ellenvetéseink merültek fel.

Mindenek előtt az, hogy egy tárgyról szakkifejezésekkel és szakkifejezések használata nélkül is lehet szakszerűen vagy szakszerűtlenül beszélni. Elképzelhetetlen, hogy egy nyelvet az határozzon meg, hogy miről beszélünk rajta, vagy a szókincse, vagy akár e kettő együtt, olyan szintaktikai és szemantikai szabályok nélkül, amelyek szerint e szókincset alkalmazni kell. A speciális szakkifejezéseket az anyanyelvi beszélő is a szakmájával együtt tanulja meg az anyanyelvén; a nyelvtanulónak a szakmai nyelvhasználatához tehát nem közvetlenül a szakkifejezések, hanem a szakmai fogalmak megértésére, a megfelelő szakkifejezések megtanulására, ill. rekonstrukciójára szolgáló nyelvi eszközök és nyelvhasználati készségek hiányoznak.

Az, amit szaknyelvnek szoktunk nevezni, eszerint a természetes nyelv használatának egy olyan speciális módja, amely tudományos fogalmak megalkotására, és

szakkifejezések bevezetésére szolgál. Ma már úgy látjuk - mint azt e sorok írója először Leuvenben, az V. Európai Szaknyelvi Szimpozionon tartott előadásában 1985-ben kifejtette - , hogy egy magasabb szinten, ha a nyelvet nem előre rögzített elemek és a kombinálásukra szolgáló szabályok, hanem speciális viselkedési szabályok együttesének tekintjük, a szakmai nyelvhasználat szakmák szerint tagolt fogalmáról vissza lehet majd térni a szaknyelv egységes fogalmához; akkor azonban ezt már nem szakmák, hanem cselekvési funkciók szerint kell tagolnunk. Ez a gondolatmenet azonban egyelőre kivezet a műszaki egyetemi és főiskolai magyar nyelv-oktatás közvetlen gyakorlatának köréből.

2. Mondatértékű szerkezetek a magyar műszaki nyelvben

A műszaki egyetemi és a főiskolai magyar mint idegen nyelv oktatásban ma is használatos Kigyóssy Edit-féle tankönyvek /Magyar nyelv I-II. műszaki egyetemek és főiskolák külföldi hallgatói számára. Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest/ kellő kutatási háttér hiányában tapasztalati alapon, de lényegében máig érvényes módon határozták meg a magyar nyelvnek azt a redukált nyelvnek nevezett töredékét /vö. Szöllősy-Sebestyén András: Magyar nyelvi rendszer és redukált nyelvtan. Folia Practico-Linguistica IX. 1. 1979: 33-61./, amelyre a Magyarországon tanuló külföldi mérnökhallgatóknak a szakmai ismeretek megszerzéséhez szükségük lehet. Ennek az anyagnak szembetűnő, s a maga idejében - a hetvenes évek legelején - tudományos szempontból is egyedülálló sajátossága, hogy a szaknyelvet nem azonosítja a szakkifejezésekkel, sőt elvszerűen nem is ezek megtanítására helyezi a hangsúlyt, hanem a műszaki terminusalkotásban is széleskörűen használt nyelvi, nyelvtani eszközök, valamint az ezek produktív használatához szükséges készségek képezik a gerincét.

Felesleges volna tagadni, hogy a magyar műszaki nyelv kutatása részünkről kezdetben ennek a koncepciónak, a tapasztalati alapon összeállított tananyag relevanciájának ellenőrzésére irányult; s csak miután vizsgálataink, majd

a más nyelvek műszaki-tudományos stílusrétegével való összehasonlítások is messzemenően igazolni látszottak azt, merült fel az empirikus kutatási eredmények elméleti magyarázatának igénye. A vizsgálati corpust hamarosan kiterjesztettük a tankönyvi szövegekről más műszaki tudományos szövegforrásokra is, de a kutatás eredeti céljából következett, illetve a tananyagból adódott, hogy ezekben elsősorban a mondatértéktől, azaz mondatból mondatrészzé transzformálható szerkezetek előfordulását vizsgáltuk. /Aradi András: A nyelvtani anyag bemutatása és rögzítése. Folia Practico-Linguistica IX. 1. 1979:63-84./

Igy került előtérbe a nominalizáció problémaköre. Kutatásaink már az első fordulóban igazolták várakozásainkat, miszerint a különböző nominalizált szerkezetek - a tananyagban egyenrangúan szereplő határozói igenevek kivételével - statisztikailag feltétlenül szignifikáns szerepet játszanak a magyar /és nem csak a magyar/ műszaki szövegekben.

Igaz, hogy a vizsgálatot viszonylag csekély terjedelmű műszaki szövegcorpuson, és nem találomra, véletlenszerűen kiválasztott, hanem szándékosan szépirodalmi szövegekkel összehasonlítva végeztük. Ennek egyrészt az az oka, hogy a norma meghatározását a stílus kutatásban, amelynek tárgyai nem jól meghatározható nyelvi szerkezetek vagy mondatok, hanem összefüggő szövegek, elvileg problematikusnak tartjuk /Szöllősy-Sebestyén András: Szempontok a szakszöveg meghatározásához. In Szaknyelv-kutatás - Szaknyelvtan. Szerkesztette: Gárdus János - Sipos Gébor - Dr. Sipőczy Győző. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Budapest 1980:243-250./ Ilyen nagy terjedelmű és ennyire variábilis egységek alapján gyakorlatilag lehetetlennek látszik egy reprezentatív átlagot meghatározni, s éppen ezért teljesen önkényesnek a szövegek egy homályos funkcionális kritériumok alapján meghatározott körét köznyelvinek tekinteni. Célszerűbb lenne tehát fordított eljárást követni: azonos vagy normalizált terjedelmű szövegekben megállapítani egy-egy stílusjelenség statisztikai előfordulásának alsó és fel-

ső határát, és ebből kiindulva meghatározni a nyelvhasználati normát. Ám ha a szövegeket e célból véletlenszerűen válogatjuk ki, visszajutunk a corpus reprezentativitásának nehezen ellenőrizhető problémájához: hány és milyen terjedelmű szöveget kellene megvizsgálunk ahhoz, hogy biztosak lehessünk benne, más szövegekben sem kisebb, sem nagyobb előfordulási arányszámokkal nem fogunk találkozni?

Ezt a problémát az adott kutatási program keretében úgy véltük megkerülhetőnek, ha a nyelviéktől lehetőség szerint független, tiszta funkcionális kritériumok alapján várhatólag szélsőséges értékeket mutató szövegtípusokat határozunk meg, és ezek reprezentánsait hasonlítjuk össze egymással stilisztikai szempontból. Ennek a módszernek az az előnye is megvan, hogy a funkcionálisan jól meghatározott, tiszta és egyértelmű szövegtípusok statisztikai adatai közötti szabályszerű eltérések elméleti magyarázatára is kísérletet tehetünk; amire kezdettől fogva törekedtünk, mégpedig nem a stilisztikai tankönyvek triviális módjában, amelyek olyasféle megállapításokat tesznek, mint hogy "a nominális stílus statikus és személytelen jellegű". A köznyelvi norma fogalma a stilisztikában funkcionálisan semleges, pontosabban funkció nélküli, absztrakt szövegeket feltételez, mi pedig éppen a szöveg funkcióját szeretnénk kapcsolatba hozni annak nyelvi struktúrájával, amelynek kialakulására funkcionális magyarázatot keresünk. Felfogásunk szerint nem csak a normálistól eltérő struktúrájú szövegeknek van funkciójuk, de a szövegek funkcióját csak a legszélsőségebb esetekben lehet struktúrájukból meghatározni. Elméleti megfontolásokból kiindulva jutottunk arra a következtetésre /Szöllősy-Sebestyén András: i.m./, hogy egyfelől a művészi, másfelől a tudományos szövegek ilyen szélsőségeket képviselnek, ahol a nyelvi funkciók - legalábbis a szöveg szintjén - közvetlenül kapcsolatba hozhatók a szöveg struktúrájával.

A statisztikai vizsgálatok eredményeinek hitelessége természetesen a corpus mennyiségi kiterjesztésével is növelhető, aminek rendszerint nem elvi, hanem technikai akadályai vannak. Esetünkben ez az akadály is leküzdhető, mert a szóban forgó nominális szerkezeteknek van egy tulajdonságuk, amely a számítógép számára is viszonylag könnyen felismerhetővé teszi őket: nevezetesen, hogy amikor mondatból mondatrészre transzformáljuk őket, alaptagjukon rendszerint bizonyos morfológiai jelölők, nomenképzők jelennek meg. Ezek révén a legfontosabb mondatértékű szerkezetek előfordulása a szövegmondatokban automatikusan számálhatóvá és statisztikailag feldolgozhatóvá válik.

A kutatócsoportban dolgozó Fodor Katalin korábbi publikációiból már értesülhettünk róla, hogy Kloknicer Imrével együtt készített is egy ilyen programot, amely minimális kézi előkészítéssel /normalizálással/ és némi elkerülhetetlen utólagos, de szintén számítógéppel segített korrekcióval, csak a rendelkezésre álló időtől és pénztől korlátozott, elvileg korlátlan méretű szövegcorpus számítógépes vizsgálatát teszi lehetővé. A korlátlan további felhasználás lehetőségén kívül ennek a programnak bizonyos metodológiai jelentősége is van, ami abban áll, hogy parser /a programba épített mondatelemző apparátus/ és a gépbe táplált lexikon alkalmazása nélkül, csupán néhány előre meghatározott morfológiai jegy alapján lehetővé válik, de legalábbis jelentősen megkönnyíthető közvetlenül a gépbe írott szövegek bizonyos szintaktikai tulajdonságainak vizsgálata. Ilyen tekintetben egyébként a program szolgáltatásai tovább bővíthetők, s erre vonatkozólag is vannak terveink.

A nominalizált szerkezetekre visszatérve, ezek természetük-nél fogva többnyire a mondatok névszói részében fordulnak elő, mondatrészkifejtő mellékmondatok alternatívájaként. Ebből következik vizsgálatainknak az a figyelemre méltó fölfedezése, amit a kutatás azóta több oldalról is megerősített, hogy e szerkezetek messze átlagon felüli mennyisége a műszaki szövegekben azzal az eredménnyel jár, hogy e szövegek a szokásosnál kevesebb mondat-egységből, azaz terjedelmesebb és bonyolultabb szerkezetű egyszerű mondatokból állnak más szövegeknél, és a laikus közhi-

edelemmel ellentétben kevés összetett mondatot tartalmaznak.

3. A lexikai vonzatszerkezettől az aktuális mondattagolásig

A nominalizált szerkezetek előfordulásainak másik, statisztikailag talán kevésbé gyakori, de elvileg nem kevésbé fontos lehetősége, hogy mondatokkal nem egészen egyenértékű, hanem modális segédigékkel vagy más módon modálisan színezett, szükség- vagy szabályszerűséget, gyakoriságot, lehetőséget, szándékot, hajlamot vagy más tulajdonságot, stb-t kifejező, ún. személytelen - azaz logikailag univerzális, de jól definiált, tehát jellegzetesen absztrakt tudományos argumentumokra vonatkozó - predikátumokat alkotnak. /Vö. Fodor Katalin: A főnévi igenév és szerkezetei a mai magyar műszaki nyelvben. In: A magyar műszaki nyelv mondatértékű szerkezetei. Szerk.: Hársné Kigyóssy Edit és Szöllősy-Sebestyén András. Folia Practico-Linguistica XIII.2. 1983:57-73./ Ezekben a mondatokban a tulajdonképpeni állítmánynak a modális jelentésen kívül csak mondat-, illetve szövegszervező funkciója van, enélkül azonban a szóban forgó kifejezések nem képesek önálló mondatot alkotni.

A kutatás következő szakaszában, amelyről most számolunk be először, ezért vettük fel a kutatási témák közé a legtipikusabb állítmány, az ige szintaktikai és szemantikai mondat-szervező szerepét, amely - a magyar nyelv vonatkozásában még nem teljesen igazolt feltevésünk szerint - szintén a műszaki nyelv megkülönböztető grammatikai sajátosságai közé tartozik. Ez a kérdéskör a mondatok propozicionális szerkezetének vizsgálatában integrálódik, és három szinten próbáljuk megközelíteni.

a/ Lexikai szinten a műszaki szövegekben előforduló igék vonzatszerkezetével foglalkozunk. Az igék morfológiai alkata, jelentés- és vonzatszerkezete közötti szabályszerű összefüggéseket próbálunk földeríteni - amelyeket a nyelvtanuló mint grammatikai szabályokat tanulhatna meg, ahelyett, hogy az egyes igéket /és a hozzájuk tartozó tipikus szerkezeteket/ mint független lexikai egységeket kellene memorizálnia.

Ezzel a kérdéssel az elmúlt évben Tinerné dr. Somogyi Magda kezdett foglalkozni, a képzett igék körében. Egyelőre még csak a csoportosítás megfelelő szempontjainak keresésénél tartunk, ezt követheti majd az igeképzéssel együtt járó szabályos jelentés- és mondat-szerkezet-változások meghatározása és annak vizsgálata, hogy a műszaki szövegekben leggyakrabban előforduló igecsoportok esetében a feltárt szabályszerűségek közül melyek és hogyan érvényesülnek.

b/ A második, szintaktikai szinten Györffyné Magasi Márta vizsgálja két vagy három éve a műszaki szövegek mondataiban a predikatív szerkezetek tagolódását, belső felépítését, pontosabban a szemantikai és a szintaktikai funkciók megoszlását a mondatok állítmányi részének igei vagy névszói magja és nominális bővítményei között.

Ezen a szinten már látható, hogy nemcsak a csoportosítás szempontjainak, hanem a vizsgálat tárgyát képező kategóriáknak, sőt meghatározásuk szempontjainak meghatározása, azaz a grammatikai szintek elhatárolása is problémát okozhat. Ha a mondat szerkezet centrumában akár a logikai, akár a kommunikatív értelemben vett állítás /morfológiailag rendszerint el nem különíthető/ mozzanata áll, akkor problematikus, sőt önkényessé válhat a mondat szintaktikai értelemben vett állítmányi részének elhatárolása. A szövegmondatok felszíni szerkezetének alanya ugyanis minden további nélkül az állítmányi részhez sorolható, sőt, a propozicionális szerkezet vizsgálatakor oda is sorolandó, ha a lexikai vonzatstruktúrában mint elmaradhatatlan bővítmény, illetve ha a mondat aktuális tagolásában mint a réma fókuszban álló /a tulajdonképpeni állítmányt pozicionálisan közvetlenül megelőző/ része jelenik meg. Ilyenkor a téma pozíciójába került egyéb bővítmény nyilvánvalóan nem tekinthető az állítmány részének, de persze arra is bőven akad példa, hogy valamely kötelező vonzat,

vagy maga a grammatikai állítmány kerül a téma pozíciójába.

A legproblematisabbak, egyszersmind szempontunkból nyilvánvalóan a legérdekesebbek azok a vonzatszerkezetek, amelyek egy transzformációval közvetlenül verbalizálhatók: pl. Ezt az esetet a következő ábra mutatja → Ezt az esetet a következőképpen ábrázolhatjuk. E két mondat, illetve megfelelő részeik kontextuális egyenértékűségéből kiindulva az első mondat rematikus alanyát az ige kötelező vonzatának, s így az állítmány részének tekinthetjük, míg a második mondatét az elemzésben minden további nélkül negligálhatjuk, /legfeljebb a szöveg szintjén lehet jelentősége/. Ezt tanúsítja a mondat további, kontextuálisan egyenértékű transzformációjának lehetősége is: Ez az eset a következőképpen ábrázolható. Ez a transzformáció viszont azt is mutatja, hogy az előbbi két változat tematikus tárgya csak annyiban tekinthető az egyébként tranzitív igei állítmány kötelező vonzatának, amennyiben az alany általában vonzata minden állítmánynak, ti. hogy nélküle nem jöhet létre állítás. Eszerint azonban a tárgy ezekben a mondatokban nem az állítmány része.

Ezen a szinten tehát a vizsgálat tárgyát képező szintaktikai kategóriát, az állítmányi részt nem tudjuk más szintektől függetlenül meghatározni.

c/ A következő, harmadik szinten ezért a műszaki szövegek mondatainak aktuális tagolását kell vizsgálnunk. Kutatócsoportunkban ezzel a témával Aradi András foglalkozik. Egyelőre a szó hagyományos értelmében is grammatikailag, a mondat szerkezet keretei között maradván, természetesen vizsgálja különböző tagolású mondat típusok előfordulását műszaki szövegekben, azaz a kontextust, amelybe az aktuális mondatok beágyazódnak, további magyarázatra nem szoruló adottságnak tekinti a mondattagolási típus előfordulása szempontjából.

4. A statisztikai stiluskutatás lehetőségei és korlátai

Az ilyen természetű statisztikai vizsgálatokat mindig egy taxonómiának kell megelőznie, amely először is egyértelműen meghatározza azt a jelenségszfért, amelynek előfordulását vizsgáljuk: pl. hogy mit tekintünk és mit nem tekintünk mondatértékű szerkezetnek az adott vizsgálatban; másodszer pedig a kiszemelt nyelvi formákat egymást kizáró típuskategóriákba sorolja.

Erdemes megemlíteni, hogy eddigi kutatásaink során szinte soha nem fordult elő, hogy más elméleti vagy alkalmazott nyelvészeti kutatásokból valamely jelenségszférré vonatkozó taxonómiát minden változtatás nélkül átvettünk volna. Előfordult, hogy ilyen egyáltalában nem, vagy csak olyan tökéletlen formában állt rendelkezésünkre, hogy magunk kényszerültünk bizonyos alapkutatói feladatok ellátására az alkalmazott nyelvészeti kutatás érdekében. Más esetekben - ilyen volt pl. a lexikai, szintaktikai és szemantikai szóképzés elhatárolása - a szakirodalomból ismert és többé-kevésbé kidolgozott kategorizálás nem egészen felelt meg a vizsgálat céljainak; de a legjobb esetben is bizonyos elméletileg indokolt kétértelműségeket a statisztikai tárgyak egyértelmű besorolása érdekében - lehetőleg nem egészen önkényesen - expliciten el kellett döntenünk.

Meg kell mondanunk, hogy mind a kategorizálási szempontok elméleti megalapozottsága, mind egyértelműsége és célszerűsége tekintetében kutatásaink az előrehaladás különböző stádiumában vannak.

A képzett igék és a megfelelő jelentés- és vonzatszerkezetek csoportosításához még csak a kutatói céljainkat legjobban szolgáló szempontokat keressük, hiszen ezzel a témával csak a legutóbbi időben kezdünk foglalkozni.

Ugyanakkor az elméleti és alkalmazott kutatás viszonya szempontjából sem érdektelen, hogy Győrfiyné

Magasi Márta itt közölt tanulmányában a mondatok egyébként rosszul definiált állító részének már egy olyan csoportosítási kísérletét ismerteti, amely az intuitíve meghatározott szerkezet típusok előfordulásának statisztikai vizsgálatához megfelelő kiindulási alapul szolgál; noha a mondatok propozicionális szerkezetének alapkategóriáit - azt, hogy tulajdonképpen minek a szerkezetét is vizsgáljuk, az ő alkalmazott kutatása alapján közös munkával, elméleti alap kutatás keretében ezután kell majd még tisztáznunk.

Eppen ellenkező értelmű érdekessége lehet annak a ténynek, hogy a mondatok aktuális tagolása tekintetében, amely a hagyományos szintaktikai témákhoz képest jóval újabb területű kutatási terület, és amely dinamikus természeténél fogva sokkal kevésbé látszik alkalmasnak a kategorikus felosztásokra és a mondatok aktuális környezetétől független szerkezeti minősítésekre, Klaudy Kinga kandidátusi disszertációjának érdeméből /megjelent a Nyelvtudományi Értekezések 123. számaként, Fordítás és aktuális tagolás címen, Akadémiai Kiadó, Budapest 1987./ egy olyan taxonómiaira támaszkodhattunk, amely kevés módosítással a mi céljainkra is alkalmasnak látszott. Persze, mivel Klaudy Kinga munkája eleve alkalmazott nyelvészeti jellegű, az e kutatást végző Aradi Andrásnak is jónéhány elméleti kérdést kellett önállóan tisztáznia az aktuális mondattagolás elméletére vonatkozó szakirodalom alapján és konkrétan a műszaki nyelv vonatkozásában, és elvileg állást kellett foglalnia néhány bizonytalan kategorizálási kérdésben, mielőtt hozzáfoghatott volna ahhoz a statisztikai vizsgálathoz, amelynek eredményeiről itt beszámol.

E kutatás elméleti bázisát és a vizsgált kategóriákat szándékosan úgy választottuk meg, hogy kapcsolódási pontokat találjunk a műszaki szövegeken eddig végzett szintaktikai vizsgálatainkkal, és a mondatformák gyakoriságára vonatkozó eredmények egyúttal kiindulási alapként szolgálhassanak a kutatás kiterjesztéséhez a szövegstruktúrák és -funkciók irányába.

A legelőrehaladottabb stádiumba eddig természetesen a mondatértéktől szerkezetek gyakorisági vizsgálata jutott, hiszen kezdetben, a kutatás első szakaszában az egész csapat

ezzel a témával foglalkozott. A Folia Practico-Linguistica bevezetőben idézett 1983-as 2. kötetében közölt tanulmányaink már nemcsak a vizsgált grammatikai szerkezetek leírását, taxonómiáját, a nem vagy nem elsődlegesen műszaki tudományos szövegekben előforduló transzformációs alternatívák szerinti csoportosítását, és a szakmai tudományos nyelvhasználatban rendszeresen alkalmazott transzformációk funkciójára vonatkozó hipotéziseinket tartalmazzák, hanem korlátozott corpuson kézi módszerekkel végzett előzetes számlálások és összehasonlítások eredményeit is. Azóta, mint említettem, ezt a kutatást sikerült számítógépre vinnünk; de az ennek nyomán Fodor Katalin által itt közölt eredmények már sejtetik az ilyen típusú statisztikai, és a szorosan vett grammatikai jellegű vizsgálatok korlátait is, elsősorban a kutatás távlati céljaihoz képest.

A szövegcorpus kiválasztásában egyelőre nem tudtuk átlépni azt a hagyományos szemléletet, amely a szakszövegeket témájuk és nem funkciójuk alapján azonosítja. Ehhez ugyanis egy független pragmatikai elméletre volna szükség, amely meghatározza a szakszöveg fogalmát és a szakszövegtípusokat. Az első lépést ebbe az irányba a mi kutatásaink keretében az jelentheti, ha a műszaki szövegeket nem egységes kategóriaként hasonlítjuk össze a szépirodalmi szövegekkel, hanem ezen belül legalább intuitív alapon különböző funkciójú, pl. szakmai tudományos, a termelés és a kereskedelem szervezeteiben a szakmai kommunikációt szolgáló, oktató célú, és egyéb szövegcsoportokat különítünk el, és ezek stílusát egymással is összevetjük.

Másfelől egy funkcionális szempontból kellőképpen változatos műszaki szövegcorpus grammatikai szerkezeteinek statisztikai vizsgálata alapján is különböző szövegosztályokat állapíthatunk meg; s ha ezek valamilyen szempontból egybeesnek az intuitív funkcionális szempontok alapján kijelölt szövegcsoportokkal, akkor a pozitív eredmény tudományos magyarázatához ismét csak egy olyan pragmatikai elméletre van szükségünk, amely a nyelven belüli funkciókat képes összekapcsolni a szövegfunkcióban megtestesülő nyelvi funkciókkal. Enélkül olyan naív magyarázatokra kényszerülnénk, amelyek az egyes stíluselemek funkcióit közvetlenül azonosítják a szövegek pragmatikai funkciójával,

és teljesen értetlenül állnánk az olyan jelenségek előtt, mint amelyekkel kutatócsoportunkban dr. Sturcz Zoltán foglalkozik: hogy a modern irodalmi szövegekben eluralkodnak a műszaki stílus elemei, miközben pl. az ismeretterjesztő műszaki szövegek stílusára ugyanezek a jellegzetességek alig érvényesek.

Ezeket a jelenségeket csak akkor lehet kielégítően megmagyarázni, ha feltételezzük, hogy a grammatikai szerkezetek - a mondat szerkezeteket is beleértve - nem közvetlenül, hanem egyedi szövegstruktúrákon keresztül gyakorolják tényleges funkcióikat; sőt, hogy maguk a szövegfunkciók is csak mint lehetőségek adóttak a szövegben, annak szerkezetében, de realizálódásuk, tényleges működésük a szöveg felhasználásától függ. A szaknyelvkutatást tehát további, magasabb szintekre is ki kell terjeszteni: a szövegalkotás oldalán a szöveggrammatika, a szövegfelhasználás oldalán pedig a szövegpragmatika szintjére.

Az eredeti műszaki szövegek vagy kisebb-nagyobb szövegdarabok szépirodalmi, vagy éppen nyelvoktatási kontextusban való megjelenése lehet a leglátványosabb példa arra, hogy a szövegek nyelvi stílussajátságait a szövegalkotás, pragmatikai funkcióit viszont a szövegfelhasználás folyamatából lehet megmagyarázni; a nyelvi struktúra és a funkció viszonyát pedig a kettő bonyolult kölcsönhatása határozza meg. Már a nyolcvanas évek első felében, amikor új tananyag készítésével kezdtünk foglalkozni a műszaki egyetemi és főiskolai magyar mint idegennyelv-oktatás számára, szóba került, hogy a hiteles műszaki szövegek felhasználása a nyelvoktatásban merő formalitás marad a szakmai nyelvhasználat tanítása szempontjából, ha nem tudjuk őket olyan - bárha mesterségesen imitált - szituációkban alkalmazni, amelyek szándékolt funkcióiknak, azaz a szövegalkotás eredeti céljának megfelelnek, vagy legalább azt az önmagukban viszonylag meghatározatlan funkciójú nyelvi formák bemutatásával együtt egyértelműen érzékeltetik.

Ehhez a célkitűzéshez képest a mondat szerkezetek keretei között folytatott grammatikai kutatásoktól várható eredmények - bármekkora és bármennyire változatos szöveg-

corpus alapján szüleessenek is ezek - szükségképpen korlátozottak. Ennek ellenére a szaknyelvkutatás egyelőre nemzetközileg is zömmel ebben a körben mozog, és mi sem aknáztunk még ki minden lehetőséget. Elsősorban a nyelvek közötti összehasonlítástól várhatunk magasabb szinten is általánosítható eredményeket, mivel ezek nem strukturális kategóriák, hanem különböző nyelvi rendszerekben azonos funkciót betöltő nyelvi formák előfordulására vonatkoznak. Különböző nyelveken azonos típusú szövegekben különböző grammatikai kategóriák hasonló arányban való előfordulása érveket szolgáltat e kategóriák funkcionális egyenértékűsége mellett. Másfelől viszont az elismerten azonos funkciójú nyelvi formák hasonló arányú előfordulása különböző nyelvek megfelelő stílusrétegeiben megerősítheti a stílus és a pragmatikai szövegfunkció összefüggésére vonatkozó hipotéziseket.

Ezért mi is tervezünk ilyen összehasonlító vizsgálatokat a magyar és más nyelvek között. Mindez azonban nem változtat azon, hogy eredményeik legfeljebb adatbázisul szolgálhatnak a szaknyelvkutatás kiterjesztéséhez, de a grammatikai elméletek pragmatikai kiterjesztése nélkül, magukban véve megmagyarázhatatlanok maradnak. Statisztikai szempontból ugyanis a szöveg különféle szerkezeti mondatok rendezetlen halmaza; ami nyilvánvalóan ellentmond a beszélők - szövegfelhasználók - nyelvi intuíciójának, akik a jól alkotott szövegeket meg tudják különböztetni a rendezetlen mondathalmazoktól. Ha a grammatikai szabályok valóban csupán elszigetelt mondatokat, és nem strukturálisan szervezett szövegeket hoznának létre, akkor a szövegeket alkotó mondathalmazok közötti statisztikai eltérések vagy elvileg ki volnának zárva, vagy teljesen véletlenszerűek volnának; aminek viszont ellentmond, hogy különféle típusú szövegek mondat szerkezetei között szignifikáns statisztikai eltéréseket tapasztalhatunk.

Ezek az eltérések a legszembetűnőbbben a művészi és a tudományos pólus között feszülő tengely mentén jelentkeznek, mégpedig a szövegek műszaki vagy egyéb témájára való tekintet nélkül, és egyáltalában nem triviális módon. Ugyanis nem egyszerűen arról van szó, hogy bizonyos stílusjelenségek a szépirodalmi vagy a tudományos szövegekben feltűnő gyakorisággal fordulnak elő, s még kevésbé arról, hogy bármelyikben volnának a másikban tiltott nyelvi szerkezetek, még specifikusan művészi vagy tudományos mondat szerkezetekről is alig beszélhetünk; hanem arról, hogy a tudományos szövegek adatai művek, források, szerzők szerint a művészi szövegekénél jelentősen kisebb szóródást mutatnak. Egy-egy szépirodalmi szöveg bizonyos stílusjellegzetességei megközelíthetik a tudományos szövegekét, ezek azonban sokkal individuálisabbak, mint azok.

A tudományos nyelvhasználat szabályai ezek szerint, a művészi nyelvhasználat szabályaival ellentétben, statisztikai alapon is meghatározhatók. De hogy ez mégsem így van, az könnyen belátható az alábbi megfontolás alapján. Tegyük fel, hogy P és Q alternatív nyelvi szerkezetek, amelyek együttes előfordulási valószínűsége egy bizonyos kontextusban $p + q = 1$. A nyelvhasználat grammatikai kategóriák alapján történő statisztikai vizsgálatának eredményeit általában a következő formában szokták megadni: A típusú szövegben a P típusú szerkezet előfordulásának gyakorisága k , a Q típusú szerkezeté l ; míg B típusú szövegben a P típusú szerkezet előfordulásának gyakorisága m , a Q típusú szerkezeté pedig n . Józan észszel azonban aligha fogadható el, és biztosan nem tanítható, hogy egy bizonyos típusú szöveg megszerkesztésének nyelvhasználati szabálya azt mondja ki, hogy különböző típusú nyelvi szerkezetek milyen valószínűséggel forduljanak benne elő. A fenti "szabályból" csak arra lehet következtetni, hogy ha valaki A típusú szöveget alkot, akkor abban a P típusú szerkezet k , a Q típusú szerkezet l valószínűséggel fog előfordulni; a B típusú szövegben pedig ugyanezeknek a szerkezeteknek az előfordulási valószí-

núsége m és n lesz.

A követhető szabályok megállapításához, egyszersmind a statisztikai eredmények tudományos magyarázatához mindenek előtt a P és a Q szerkezet viszonyát, alkalmazásuk kontextuális feltételeit kell tisztázni; s ha ezek specifikumai a közvetlen kontextusban nem lelhetők fel, akkor a megfelelő kontextusok, a nagyobb léptékű szerkezetek létrejöttét kell megvizsgálni az A illetve a B típusú szövegekben, sőt, e szövegek létrejöttét és működését különböző szituációkban. Azaz tulajdonképpen nem a már létező P vagy Q szerkezet előfordulásának eseteit, hanem a szerkezet típusok kialakulását kell megmagyarázni; szituációtípusokban megjelenő funkciókból kiindulva megjósolni, hogy milyen típusú struktúrák teljesíthetik ezeket a funkciókat, mert az ilyen jósolatok a szövegvizsgálatok során azután ellenőrizhetők is; míg magából a struktúrából kiindulva a funkciót inkább csak találgatni lehet.

A mondat- és a mondaton belüli szerkezetek statisztikai vizsgálata tehát az egyik lehetséges kiinduló pont egy strukturális szövegtipológiához, ezt a mennyiségi leírást azonban mindenekelőtt az őket tartalmazó szövegek strukturális leírásának kell kiegészítenie, mivel ugyanazok a szerkezetek - bizonyos korlátok között - különbözőképpen szerveződhetnek szövegekké; sőt, ugyanazok a szövegek különböző helyzetekben különbözőképpen működhetnek. Nemcsak a szövegek, hanem a szövegeken belüli kisebb-nagyobb terjedelmű nyelvi szerkezetek is voltaképpen a szövegalkotás folyamatában jönnek létre, s az adott szerkezetek a változó kontextustól függően különbözőképpen működnek. A nyelvhasználati szabályok tehát a szövegalkotás és a szövegfelhasználás technikáira vonatkoznak, és azokat a külső feltételeket is tartalmazniuk kell, amelyek mellett e technikák alkalmazhatók vagy alkalmazandók, mivel ezek kölcsönösen határozzák meg egymást.

A műszaki egyetemi és főiskolai magyar nyelv-tanárak X. országos módszertani konferenciáján tartott előadásomban, /amely Az országos magyar mint idegennyelv-oktatás differenciálása és továbbfejlesztése a műszaki egyeteme-

ken és főiskolákon címen megjelent a *Folia Practico-Linguistica* XVI. 1. számában, 1986:97-149./, részletesen is kifejtettem, hogy véleményünk szerint nem tartható az az előföltevés, amely a nyelv funkcióit egytől egyig, tehát a szövegalkotás és szövegfelhasználás technikáinak és alkalmazásuk feltételeinek ismeretét az első és esetleg más nyelvek tudása alapján a tanulók számára adotttnak tekinti, és kizárólag a magyar nyelvnek ehhez szükséges formáit és szerkezeteit tekinti a tanítás anyagának; mivel a nyelvi funkciók némelyikét, elsősorban a tudományos nyelvhasználatot és a szakmai kommunikációt, az e formákat és szerkezeteket már ismerő magyar anyanyelvű hallgatók is a szakmai felsőoktatásban sajátítják el. Ebből a szempontból elvileg mindegy, hogy a szakmai képzés a tanulók anyanyelvén vagy egy másik, idegen nyelven folyik-e; az utóbbi esetben azonban az új nyelvi funkciók elsajátítása az őket elsődlegesen szolgáló nyelvi formák és szerkezetek elsajátításával párhuzamosan történik, mint az anyanyelv esetében, ezért az adott nyelvet az adott funkciók vonatkozásában a hallgatók szakmai anyanyelvének lehet tekinteni.

Ebből azt a következtetést vonjuk le, hogy a tudományos nyelvhasználat sajátos szabályait, és általában véve a szakmai kommunikáció eszközeit és technikáját anyanyelven, ill. az oktatás nyelvén, voltaképpen a használt nyelvtől elvonatkoztatva, külön is érdemes tanítani a szakmai képzés keretében.

5. A műszaki szövegek pragmatikai megközelítése: szakmai nyelvhasználat és kommunikáció.

A szaknyelv kutatás mint nyelvészeti diszciplína minduntalan visszavezet ahhoz a paradoxonhoz, hogy az elméleti nyelvészet egyre szűkebben és egyre pontosabban határozza meg tárgyát, a nyelvet, s így egyre jobban elhatárolja magát az alkalmazott nyelvészettől, amely a nyelv használatával foglalkozik. Csakhogy a nyelvhasználat fogalma egy univerzális nyelvi kompetenciát

feltételez, amely mint az emberi beszéd absztrakt modellje, előre meghatározza a beszédet, mint értelmes hang- ill. betűsorokat, morfémákat és morfémaláncokat, végsősoron mondatokat, esetleg szövegeket. Ebben az elgondolásban a grammatikai szabályokon kívül más típusú szabályoknak egyáltalában nincs helyük, vagy ha igen, azok a beszédben a grammatikai szabályoktól teljesen függetlenül, valóban mint nyelvhasználati szabályok működnek.

Csakhogy azok a szabályszerűségek, amelyeket a különböző típusú szövegek mondatainak és a különféle funkciójú szövegeknek a szerkezetében fölfedezhetünk, arra utalnak, hogy maguk a grammatikai szabályok különböző funkcionális szabályrendszerek keretében működnek. Így magát a nyelv fogalmát az alkalmazott nyelvészet számára lényegében újra kell definiálni, mint különböző funkcionális rendszerek egy olyan metszetét, amely szövegek különféle tevékenységek keretében történő előállítására és felhasználására alkalmas.

Alkalmazott nyelvészeti szempontból tehát a szöveg nem előre rögzített önkényes jelek alkalmi kombinációja, és nem meghatározott szabályok szerint generált mondatok strukturálatlan halmaza, hanem egy grammatikailag strukturálisan tagolt funkcionális egység, valamely emberi tevékenység keretében, ahol az egyes elemek funkciója az egészből, illetőleg az egész tagolásának módjából vezethető le.

Ebben a szöveglingvisztikai keretben, amely a szövegstruktúra nyelvi elemeinek nem közvetlenül, hanem csak a szöveg egészen keresztül, a szöveg témája és a beszédhelyzet vonatkozásában tulajdonít szemantikai ill. pragmatikai funkciókat, egységes szövegsemantikai magyarázatot lehet adni a művészi ill. a tudományos tevékenység keretében keletkező szövegek strukturális felépítésének eltéréseire, anélkül, hogy a szövegeknek a tevékenységben betöltött szerepére, esztétikai, poétikai, vagy retorikai, kognitív funkciójára kellene hivatkoznunk. Legalábbis a tipikus esetekben a szöveg szintaktikai és szemantikai felépítése meghatározza pragmatikai funkcióját - felhasználási lehetőségét.

Az irodalmi, nevezetesen a költői szöveg esetében a legegyszerűbb belátni, hogy az egy pragmatikai szituáció-

ban megjelenő teljesen határozatlan vagy rosszul meghatározott, esetleg fiktív tárgyra vonatkozó egész, amelynek struktúrája nehezen, vagy közvetlenül egyáltalában nem hozható kapcsolatba tárgyának természetes vagy racionális tagolódásával. A szöveg szegmentumai így szemantikailag többé-kevésbé önkényesen, alkalmilag vonatkoznak a téma egyes szegmentumaira vagy momentumaira; bizonyos értelemben a szöveg csak a befogadás folyamatában teremt meg a maga tárgyát, sőt, a pragmatikai helyzet hozza létre magát a szöveget, mivel gyakran csak ez, vagy mindenesetre a nyelvhez képest külsődleges pragmatikai eszközök /mint rím, ritmus, tipográfia, retorizáltság, homogén képanyag, stílus, hangulat vagy téma/ biztosítják a koherenciáját. Mindezek a vonások az egyes, vagy az egy szerzőtől származó, vagy az egy időben keletkezett stb, azonos műhöz szövegeknek olyannyira individualis jellegűt kölcsönöznek, hogy az gyakorlatilag egy nyelvként írható le: az adott szövegcorpus nyelveként.

A különböző szerzőktől származó egy tárgykörre vonatkozó tudományos szövegek ezzel szemben történetileg egyre homogénabbnak mutatkoznak, mintha csak magának a tudománynak alakulna ki saját nyelve. Az egyes szövegek kohézióját belülről, konvencionális grammatikai eszközök, mindenekelőtt precíz korreferencia viszonyok és explicit grammatikai alárendelések biztosítják, amelyek tárgyuk racionális, fogalmi /térbeli, időbeli vagy logikai/ tagolódását tükrözik. Ennek következtében az egyes szövegszegmentumoknak a terminus technicusokkal bezárólag, még ha azok önkényes jelek vagy alkalmi szimbólumok is, határozott objektív referenciájuk van. Sőt, grammatikai kohéziójuktól eltekintve az egyes szövegeket is ilyen határozott objektív referenciájú szegmentumoknak tekinthetjük egy szerző produkciójához, vagy akár az egész tudományág szövegcorpusához képest, mivel mindahány ugyanabban a pragmatikai szituációban, a tudományos tevékenység kontextusában jelenik meg, és tárgya, illetőleg értelmezése lehetőség szerint független a konkrét beszédhelyzettől: attól, hogy ki, mikor, milyen közelebbi célból írta.

A legutolsó kivételével hasonló megállapításokat tehetnénk a műszaki szövegek túlnyomó többségéről is, itt azonban már nem

tekinthetünk el attól, hogy milyen célból hozzák létre, és milyen célra használják fel őket /vö. Szöllősy-Sebestyén András: A tudományos és a szaknyelvek megkülönböztetése. In A magyar nyelv rétegződése. Szerkesztette Kiss Jenő és Szűts László. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988. II. 949-963.//. Az említett strukturális jegyekből következtetni lehetne ugyan a műszaki szövegek "tudományos" jellegére, ez azonban több szempontból is félrevezető volna. A műszaki tevékenység természetéből következik ugyanis, hogy a műszaki szövegek objektív referenciát kívánnak, ebből azonban nagyon elhamarkodott volna a tevékenység tudományos /megismerő/ jellegére következtetni; másrészt pedig a referencia határozottsága nemcsak szemantikai, grammatikai, hanem más, pragmatikai eszközökkel is biztosítható, tehát a szövegek struktúrájából elhamarkodottság volna referenciájuk határozatlanságára következtetni.

A műszaki szöveget tehát nem lehet grammatikai szerkezetéből kiindulva szemantikailag, a művészi ill. a tudományos jelleg terminusaiban meghatározni, mert ebből a szempontból nem lehet megkülönböztetni más szövegektől. Funkcióját ugyanakkor helytelen volna feloldani a kommunikáció hétköznapi fogalmában, mivel a szöveg a műszaki tevékenységnek nem csupán eszköze, hanem forrása, közege és terméke is lehet; tehát végsősoron pragmatikailag, a különféle műszaki tevékenységek keretében kell meghatározni a funkcióját, és ebből kiindulva vizsgálni nyelvi, szemantikai és szintaktikai felépítését.

A jövőben ezért egy olyan kutatási programot tervezünk, amely a magyar nyelvű műszaki kommunikáció /nem kizárólag nyelvi/ sajátosságaival, és különféle tantárgyak keretében való oktatásával foglalkozna. A kommunikáció ugyanis egyfelől tágabb fogalom a nyelvhasználatnál, hiszen a szakmai kommunikáció sem csupán természetes nyelveken valósulhat meg; másfelől viszont szűkebb, mert a nyelvhasználat nem csupán kifejezetten kommunikációs célokat szolgálhat.

Az emberi tevékenységek keretében a szövegek, mint nyelvi objektumok egy sorba kerülnek egyéb ember alkotott tárgyakkal, létrehozásuk folyamata, a beszéd pedig

más emberi cselekvésekkel, melyeknek egyrészt közvetlen funkciójuk van az adott tevékenység szerkezetében, másrészt pedig kommunikációs értékük egy kommunikációs rendszerben a megfigyelő számára. A tudományos megismerő tevékenység keretében létrejövő szövegek esetében, amelyek a tudományos modellek egy sajátos osztályát képviselik, e két funkció többnyire elválaszthatatlan egymástól, mivel nemcsak a kutatók közössége, hanem a kutatás és a kutatás tárgya is kommunikációs rendszert alkot, amelyben a tudományos modell mint a tárgyra vonatkozó információforrás működik, és közvetlen funkciója a megismerő tevékenység keretében érvényesül. A művészi tevékenység eredményeként létrejövő irodalmi szövegeket azonban nemcsak kommunikációs szempontból, mint a szerzőre, tárgyára, korára, stb-re vonatkozó információforrást, hanem ugyanolyan elvont esztétikai kritériumok szerint lehet vizsgálni, mint bármely más természetes vagy műtárgyat: tájat, képet, szobrot vagy zeneművet. Ennek az elgondolásnak megfelelően a műszaki szöveget pragmatikai szempontból technikai objektumnak tekinthetjük, amely lehet ipari termék, termelőeszköz, és ezek előállítását vagy használatát irányító modell, emellett, hogy a műszaki tevékenységet folytató szervezetben a kommunikáció eszköze.

Ami magát a kommunikációt illeti, ezt rendszerint úgy szoktuk elgondolni, mint információ-áramlást, ill. -cserét két résztvevő fél, az adó és a vevő között; és nemigen vesszük figyelembe, hogy a kommunikációban résztvevő felek mindig valamilyen többé-kevésbé specifikus működésre szerveződött, vagy éppen a kommunikáció által szerveződő rendszeren belül helyezkednek el, ahol a kommunikáció irányítja és szabályozza együttműködésüket, azaz az egész rendszernek a környezetéhez alkalmazkodó, normális működését. Pedig a kommunikáció formája közvetlenül e rendszer belső adottságaitól és a kommunikációnak az egész rendszer működésében betöltött szerepétől, funkciójától, és nem annak tartalmától függ. A természetes nyelvi kommunikációt tehát úgy is lehet tekinteni, mint az általában vett kommunikációnak a rendszer technikai feltételei által meghatározott speciális esetét. Így a ter-

mészertes nyelvi szövegek szerkezete bizonyos esetekben azonos tartalmú ill. funkciójú, de más típusú, pl. mesterséges nyelvi jelek, elektronikus jelkombinációk, rajzok, ábrák, ideogrammok vagy szimbólumok szerkezetével is összevethető. A modern gazdasági, ipari, kereskedelmi, pénzügyi, stb. szervezetekben a szakmai tevékenység keretében folyó tulajdonképpeni szakmai kommunikáció nem feltétlenül vagy nem teljes egészében természetes nyelveken folyik, ami által a természetes nyelvi kommunikáció valóban egy sorba kerül a kommunikáció más lehetséges formáival. Ez természetesen hatással van a természetes nyelvi kommunikáció formáira is, amely azonban egyre inkább kiszorul a tulajdonképpeni szakmai kommunikációból az emberek közötti közvetlen érintkezés területeire.

A szakmai nyelvhasználat fogalmát, problémakörét azonban nem volna helyes a szakmai kommunikációra szűkíteni, miután szép számmal vannak olyan szakmai szervezetek, mint a politikai, jogi, közigazgatási, sőt bizonyos oktatási intézmények, amelyekben maga a szakmai tevékenység beszédben, részint írott szövegek (nyilatkozatok, törvények és egyéb jogszabályok, szerződések, különféle okiratok, stb.) létrehozásával valósul meg.

6. Szövegtípológiai vizsgálatok

Az általunk vizsgált műszaki szövegek a műszaki, tudományos és gazdasági életből (kereskedelemből), valamint a szakmai képzés és ismeretterjesztés köréből kerülnek ki. Első feladatunk a fentiek értelmében az volna, hogy megpróbáljuk elkülöníteni egymástól az e területeken előforduló tevékenységtípusok keretében használt szövegcsoportokat.

Feltételezésünk szerint a következő fontosabb szövegtípusokkal kell számolnunk:

a/ Tudományos vagy egyéb modellek, amelyek a te-

vékenység megtervezése, megszervezése és végrehajtása során elsősorban információforrásként szolgálnak.

b/ A szakmai szervezeten belüli kommunikáció során keletkező szövegek, amelyek mint szakszerű beszédaktusok működnek a szakmai tevékenység keretében.

c/ A szakmai tevékenység szövegszerű termékei, amelyek további szakmai vagy egyéb tevékenység forrásai lehetnek. Felhasználásuk az előbbi típusokénál erősebben függ a felhasználó céljaitól és szándékaitól.

d/ Oktató célú és ismeretterjesztő szövegek, amelyek az előző típusú szövegekhez képest metaszövegeknek tekinthetők, mint ahogy maga az oktatás és ismeretterjesztés is metatevékenységnek a tárgyát képező tevékenységhez képest.

Eléggé kézenfekvő, hogy ezek az alapfunkciók, amennyiben a szövegalkotó szem előtt tartja őket, befolyásolják a szöveg szerkezeti felépítését, ez pedig ha nem is határozza meg egyértelműen, bizonyos mértékig korlátozza a szöveg felhasználási lehetőségeit.

Mi azonban nem tudjuk, de nem is akarjuk átugrani az árnyékunkat. Kutatásunk a nyelv tudománytörténetileg kialakult elméleti fogalmából indult ki, s innen próbálunk eljutni az alkalmazott nyelvészet funkcionális nyelv-fogalmához, amelyet nem tekintünk azonosnak a funkcionális stilisztikából származó funkcionális nyelv fogalmával. A kettő között a döntő különbség az, hogy felfogásunk szerint a nyelvi funkciókat aktuálisan nem a szó hagyományos értelmében vett nyelvek /vagy nyelvváltozatok/, hanem konkrét szövegstruktúrák valósítják meg, amelyeken belül ugyanazok a nyelvi elemek is különböző funkciókat tölthetnek be, aszerint, hogy milyen funkciójú és milyen minőségű struktúrákba rendeződnek el. Egy adott funkcióban megjelenő struktúra bizonyos mértékig variábilis, ugyanakkor a funkció változása egy bizonyos határon túl a struktúra megváltozását teszi szükségessé, ill. azt eredményezi.

Ez a problémakör célszerűen egyedi szöveganalízis útján vizsgálható, ami azonban szerencsés esetben elvezethet egy a strukturális szövegtípusokkal szembeállít-

ható funkcionális szövegtípológiához. A fenti megfontolásokra és Békési Imre szövegnyelvészeti kutatásainak eredményeire támaszkodva dr. Estók Tivadarnéval 80 db, legfeljebb egy-két bekezdésnyi terjedelmű, ún. mikroszövegben kezdtük el vizsgálni az információk nyelvi struktúrákba rendeződését, és a strukturális átalakítások hatását a szöveg funkciójára. A választott szövegek kis terjedelmét egyebek között az indokolja, hogy lehetőség szerint tiszta, vagy csak kevésbé komplex struktúrájú szövegeken az elvégzett átalakítások funkcionális hatása világosan követhető legyen. Ugyanakkor külön figyelmet fordítottunk arra, hogy ne szövegrészletekkel, hanem önmagukban teljes és autentikus szövegegészekkel dolgozzunk, amelyek funkcionális szempontból megbízható egységnek tekinthetők.

A kiválasztott szövegek rövid újsághírek, amelyeknek funkciója tehát pontosan meghatározható: valamilyen kiemelt információ közvetítése. Az adott szövegstruktúrát tehát ebből kiindulva lehet megindokolni; de a szövegeket elsődlegesen nem strukturális szempontból csoportosítottuk, hanem egy olyan feladatsorokat tartalmazó nyelvi oktatási segédanyagot készítettünk belőlük, amelynek kipróbálása során jól ellenőrizhető, hogy a szöveg feldolgozásához a tanulónak

a/ milyen előzetes információkra, ill. nyelvi /lexikai vagy egyéb/ ismeretekre van szüksége,

b/ milyen nyelvi és gondolati műveleteket kell végrehajtania,

c/ és a tanuló által végrehajtott strukturális változtatások hogyan hatnak a szöveg funkciójára, ill. egy módosított funkcióban ugyanazt a szöveget milyen formában kell vagy lehet reprodukálni.

A mikroszövegeket a feldolgozásukra alkalmas kulcsműveletek szerint csoportosítottuk, és azt keressük, hogy e műveletek a szövegek milyen strukturális mozzanataihoz kapcsolódnak. Azt reméljük, hogy a szövegvizsgálatnak erről a közvetlenül mondatok feletti szintjéről még meg tudjuk találni a kapcsolatot a mondatkeretben folyó grammatikai kutatások eredményeivel, mert e néhány mondat terjedelmű szövegekben a közlési szándék közvetlenül determinálhatja az információk elrendeződését, és az

így létrejövő struktúra teremti meg az eddigi kutatásokban magyarázat nélkül hagyott aktuális kontextust a szöveg egyes mondatai számára.

A szövegek kohézióját tehát egyrészt az aktuális mondat-határoktól függetlenül egy globális témára vonatkozó propozítumok sorozata biztosítja - itt kötődik ez a vizsgálat a mondatok állítás-szerkezetének a grammatikai tagolódástól független vizsgálatához; másrészt ezek a propozítumok grammatikailag többé-kevésbé összefüggő mondatokban oszlanak el, amelyekben a szöveg globális témáját részben vagy egészben korreferens al- és résztémák képviselik. A szöveg lineáris szerkezetében előrehaladva ezek fokozatosan integrálódnak, kiegészülnek a következő mondatokban róluk tett állításokkal, - ezt a folyamatot nevezzük témaprogressziónak -, és kialakítják a befogadóban a szöveg elvont, kognitív struktúráját. Ezért a mondatok aktuális tagolásának kutatását a továbbiakban ki akarjuk terjeszteni, vagy inkább koncentrálni szeretnénk a mondatok közötti korreferencia-viszonyok és a szövegeken belüli tematikus hierarchia vizsgálatára.

A téma és réma jellegű részek közötti áthidalást éppen azoknak a nominalizált mondat szerkezeteknek a mondatrészként való használata biztosítja, amelyeknek vizsgálatából annak idején kiindultunk; hiszen e mondatértékű szerkezetek kézenfekvően föltételezhető, s ilyen módon majd bizonyítható funkciója a mondatok rematikus részében reprezentált logikai állítások, absztrakciós műveletek tematizációja a következő mondatokban, hogy a továbbiakban ezekről tehesünk olyan explicit állításokat, amelyeknek lineáris grammatikai szerkezetében legalább szimbolikusan reprezentálva van teljes absztrakt kognitív struktúrájuk. Érdemes felhívunk a figyelmet arra, hogy ez nem más, mint a terminus-alkotás jellegzetes mechanizmusa:

a/ Kiindulunk egy mondatban kifejezhető logikai állításból, pl. egy definícióból,

b/ ezt valamilyen művelet segítségével nominalizáljuk, és a jelölésre bevezetünk egy terminust,

c/ amelyről vagy amellyel - attól függően, hogy a mondat tematikus vagy rematikus részébe kerül - újabb állítást vagy állításokat tehetünk.

Az információ terminusokba sűrítése révén ugyanaz az információtartalom kevesebb mondategységre tagolva, koherensebb grammatikai szerkezetben fejezhető ki. A műszaki szövegek egy bizonyos körére, elsősorban az oktató célú szövegekre és a tudományos célú szövegek egy részére nézve már itt ismertetett kutatásaink igazolták ennek a tendenciának az érvényességét; de a szó ilyen tág értelmében vett terminologizációnak egy másik lehetséges kihatásával a szövegek szerkezeti felépítésére eddig még nemigen számoltunk.

Arról van szó, hogy az ilyen szövegekben (a ténylegesen használt vagy bevezetett terminusok számától függetlenül) az egy terminus alá vonható állítások vagy állításhalmazok erős tömbösödése következtében az egyes szövegrészek, mondatnál akár kisebb, akár nagyobb terjedelmű szegmentumok között a kontextuális összefüggés annyira bonyolulttá válik vagy meglazul, hogy már nem lehet, vagy nem szükséges, vagy nem célszerű grammatikai eszközökkel kifejezni. Így olyan szövegszerű, nyelvi elemeket (is) tartalmazó képződmények jöhetnek létre, amelyeknek koherenciáját nyelven kívüli, de a struktúrában belül megjelenő eszközök, pl. egyezményes jelek, a kifejezések sorrendje, térbeli elrendezése, tipográfia stb. biztosítják.

Ezek mégis több szempontból érdekesek a nyelvészeti kutatás figyelmére. Egyrészt azért, mert a szépirodalmi, elsősorban a költői nyelvben használt hasonló eszközökkel ellentétben ezek nem csupán egy szövegre vagy egy szerző szövegeire, hanem egy szakszövegtípusra, nevezetesen a műszaki szövegekre univerzálisan jellemzőek, és így ebben a körben grammatikai jellegű szövegalkotási szabályok megnyilvánulásainak tekinthetők. Másrészt pedig nemcsak pragmatikai, hanem kimondottan szemantikai vonatkozásuk is van: a grammatikai struktúra elemeitől eltérő, de ahhoz hason-

lőan meghatározott módon a szöveg kognitív struktúráját reprezentálják, amelyet a szakképzett befogadó, aki rendelkezik a megfelelő nyelvi kompetenciával, a szöveg formája alapján képes rekonstruálni. Vonatkozik ez még a közlési szándéokra is, amely a szöveg alapján szintén megállapítható, hogy az pl. egy ipari termékről szóló általános tájékoztatás, kereskedelmi ajánlat (reklám), adás-vétel tárgyát szolgáló leírás (amelynek alapján a termék nem reprodukálható vagy alkalmazható), az előállításra vagy használatára vonatkozó műveleti utasítás, stb.

Ezeket a megállapításokat lehet a műszaki szövegekre vonatkozó kutatásaink alaphipotézisének tekinteni, amelyhez a szövegek szerveződésének különböző szintjein keressük a bizonyítékokat. Egyfelől a szakmai, másfelől a nyelvi képzés napjainkban formálódó igénye a teljes körű és teljes értékű szakmai kommunikációra való nevelés iránt megköveteli, hogy kutatásainkat a lexikai, grammatikai, nyelvi és nyelvhasználati szintről kiterjesszük a szakmai kommunikáció egészére a műszaki tudományos és gazdasági életben. Ez a BME Nyelvi Intézetének Magyar Nyelvi Csoportjában megkezdett kutatás távlati perspektívája.

A természetes nyelvek, köztük a magyar nyelv használatáról is ebben a perspektívában kell gondolkodnunk; ugyanis a szakmai kommunikáció területei közül legerőteljesebben éppen a műszaki életben figyelhető meg a természetes nyelvek háttérbe vagy perifériára szorulása amiatt, hogy a közvetlen, emberek közötti kommunikáció hálózatába egyre több elektronikus kommunikációs, gépi adatfeldolgozó, sőt automatikus döntéshozó rendszer épül be. Így a műszaki nyelvhasználat kutatásában is egyre inkább a természetes nyelvnek ezek működésében és működtetésében, a velük való emberi kommunikációban betöltött szerepe kell hogy előtérbe kerüljön.

Eredeti funkciót a természetes nyelv a műszaki tevékenység során csak az emberi gondolkodásban, azaz az intraperszonális és a hagyományos interperszonális kommunikációban őrzi meg. Ez utóbbi viszont egyre inkább a gazdasági

szervezetek és intézmények képviselői közötti érintkezésre, a kereskedelemre és az üzleti tevékenységre szorítkozik. Ezért valószínűnek látszik, hogy a műszaki nyelvi kutatásokban a hangsúly a műszaki tudományos nyelvhasználatról a gazdasági és kereskedelmi nyelvhasználatra fog eltolódni; ha csak más típusú - valószínűleg nem kifejezetten nyelvészeti - kutatásoknak nem sikerül a műszaki gondolkodás olyan specifikumaira rálelnie, amelyek mind a hétköznapi, mind az általában vett tudományos gondolkodástól megkülönböztetik. Ennél azonban a természetes nyelveknek a nem emberi kommunikációban való alkalmazása több reménnyel kecsegtet, és több érdekességet rejteget a nyelvészet számára is, mivel egyrészt kiterjeszti, másrészt segít meghatározni az emberi nyelvhasználat sajátosságait.

conceiving texts as unordered sets of sentences and attributing semantic and pragmatic functions immediately to their structures and elements. At the same time we had to realize that it was a false assumption that foreign students of engineering had acquired the functions of language in scientific and technological contexts with their native language, and so they missed only Hungarian vocabulary and syntax to fulfil these functions in using the language for academic and technological purposes. In fact they acquire linguistic forms and structures together with their functions, more or less as native speakers of Hungarian, except that the Hungarian forms and structures bear only specific functions for them in professional communication.

Therefore in the course of research we had to redefine its object as a special mode of the use of natural languages for the formation of scientific concepts and the introduction and application of terminology. Further on we assume, that the functions of language are exercised by whole textual structures, but they are not directly determined by these functions. Therefore the contexts of discourse production and text-processing should be studied separately, except if they are components of one and the same social activity. Such an interpretation of our research findings is not problematic concerning scientific texts, because their pragmatic functions can be described in the terms of discourse semantics, and they determine most of their stylistic features. But the corpus of technological texts comes not only from science, but also from other fields of technological activity: construction, production, commerce, etc., where they can be the source, medium, tool or product of the activity, so they should be studied not only as means for communication, but also as any other object having function in a system. Language in technology is not only used for communication, and technological communication does not only apply natural languages.

The study of the non-communicative use of languages as well as that of non-linguistic communication in technological organizations is relevant for the linguistic research in technological discourse. They will lead to a generalized concept of terminologization, by which very different types of technological text-structures can be described and explained.

От исследования языка по специальности до исследования взаимоотношений профессиональной коммуникации и употребления языка по специальности

Аспекты исследования технических текстов на венгерском языке

Андраш Сёллёши-Шебештьен

Настоящая статья может послужить введением и обобщением результатов изучения грамматических уровней структуры технических текстов на венгерском языке, проведённого исследовательской группой в секции преподавателей венгерского языка Института иностранных языков БТУ. Результаты данного исследования подробно излагаются в настоящем сборнике, в работах, написанных Каталин Фодор, Магдой Шомоди, Мартой Магаши, Андрашем Аради и Анико Эшток. Результаты предыдущего этапа исследований были обобщены в 1980-ом году на методической конференции преподавателей венгерского языка ВНР, а весь материал конференции был опубликован в 1983-ем году, в номере XIII/2 журнала **Folia Practico-Linguistica**.

Начало этим исследованиям было положено Эдит Кидёши и автором настоящей статьи в 70-ые годы в целях обучения венгерскому языку иностранных студентов БТУ, которые обладают

уже необходимыми навыками для повседневной коммуникации. Объектом исследований был венгерский технический язык, как предмет обучения. Под ним понималась часть языковой компетенции, необходимая для научной коммуникации на технические темы. Однако, в основе этого определения легло традиционное понимание о языке, по которому базой и формальных и естественных языков является грамматика, состоящая из лексического и синтаксического компонентов и способная порождать предложения.

В центре исследований стоял синтаксис. Были рассмотрены разные типы грамматических и синтаксических конструкций технических текстов с учётом частотности их употребления. Но объяснение /толкование/ статистических данных, даже самых интересных, было абсолютно невозможно в рамках теоретической стилистической модели, представляющей тексты как хаотическое множество предложений, и одновременно придающей структурам и компонентам этих же предложений непосредственно семантическое и прагматическое значения. Однако, нельзя не заметить ошибочность исходного положения, согласно которому студенты-иностранцы - вместе с усвоением своего родного языка - усвоили и функции языка, необходимые для специальной /профессиональной/ коммуникации, то есть, они нуждаются лишь в усвоении венгерской лексики и грамматических форм, чтобы правильно употребить венгерский язык в целях изучения будущей специальности. А в действительности, наоборот, вышеназванные языковые формы и конструкции усваиваются ими, как и всеми студентами, продолжающими учёбу на своём родном языке, вместе с их функциями, несмотря на то, что венгерские формы и кон-

струкции для иностранцев выполняют только ограниченные /специальные/ функции в профессиональной коммуникации.

Итак, наш объект изучения должен был быть снова определён. Теперь предметом наших исследований является специальное употребление естественных языков с целью создания научных понятий, введения и употребления новых терминов. Кроме этого, предполагается, что в действительности языковые функции осуществляются конкретными текстовыми конструкциями, непосредственно не определёнными самими функциями. Поэтому процессы создания и использования текста должны быть изучены отдельно, за исключением случая, когда они представляют собой тесно связанные части одной и той же социальной деятельности.

Подобное толкование результатов наших исследований не вызывает никаких проблем при анализе научных текстов, так как их прагматические функции, определяющие стилистический характер текста, могут быть полностью описаны в рамках семантики текста. Однако, в круг технических текстов, входят не только научные тексты, но и любые другие, которые рождаются в самых разных областях техники, так например в сферах конструкторской работы, производства, торговли, организации производственных процессов и тд., где текст является либо источником, либо средством, либо продукцией деятельности людей. Следовательно, технический текст должен быть рассмотрен не только как средство коммуникации, но и как объект, имеющий

определённые функции в какой-либо системе. Язык в технике употребляется не только для коммуникации, и в технической коммуникации употребляются не только естественные языки.

Исследование некомуникативного употребления языков — как и изучение внеязыковой коммуникации в технических системах — имеет значение и с точки зрения грамматического анализа технических текстов. Вышеназванные исследования могут привести к обобщённому понятию терминологизации, при помощи которой описание и объяснение технических текстов различного типа станут возможными.

CONTENTS

APPLIED LINGUISTIC RESEARCH AT THE BUDAPEST UNIVERSITY
OF TECHNOLOGY

FAZEKAS, Pálné dr.: Foreword	7
<u>Studies in language teaching</u>	
SZIKLAINÉ Dr. GOMBOS, Zsuzsanna: On the communicative principle of language teaching	13
M. WILLEBRAND, Julia - BERÉNYI, Katalin: Testing proficiency in Hungarian as a second language: research in progress	23
FEHÉR, György - MOLNÁR, István: Language teaching and personal computer	31
SOMOS, Edit: How to teach and learn the technical language easily and quickly?	41
ÉLTHES, Ágnes: Conveying technical culture in the process of teaching technical language	51
GYÖMÖREY, Erzsébet: An analysis of the difficulty grade of technical texts in foreign languages	73
<u>The technological text</u>	
KELEMEN, Éva: Some questions of the analysis of French special literature	109
Dr. STURCZ, Zoltán: The elements of the technical style in modern Hungarian literature	125
BÓZSÓ, Lászlóné - VIORALIKNÉ NÉMETH, Rozália: Deverbal noun structures in Russian technical texts of descriptive character	141
FODOR, Katalin: A computer analysis of sentence transform structures of Hungarian technical texts	155
T. SOMOGYI, Magda: The possibilities of classifying derived verbs	175

Dr. GYÓRFFYNÉ MAGASI, Márta: The structure of predication
in Hungarian technical texts 193

TÓTH, Klára: On comparison of communication of static
meaning in Russian, German and Hungarian 205

ARADI, András: The examination of the topic-comment
structure of sentences in Hungarian technological
texts 253

Dr. ESTÓK, Tivadarné: The analysis of micro-texts 279

SZÓLLÓSY-SEBESTYÉN András: From research in the
technological register to language and
communication for specific purposes 299

MTA Könyvtára
Periodika 1970/2163 n.

СОДЕРЖАНИЕ

Исследования по прикладной лингвистике в Будапештском
техническом университете

д-р Фазекаш, Палнэ: Введение	7
<u>Статьи по обучению иностранным языкам</u>	
Сиклаинэ Гобош Мужанна д-р: О коммуникативной направ- ленности обучения языку	13
Джюлия М. Виллебранд - Каталин Берени: Проверка тестами уровня знания венгерского языка как второго языка	23
Дёрдь Фехер - Иштван Молнар: Обучение языку и микро- компьютер	31
Эдит Шомош: Как учиться русскому техническому языку легко и быстро?	41
Агнеш Элтеш: Медиация технической культуры в обучении специальному языку	51
Эржебет Дёмёреи: Анализ степени трудности технических текстов на иностранном языке	73
<u>Технический текст</u>	
Ева Келемен: Некоторые вопросы исследования французского языка специальности	109
Д-р Золтан Штурц: Появление элементов языка специаль- ности в современном венгерском литературном языке	125
Божо Ласлонэ - Виораликнэ Немет Розалия: Конструкции девербальных существительных в научном стиле русского языка	141
Каталин Фодор: Анализ на ЭВМ конструкций с синтаксическим значением простого предложения в специальных текстах на венгерском языке	155
Магда Т. Шомоди: Возможности грипировки глаголов, обра- зованных с помощью суффиксов	175

Марта Магаши: Структура высказывания в технических текстах на венгерском языке	193
Клара Тот: Коммуникативные единицы со значением статичности в русских, немецких, венгерских текстах по специальности; некоторые вопросы их сопоставительного исследования	205
Андраш Аради: Исследования актуального членения предложений технических текстов на венгерском языке	253
Эшток Анико: Анализ микротекстов	279
Андраш Сёллэши-Шебештьен: От исследования языка по специальности до исследования взаимоотношений профессиональной коммуникации и употребления языка по специальности	299

